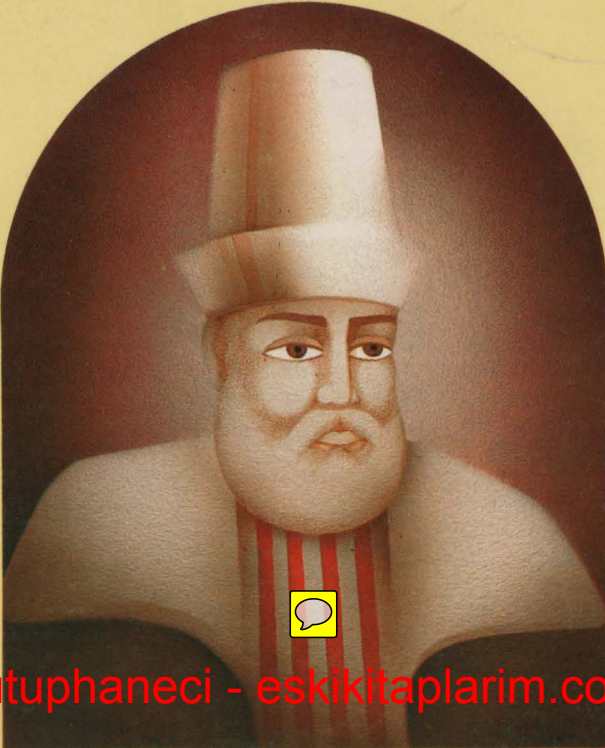

BÜTÜN YÖNLERİYLE
HACI BEKTAŞ
VELÎ

yaşamı ● düşünceleri ● çevresi ● etkisi

ÖZGÜR
yayın dağıtım

[kutuphaneci - eskikitaplarim.com](http://eskikitaplarim.com)

● İsmet Zeki Eyuboğlu ●

Birinci Baskı:
İstanbul, Aralık 1989

Yayın Hakları: İsmet Zeki Eyuboğlu - Özgür Yayın Dağıtım

Kapak: Reha Yalnızcık
Kapak Filmi: Grafika Grup
Dizgi, Baskı, Cilt: Acar Matbaacılık Tesisleri Tel: 516 42 52

İsmet Zeki Eyuboğlu

Bütün Yönleriyle

HACI BEKTAŞ VELİ

Yaşamı • Düşünceleri • Çevresi • Etkisi

ÖZGÜR
YAYIN DAĞITIM

Ankara Caddesi 31/2
Çankaya - İstanbul
Tel: 526 25 13/519 14 49

İÇİNDEKİLER

Söyleşi	7
Uyanış	15
Giriş	17
Işığın Sesi	33
İşyan Yol	43
Bektaş'ın Anlamı	52
Hacı Bektaş Veli'nin Yaşamı	58
Hacı Bektaş Veli'nin Çevresi	69
Hacı Bektaş Veli-Hoca Ahmed Yesevi	75
Hacı Bektaş Çağında Anadolu	82
Hacı Bektaş Veli ile Kadıncık Ana	88
Eğitici Olarak Hacı Bektaş Veli	96
Hacı Bektaş Veli'de İnsan Sevgisi	101
Hacı Bektaş İle Arslan	112
Geyik	116
Üç Hacı Bektaş Veli	119
Vilâyet-nâme'ye Göre Hacı Bektaş Veli	127
Makalât'a Göre Hacı Bektaş Veli	139
Halkın Gözünde Hacı Bektaş Veli	144
Birliğe Doğru	151
Geleneğin Dili	155
Candan Doğan Işık	162
Türk Şiirinde Hacı Bektaş Veli	165
Hacı Bektaş Veli Bir Tepkidir	185
Hacı Bektaş Veli - Bektaşilik	195
Hacı Bektaş Veli Etkisi	201
Hacı Bektaş Veli'nin İzini Sürenler	209
Yeni bir Sorun	217
Sonuç	227
Kaynaklar	233

Söyleşi

Sevgili okuyucu; burada bütün bilimsel eğilimde olma çabalarının dışına çıkarak, seninle Anadolu'nun kırsal kesimlerinden birinde doğmuş, büyümüş, sonra büyük illerden birine geçerek özgün kaynağından uzaklaştırılmış, yumuşaklığı giderilmiş, "tarikat" denen kuruluşların en katısından en yumuşağına değin hepsini gücü yettiğince yaşayarak tanımış bir yazar olarak söylemek istiyorum. İkiyüzlülük, büyüklük, alçakgönüllülük gibi sözcükleri bir yana bırakarak, Anadolu toprağından beslenmiş kişilere yakışan bir dille, "Anadoluca" konuşalım. İnsan denen varlığın değerini, önemini, evrendeki yerini, uygarlığın anlamını, etkisini, bilmenin üstünlüğünü, erdemin yaşamda öncülüğünü, gelişmenin yaratıcılığını, evrimin olgunlaştırıcılığını, iyinin-güzelin yönlendirici erkini konu edinen felsefeye karşıysan bu yapıtı okuma, kendini boşuna yorma, "erenler toplantısına" katılma.

Sevgili okuyucu; insanı başkalarının yetki aşamalarına göre bir "buyruk varlığı" diye görmeye-göstermeye alıştırmışsan, bu çalışmadan uzak kal, belleğine doldurulmuş geleneksel kalıntıların uyuşturucu, dondurucu ortamında yaşamının tadını çıkarmaya bak, "erenler" in adını anma, boynuna takılan yönlendirici, bilinçsizleştirici bağılı taşımakla kendini gönenmiş say, esenliğini

boynunda taşıdığı bağlığın dayanıklılığında, katılığında aramaya bak.

Sevgili okuyucu; "her dem yeni doğarız" özdeyişinin derinliğinde yatan bilgelik ögesini (incisini değil), bilgelik sözünü anlamak seni tedirgin ediyorsa, yeniliğin geliştirici etkisi, diriltici sıcaklığı seni daldığın kuş uykusundan (kış uykusundan değil) uyandırıyor ise çevrenden ayrılma, geleneğinle-göreneğinle bin yaşa.

Sevgili okuyucu; başkalarının yargılarına, yargılamalarına göre düşünmeye-davranmaya-yürümeye-görmeye alıştırmışsan "erenler derneği"nde kendine yer arama, oraya girme; girmek için değişik yaratılışlı, ıvrılıp kıvrılmayı becerip doğrulmayı başaramayan boyalı kimselerin aracılığını gereksiyorsan daha kolay gidilecek yollar, daha esenlikli çayır- yaylımlar vardır oralarda dolaş, ışılan göğe, sislenen büyük ormanlara, çağlayan sulara bak, günlerini geçirmenin genişliğinde esneyiver, gevşeyiver, yorgunluğa katlanma.

Sevgili okuyucu; yeni bulmanın, eskiyi gerekli yerine koymanın bilgeliğine varamıyorsan, beğendiğin en güzel yemekleri yemeye bak, bütün tatlıların özünde yumuşayan-gevşeyen özsuynun kaynağını sorma, üzümün yetiştirildiği yerde asmanın kökünü arama, sararıp ballaşan salkımı yutmanın becerisini öğreten uzmanlara başvur, çıkarın bir yayla yağ gibi boğazından kursağna kayacak akıcılığında kendini oyala, boyala, *Hacı Bektaş Veli* denince de senden olmayanları anlayıver.

Sevgili okuyucu; başarının-yaratma gücünün, bilgelik erkinin odağını yaşamın elle tutulur-gözle görülür olaylarında aramayı öğrenememişsen kendini yönlendirecek düzmece ışıldaklara bakarak yolunda yürü, arkaya çevirme yüzünü, en yavaş yürüyenler bile senin önüne geçecekler, ışıldakları önlerini değil karşılarını aydınlatıyor; sen onları göremiyorsun, oysa onlar seni görüyor, seninle yanılmanın uçurumuna yuvarlanmaktan kurtuluyor.

Sevgili okuyucu; geriye dönük gözler ne denli güçlü, sağlıklı olsa bile ileriye göremez, uygarlığın yarattığı araçlar arasında geriye gidiş hızı öne gidiş hızını geçen yoktur. Doğanın sapmaları kişinin sapmalarından daha korkunç, daha yıkıcı değildir. Doğa saptığı yerde kendi kendini onarır, yasalarına ters düşse bile yeni bir güç odağı oluşturur; oysa sapan kişinin elinde böyle bir olanak yoktur. Doğa, yarattığı kuşu uçurumdan aşırır, buna karşın kişi kendi eliyle yaptığı yüksek bir engelden yeni bir araç bulmadan aşamaz, aşmaya çalıştığında canından olur. Uçaktan düşen bir taş dağılsa bile yine taş tır, oysa uçaktan atlayan bir kişi (araçları yoksa) düştüğü yerde kişi değil bir kalıntıdır (dağılmamışsa).

Sevgili okuyucu; söylencelere göre *Hacı Bektaş Veli* duvarı yürüttü, ermişlik gösterdi. Günümüzde uygarlık daha başarılı işler görüyor, daha şaşırtıcı tansıklar yaratıyor. Burada; senin, çağımızın bir kişisi olarak, tansıkların nesnel olaylara dönüştürüldüğünü görmem gerekiyor. Uygarlık, göklerin enginliğinde dolaşmak isteyenlere daha çok olanak sağlamış, doğaüstü güçten isteneni doğal yetenek veriyor artık.

Sevgili okuyucu; Anadolu'nun yarattığı uygarlık ortamında, bütün ürünlerin toprağımıza basan, ondan beslenen bir tarih sürecinde bulunduğunu anlamak istemiyorsan, böyle bir anlayış düzeyinde değilsen, bu yapıtı kimden-nerden satın almışsan götürüp geri ver, karşılığını yazarının ödeyeceğini söyleyerek alıver. Bunu duymak yazarı sevindirir, yazar senin üzülmene istemez. Okumayan, okumadan aydın olmanın gizemine ermiş görünen yazarların çoğaldığı, sivrisineklerden daha çok olduğu bir dönemdeyiz (ülkemizde).

Sevgili okuyucu; bu çalışmamızda seni sıkacak, bıktıracak yinelemeler, alıntılar, aktarmalar vardır, bunları yazarı da biliyor. Ancak, elimizde bulunan, sözümona "bilimsel" sayılan kaynakların hepsi birbirinden aktarmış, konuya yeni bir açıklama, yeni bir yorum getirme-

miş (yorum güzel bir iş değil, neyse), yalnızca önce yazılanla yetinilmiş. Burada karşılaşacağın usandırıcı yinlemelerin nedeni de bu tür kaynaklardır. Bu tür çalışmalarda, yinleme bir alışkanlık olmuş, gücümüz verilenin dışına çıkmaya yetmemiştir. Çıktığını sananlar da kendi kendilerini kandırmanın ötesinde bir iş başarmışlar dememez, ortaya konanlar, sergilenenler besbelli.

Sevgili okuyucu; bir yapıtı eline alıp okumaya koyduğunda, önce bir "insan" olduğunu, doğanın sana da birtakım yetiler, yetenekler verdiğini düşün, eleştiri ölçüğünü eline al, bütün bileceklerini bu okuyacağından öğreneceğini sanma, bütün gerekli bilgilerin bu yapıtta olacağı kuruntusuna kapılma. Bu yapıt ne denli kapsamlı olursa olsun, verebileceği bilgilerle koşullanmıştır. Gerekli bütün bilgilerin bir yapıtta toplandığına inanmak, bir biniğin gereksediği ne varsa yaylımda bulunduğuna inanmanın ötesinde bir anlam taşımaz.

Kimi kişiler, yaşadıkları çağlara göre, toplumun güncel anlayış ortamının dışına çıkarlar, buldukları yerde kolayca anlaşılabilirler. Bu doğaldır, yaratıcı-yönlendirici güç ortamını aştıkça geleceğe kalabilir; yaşadığı toplumda eriyen bir yetkenin geleceğe söyleyecek sözü yoktur. Bir kişiyi, yalnızca geleneğin "değişmez" sayılan ölçülerine göre, açıklamaya girişmek de bilimsel sayılmaz. Kişinin ortaya koyduğu nesne doğurucu, üretici bir içerik taşıyorsa geleceği besler, uyarır. Yok, ortaya konan birtakım değişmezlikler getirip bütün yeniliklere karşı çıkıyorsa bundan yarar gelmez, yararla değişme el ele yürür. Çağına açılmayan, bütün düşünsel akımlara kapılarını kapayan bir öğretiyi verimli olamaz, onun yeri kazıbilim sergileridir. Uygarlık alanında "değişmez" denen nesneyle yalnızca kalıntıları konu edinen bilim dalları ilgilenebilir. Uygarlıkta, bilim alanında, "estetik" adı verilen bir dal vardır, bunun konusu "güzel"dir. Bu

"güzel" in, toplumlara göre yorumu, ölçekleri değişir. Ancak, bu "güzel" nesne çağını aşar, geleceğin "estetik" öğretilerine kaynak olursa, yön verirse, örnek sayılırsa bireysel yorumların üstüne çıkar.

Bugün, "estetik" denen öğretisi alanında yetişmiş bir uzmanın ortaya atılarak ilkçağ Yunan yonutlarına (yonutu) güzel değildir demesi beklenemez, böyle bir yargı gülünç olur. Sözcüleri bir *Praksiteles*'in, bir *Giotto*'nun, bir *Michel-Angelo*'nun, bir *Raffaello*'nun yapıtlarına kim çıkıp kötü, saçma diyebilir? Bu konularda olumsuz yargılarda bulunmak kolay değildir; bulunanlar çoktur biliyoruz, ancak onların buldukları uygarlık düzeyi de çok mu çok tartışma götürür, bu da başka bir olay... Dilin kemiği yoktur derler, bu bir ölçü olabilir kimi çevrelerde. Oysa bilimin, felsefenin kemikten daha dayanıklı, daha geçerli dayanakları vardır. Bir toplumda, bütün yargılar dilin kemiği yoktur atasözüne göre düzenlenmişse, uygulanıyorsa orada "usun da; bilincin de değeri, geçerliği yoktur" demek en geçerli sözü söylemektir.

Sevgili okuyucu; bu söylenenler seni sıkar, içini bu rultur, biliyorum. Bunları söylemek, senin bulunduğun bilgi aşamasına göre, gerekli gereksiz sayılabilir. Unutmaman gereken olay şudur: Anadolu uygarlığı konusunda ülkemizde düşünülenler hangi bilimsel ölçülere uymaktadır? Felsefenin doğduğu bir ülkede, felsefe yasaklanırsa, özgür düşünmenin önüne birtakım karanlık örümcekli mağaralardan çıktığı söylenen gizemsel bildiriler "değişmez" engeller çıkarırsa, "sen düşünme, benim dediğimi yap, gösterdiğim yolda yürü" gibi bir kural getirilirse, orada *Hacı Bektaş Veli*'nin söyleyecekleri ne olabilir? Bu alanda, dar bir çevrede kapanıp kalmamak, çağın ortamını öğrenmek gerekir. *Hacı Bektaş Veli*'nin yaşadığı dönemde bilinen yeryüzü neydi? Ortaçağ bu durumu, bu soruyu çok iyi biliyordu. *Büyük İskender*, *Hacı Bektaş Veli*'den 1600 yıl önce İran'ı, Hindistan'ı görmüş, tanıdı. Yine *Büyük İskender*, Türklerin yaşadıkları

(Orta Asya'ya göre Batı Asya'yı) bölgeyi gezmiş, kimi Türk boylarıyla savaşmıştı. Bu dönem iyi bilinirse, Orta Asya-Türkistan-Anadolu arasında süregelen düşünsel alışverişin önemi, nerenin nereyi etkilediği gün ışığına çıkar. Bu, bilimsel savlardan uzak, yalnızca geçmişle ilgili kaynaklardan edinilmiş bilgilerin kılavuzluğunda, ortaya konan çalışmamızda yönlendirici, buyurucu bir amaç yoktur; vurgulanmak istenen belli inançlara dayanan belgelerle, açıklamalarla yetinilmemek, bütün çağı tanımaktır. Kutsal bile olsa, biricik-değişmez sanılan kaynaklar yanıltıcıdır; bilim kutsalın ötesinde başka bir kutsalın bulunduğunu nesnelleştiriyor, burada susmayı bilelim sevgili okuyucu.

Sevgili okuyucu; bu yazdığımı güveneceksen, inacaksan, bu yapıtı (buna yapıt denirse) okuduktan sonra, Anadolu'nun yüce çocuğu *Thales*'i öğren, korkma, yürüyüşünü sürdür, *Anaksimenes*, *Anaksagoras*, *Herakleitos* gibi bilgelerin ışılacağından yararlan, *Empedokles*'e geliver, evinde otur, *Dionysos*'un konuklarına sunduğundan bir dolu iç, şöyle bir Anadolu'yu kıyı bucak dolaş, gücün yeterse İran'a gidiver, çok durma Anadolu'ya dön, uygarlık ortamında adam olmanın kurallarını öğren. Nerede bağlayıcı, koşullandırıcı varsa kendini sıyırtıveren yollarını ara, bilgeliğin kıvrımlı değil bilincin ışıklandığı düz yazılarda dolaştığını düşün, bu düz yazıları Türkçenin inceliklerini kavrayarak koyunların otlağa çıkarıldığı yazlak-yaylak-yaylım diye anla, anlar geçinme, bak

*Felek kime sunarsa bir kaşık
Sonunda kusturur tas ile ağı*

diyor *Kaygusuz Abdal*. Oysa "tas ile ağı" yeni değildir, onu suçlu sayılanları öldürmek için, bala karıştırarak verenler saymakla bitmez (örnek vermek istemiyoruz sevgilinin saçına değmesin). Sevgili okuyucu, seninle

uzun uzun tartışacak gücüm yok, en iyisi bu konuya,
Hacı Bektaş ardıllarından *Kaygusuz Abdal*'ın koşuğu-
nu okuyarak son verelim:

*Bu âdem (adam) dedikleri
El ayakla baş değil
Âdem mânâya derler
Sûret ile kaş değil...*

Uyanış

Ağrı'dan Edirne'ye çekilen çizgi

Bektaş diye başlar

Bektaş diye biter.

Emeğin avuçlarında yoğrulan sevgi

Işık kokulu türkülerin yumuşaklığında

Barış diye başlar

Barış diye biter.

Gün ısırken uçuşur güvercinler

Bektaş diye kalkar

Bektaş diye konar

Sulucakaraöyük'te bilinmeyen bir kayaya.

Oradan yayılır güneşin söylediği türkü

Yunus Emre'nin dilinden

Yüreklere dola dola

"Özin gibi bir er getir hiç cihana gelmez ola"...

Giriş

Hacı Bektaş Veli gibi, yaşamı çevresinde sayısız söylence, öykü, söylenti üretilen bir kimse konusunda, tartışmasız, güvenilir, kesin yargıya vardırıncı nitelikte bir yapıtı ortaya koymak kolay değildir, dahası olanaksızdır. Onunla ilgili bilgiler veren kaynaklar, inançları gereği, yansız, bilimsel bir yönetime dayalıdır da denemez. O kaynakların ortaya konulduğu dönemlerde, Anadolu, şeriat koşullarına bağlı bir yönetimin egemenliği altındaydı. Bu yönetimin astığı astık, kestiği kestikti. Şeriat, günümüzde yandaşlarının savundukları gibi düşünce özgürlüğü, bilinç açıklığı, davranış bağımsızlığı gibi uygar kişilere özgü durumların karşısındaydı. Yine bu "şeriat"ın dışında bir inancı benimseyenlerin karşısında kılıçların kesin buyruğu, tartışma götürmez, geciktirilmez yargısı vardı. Bu söylenenlere örnek göstermenin gereği yoktur. Hallac-ı Mansur'dan Seyyid Nesimi'ye Şeyh Bedreddin'e değin boynu vurulup derisi yüzülenlerin sayısı az değildir. Bizim, bu Giriş'te vurgulamak istediğimiz sorun başkadır.

Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya Horasan'dan genç yaşında gelmiş, Baba İshak adlı bir ermiştenden el almış, onun ışığında yürümüş, onun öldürülmesinden sonra, bugün kendi adıyla anılan bölgeye yerleşmiştir. Hacı Bektaş Veli, bir yazar değil, çevresini sözleriyle, öğütleriyle, ey-

lemleriyle uyaran, uyandıran, ışıktandıran bir ermiştir. Bu nedenle, onun düşüncelerini birtakım yapıtların daracık sınırları içinde katılaştırarak verimsiz kılma gereği yoktur. Kimi düşünce erleri, düşüncelerini yazıya dökmeyen, kendi elleriyle sınırlandırmadan, yaymayı, yaydırmayı, böylece hep diri tutmayı severler, bunda çok da başarılı olurlar. Hacı Bektaş Veli'yle ilgili kaynakları incelediğimizde, onun elinden çıktığı yapıtları ilgiyle gözden geçirdiğimizde, karşımızda bir boşluğun büyüdüğünü görürüz. Bu boşluk, bu yapıtların Hacı Bektaş Veli gibi bir ermişin elinden çıkmadığını, Hacı Bektaş Veli'nin böylesi dar-kısa çizgiler içinde sıkışıp kalacak bir kimse olmadığını gösterir. İmdi, duygulara kapılmadan, katı inançların ağırlığı altında ezilmeden söylemek gerekirse, *Bektaşilik* gibi bir kuruluşun öncüsü olan, onun ilkelerini belirleyen, çevresine öğreten bir ermişin oturup Arapça "*Makalât*"ı yazmasına olanak var mı? Güvercin kılığına giren, domuz yavrusuna acı çektirilmesini kınayan, öfkelenen, keşişi bile Müslüman sayacak ölçüde geniş yürekli, sevecen bir kimsenin *Makalât*'ta sergilenen katı kurallara bağlanması düşünülebilir mi?

Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya nerden gelirse gelsin, Türk olduğu, Türkmen topluluğundan çıktığı yadsınmaz, bunu çevresinde toplanan Türkmenlerden, Çepni boyundan, sözün kısası Anadolu'ya Asya'dan göçüp gelen soydaşlarından anlamak kolaydır. Hacı Bektaş Veli'de Yesevilik'in katılığını, belli değişmezlerle bağlanma eğilimini bulma olanağı yoktur. Oysa, bugüne değin, ortaya konan birçok yapıtta; yazıda Hacı Bektaş Veli dar çizgiler içinde bir "Yesevi dervişi", onun elinden çıktığı ileri sürülen *Makalât*'a göre de tartışma götürmez bir "şeriat adamı" olarak nitelenmiştir. Bu savı benimseyenler içinde, Hacı Bektaş Veli gibi bir ermişin çelişkiden çelişkiye sürüklemenin doğru olamayacağını düşünen çıkmamıştır. Hacı Bektaş Veli, bir yerde "Yesevi dervişi" diye gösteriliyor, sonra büsbütün karşıtı bir düşünce orta-

mına getiriliyor, burada ak dediğine az ötede kara diyen bir kimse kılığına sokuluyor. İşte bu çalışmamızda üzerinde durulan konulardan biri de budur.

Hacı Bektaş Veli, Anadolu insanının, yine Anadolu toprağında yetiştirdiği, sevip geliştirdiği bir ermiştir, onun kişiliğini bu erdirilmesinde aramak gerekir. Anadolu'da ermişler çoktur, ancak Hacı Bektaş Veli gibi kırsal kesimce tutulan, açıklığı seven, katılıktan-baskıdan kaçınan, özellikle de düşünme-davranma özgürlüğünden yana olan, hayvanları seven bir öncü bilmiyoruz. Nitekim, ondan sonra gelenler, onun çevresinde toplananların izleyicileri durumunda olanlar da böyle bir eğilimdedirler. Söz gelişi bir Geyikli Baba, bir Abdal Musa, bir Balım Sultan bulmak kolay değildir başka kuruluşlarda (tarikatlarda). Bir "Kadiri dervişi"nin domuz yavrusuna acıması, bir "Nakşbendi dervişi"nin keşişi "doğru volda" görmesi olacak iş değildir. Hacı Bektaş Veli'yle ilgili söylencelerde çok önemli bir konu vardır, o da şudur: Hacı Bektaş Veli, birçok olağanüstü başarı gösterir de tanrıyla yüz yüze getirilmez, karşılıklı konuşulmaz, görüntülmez. Oysa Nakşbendi, Kadiri, Mevlevi şeyhlerinin nerdeyse hepsi, aşırı bir kendinden geçmişlik içinde tanrıyla karşı karşıya gelir, en azından düşünce tanrıyı bütün gizemleriyle görür (öyle söylerler, öyle yazarlar). Bu özellik, bize, Hacı Bektaş Veli çevresinde toplananların daha kendini bilir, ölçülü kimseler olduklarını gösteriyor. Söz gelişi, Mevlânâ'nın koşuklarında tanrı nesnel bir güzel, bir sevgili kılığında sevenin karşısına dikilir, onunla söyleşir, konuşur, sevişir. Nakşbendi, Kadiri, Rifai, Halveti dervişleri derin bir içekapanışla tanrıya ulaşır, onun katında namaz kılar, orucu bozar. Bu kuruluşların öncüleri de öyle nitelenir, Hacı Bektaş Veli'de bunları bulamıyoruz pek.

Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğini biçimlendiren, ona saygınlık kazandıran, onu Anadolu'nun düşünce ortamında yer sağlayan Anadolu budunudur (halkıdır), bu

budun geçmişiyle geleceğini birlikte dūřunen, bütun geleneklerini-törelelerini bu sürenin oluğunda yıkayıp yoğuran bir eylem varlığıdır, durağan, değişmez değildir, yaratıcıdır. Öyle olmasa Bektaşılık Anadolu'da değil, Türkistan'da Hoca Ahmed Yesevi'nin yaşadığı yörede doğar gelişirdi. Bu konuda, Anadolu toprağının başat bir yaratıcılığı vardır, Anadolu'ya sessizce gelen, bir süre sonra gürlenmeye başlıyor.

Anadolu'nun söylence üretmede doğurgan, besleyici bir toprağı vardır. Uygarlığın en büyük, en verimli, en yoğun söylenceleri Anadolu'da doğmuş, büyümüş, sonra komşu ölkelere göçmüş, başka ulusların uyruğu olarak varlığını sürdürmüştür. Bunun açık örneği *Homeros*'un yapıtıdır. O yapıtı çekmeceye koyup kapayın, birden Avrupa dūřüncesinin; özellikle yaratı türünde, kaynağının üçte ikisini kurutursunuz. *Vergilius*, *Ovidius* gibi Latin ozanlarını besleyen Anadolu'nun dūřünsel ürünlerinden başkası değildir. Bu ürünler incelendiğinde, onlarda sorun olarak ele alınmayan öğelerin, komşu ulusların yaratılarında da işlenmediği görülür. Özellikle söylencele-re, öykülere, yazın ürünlerine, söylentilere giren bitkilerin, yaratıkların Anadolu'da bulunmayan, öteki uluslarda da pek görülmez (fil, timsah dışında. Bu iki yaratık da Mısır-Hind ölkeleriyle olan ilişkiler sonucu, yazın yoluyla gelmiştir). Nitekim Hacı Bektař Veli'yle ilgili söylencelerde, Anadolu'da bulunmayan bir yaratığın yer almadığı görülüyor. Bu söylencelerin bir ucu Türkistan'da olsa, oradan da birtakım izlerin bulunması gerekirdi. Bugün, Anadolu'da, arslan, kaplan yoktur, ancak ilağda vardı, özellikle Güneydođu bölgesi bu yaratıkların yaşadığı, kralların arslan avına çıktıkları yerdi, bunu gösteren kaya kabartmaları günümüze kalmıştır. İlk bakışta önemsiz gibi görölen bu bitki-yaratık sorunu, kimi konuların kaynağını bulmada, açıklamada ışık tutucu niteliktedir. Hacı Bektař Veli üzerinde yapılacak çalışmaların da bu öğeleri göz önünde bulundurması, sorunların

tabanında duran kurucu özleri bulup aydınlığa çıkarması gerekir. Oysa, bugüne değin, böyle bir çalışma yapılmamış, yalnızca önyargılarla işe başlanmış, araştırmada konuyu açıklamaktan çok önyargıyı onaylayacak bir yol tutulmuştur.

Hacı Bektaş Veli adına oluşturulan kurumların, yüzyılların akışı içinde, birtakım yankuruluşlarla beslendiği, onlardan etkilendiği söylenebilir, bu doğal bir olaydır. Diriliğini koruyan bir nesnenin çevresinden etkilenmediği söylenemez, nitekim diri olmayan varlıklar bile doğal olayların etkisi altında değişikliklere uğrar. Oysa, günümüzde kimi çevrelerde, değişmezliği bir başarı, bir uygarlık gereği sayanların sayısı az değildir. Onlara göre, uygarlık eskiden kalanı olduğu gibi geleceğe aktarmak, bir dokunulmazlık örtüsüne sarmaktır. Yine onlara göre, toplumda değişmemesi gereken birtakım inanç birikimleri vardır, bunlar "dokunulmaz"dır, genel geçerlik taşır. Değişmeyen birtakım ilkeler vardır, ancak bunlar gelişmeyi önleyici, eskiyi değişmezlik içinde koruyucu, savunucu değildir. İnsanın ortaya koyduğu bütün inançlar, daha iyilerinin, daha geliştirici güçte olanların bulunmasıyla bırakılır, dahası atılır. Bugün, üç yüz yıl öncesine uyarak ev yapmak, yemek yemek, geziye çıkmak, sağlıtım yöntemlerini uygulamak yarardan çok yıkım getirir. Artık evlerimizi mumla aydınlatabamayız, yapıtlarımızı elle yazıp çoğaltamayız, çağın gerektirdiği uygulamaları, yöntemleri benimsemeden yaşayamayız (uygar olarak). Uygarlık geliştikçe inançlarda da değişmeler, çağdaşlaşmalar kaçınılmazdır. Bugün kimséyi, evren yoktan göksel bir buyrukla biçimlendi, günün birinde yine öyle bir buyrukla yok olacak sözleriyle kandıramayız, kananlar, kanmaya yatkın olanlar varsa çağın gerisindedirler. Oysa, inançlarıyla çağın çok gerisinde olanların hepsi, işlerine gelince, kişisel çıkarlarına yarayınca en ileri aşamada bir uygarlık ürününden yararlanmada, o ürünü ortaya koyandan daha büyük bir tutkuyla

kullanmak ister. Çağımızda bin dört yüz yıl öncesinin giyimine, dış görünüşüne sımsıkı bağlanan bir kimsenin evine gidilince, orada çağın en ileri iletişim araçlarından yararlanıldığı görülür. Bu çelişkili davranışlarda başlıca etken bilinç bulanıklığıdır. Değişmez inançlara saplanan kimselerde bilinç aydınlığı sözkonusu değildir. Yeryüzünde değişmezliği savunan bir inanç kurumunun yozlaşmadan, çözülmeden varlığını sürdürdüğü görülmemiştir. Nitekim bütün "tarikat" denen kuruluşların, dinlerin karşılık bulamadığı sorulardan kaynaklandığı açıktır, tartışma götürmez. Burada, aşırı bir duygusallığa kapılarak, kendi inançlarının üstünlüğünü, ilerlemeye engel olmadığını savunmak kendi kendini kandırmaktan öteye geçemez. Değişmeyen, doğuş yıllarında ortaya konan ilkelerle yaşamaya çalışan bir inanç kurumunun uygarlığa engel olmadığını söylemek çılgınlıktır. Değişmezlikler bütün engellerin yığınağıdır.

İmdi Hacı Bektaş Veli ile bu söylenenler arasında ne gibi ilişki vardır denebilir. Bunun yanıtı kolaydır: Hacı Bektaş Veli'nin kişiliği çevresinde oluşan, ondan kaynaklanan, inanç odakları yeni bir gereksinimin sonucudur. Bu nedenle Bektaşilik, yalnızca bir kuruluş değil, bir inanç boşluğunun doldurulması gereksinimidir. Bu inanç boşluğu nereden geliyor, bu konuyu çalışmamızda açıklamaya uğraştık. Bizce bu inanç boşluğunun kaynağı çoktanrıci dönemden tektanrıci döneme geçerken uygarlığın hızlanan gelişimini düşünememektir. Ortaya konan bir tektanrıci dinle bütün sorunların çözüleceğini, bütün yeryüzünün mutluluğa kavuşacağını sanmak, uygarlığın gücüne inanmamaktır. Bugün en uzak gezegenlerden birine gönderilen bir uzay aracıyla eabil kuşlarının gagalarında taşıdıklarına inanılan taşları karşılaştırma olanağı var mı? Kuşlarla insanlar arasında kurulan ilişkiler bakımından ele alınırsa bu söylene güzel, kişinin yaratıcı gücünün bir aşamasını gösterir. Ancak bu inanç, uygarlığın buluşları, gelişmiş ürünleri kar-

şısında bir üstünlük aracı, eskiye bağlılık, tanrısal gücü kanıtlama örneği diye gösterilirse durum değişir. Ebabil kuşlarına gökten taş yağdırtarak suçluları öldürten söylenceyle kurda çocukları emzirtip Roma'yı kuran söylence arasında, düşsel yönden, önemli bir ayrılık yoktur; biri ötekinden daha kapsamlı, daha özgün olabilir, ancak düşünme odağının doğrultusu birdir. Bu iki olayda birini ötekinden üstün tutmanın, daha başarılı, daha doğru görmenin yeri yoktur. Oysa, iş inancın yargısına kalırsa, ebabil kuşu Roma'nın kurdundan üstün sayılır; bu yanıltıcı, önyargılı bir vurgulamadır, ayrıca geriletici, engelle-yicidir. Üstünlük, ortaya konan araçların-buluşların değişmezlik içinde korumaya alınmasında değil, geliştirilmesinde, daha elverişli bir duruma getirilmesindedir. Bugün, Avrupa'nın-Amerika'nın ürettiği uçağa binerek İslam ortaçağının üstünlüğünü savunmak aşağılık duygusunun ağırlığı altında ezilme korkusundan çıkan sestir. Bir uygarlık, başarılarının donduğu yerde kalırsa, geleceğin uygarlığına besleyici ortam sağlayamazsa, yerini katılaştırmış inançlara bırakırsa onunla övünülmez, onun yaratıcısı olmaktan utanç duyulur ancak. Binlerce yılı kapsayan bir geçmişin, iki üç yüz yıllık dönemiyile övünmek, uzayda dolaşan bir aracın karşısında güvercinin ayaklarına yazı bağlayarak iletişimi sağlamak gibidir. Bu, karşılaştırmalı örnek, bir yanı övmek, bir yanı yermek düşüncesiyle sunulmamıştır burada. İki anlayış arasında açılan uçurumu göstermek içindir.

Anadolu'da yetişmiş kişilerle ilgili çalışmalarda, Anadolu uygarlığının kökenine gitmek, geçmişle günümüz arasında düşünsel bağlantı kurma gereği vardır. Bu bağlantı, ele alınacak konunun kapsamını gösterir, içeriğini oluşturan düşünce ürünlerinin geliştiği toprağın verimini anlamaya yarar. Bütün uygarlıkların olduğu gibi, Anadolu uygarlığının da *odak düşüncesi* vardır. Bu *odak düşünce*'nin üç ayağından biri kişi, ikincisi çevre (doğal yaşama ortamı, bitki, hayvan), üçüncüsü de kom-

şu uygarlıklara basar, böylece üç ayağın üçü yeredir, boşlukta değil. Bu ayaklardan birinin boşlukta kalması, gelişme çizgisinde iniş-çıkışlara yol açar, sapmalara neden olur. Hangi ayak topallarsa o yönde sapma kaçınılmazdır. Bu üç ayaklı *odak düşünce*'nin üç ürünü vardır: Bilim-yaratı-tarım. Bu ürünleri de birbirinden ayırma, birbiriyle bağlantısız sayma olanağı yoktur, birinin gerilemesi ötekinin yozlaşmasına yol açar. *Bilim*, doğanın yasaları uyarınca yürümeyi, doğayı öğrenmeyi, doğada bulunan varlık türlerini (diriler, bitkiler, öteki diri olmayan nesnelere: Taş, toprak, maden türleri bg.) tanımayı gerektirir. Bu tanıma da araştırmaya, incelemeye, karşılaştırmaya dayanarak doğal yasaların bulunmasını sağlar. Bilim, bu özelliği nedeniyle durağan değil gelişkendir. *Yaratı* ise bilimden bağımsız olmasına karşın, ondan beslenir, yararlanır, güç alır. Bu alanda koşuk, resim, yonut, kabartma, süsleme, oyma, işleme, oyun, ezgi gibi çağına göre gelişme gösteren, değer kazanan türler yer alır. Yaratı türü de doğaya dayanır, onu konu edinir, daha doğrusu, kişi, doğaya yöneldikçe, kendini doğanın, doğayı kendisinin karşısında gördükçe karşılıklı bağlaşım içine girer. İşte yaratının bilimden beslenmesi burada başlar, bilimin tanıttığı, öğrettiği doğadan yararlanma yoluna girer, bilimin ışığında doğayı kavradıkça daha verimli oluverir. *Tarım*, kişi soyunun toprağı işlemeyle, ondan geçimini sağlamayı öğrenmesiyle başlamıştır. En ilkel ölçüler içinde bile olsa, tarım bilimden yararlanmadan edemez. Toprağı eşecek aracın geliştirilmesi verimin çoğalmasını sağlar, bu aracı geliştirme de onunla ilgili bilginin artmasına dayanır. Toprağı işleyecek aracın geliştirilmesinde yaratı becerisinin etkisi büyüktür, en uygun biçimi, en kolay kullanım olanağını seçmek yaratının işidir. Böylece bilim-yaratı-tarım üçlüsünün uzlaşması, birliği uygarlığın bütünlüğünü sağlar. Burada *odak düşünce*'nin, üçlünün, birbirini izlediği görülüyor. Bu izlemede, yararlanmada komşu uygarlıkların-

dan esinlenme sürekli bir olaydır. Kişinin çevresini tanıması, bitkilerle, dirilerle, diri olmayan nesnel varlıklarla ilişki içine girmesi *odak düşünce*'nin üçüzlü yapısıyla ilişkilidir. Bu ilişkinin koptuğu yerde bilim, yaratı, tarım birer düşsel varlığa dönüşür, gereken ne varsa göklerden beklenir. Tarım alanı yeterince sulanmaz ekinler, kuraklık yüzünden kurur, tarım alanı iyice korunmazsa ekinleri yabancılar yer bitirir, tarım araçları geliştirilmezse iyi eşilemeyen toprağın verimi düşer, bütün bunlar tanrıdan beklenir, tanrının istencine bırakılır, toplumda tanrının öfkesini kışkırtan, tarım alanına yönelten suçlu aranır. İşte, övünülen ortaçağın düşünsel yapısı böyleydi. Avrupa, bu özgür düşünmeye kapalı çağdan kurtuldu, içinde Anadolu'nun da bulunduğu İslam ülkeleri ise daha yoğun karanlıklara itildi, yuvarlandı. Şimdi, bu yoğun karanlıklardan sızan birtakım ışınların nerelerden, kimlerden geldiğini söyleyelim.

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu ortaçağında bir dönüm yerinde bulunduğunu, böyle bir alanda yaşadığını belirtmiştik. Bu belirtmede de Anadolu ortaçağının bir bunalım dönemi olduğuna değinmiştik (bu konu ilgili bölümde ele alınmıştır). İmdi, Anadolu ortaçağının karanlığını yoğunlaştıran etkenin inançlar olduğunu söylemek olaylara aykırı düşmez. Bu inançların kimi Bizans'tan, kimi güney ülkelerinden, kimi de eski İran'dan gelmiş, Anadolu'da yoğun bir birikim oluşturmuştu. Öte yandan, yine bu birikimde, Hattilerden, Hititlerden, Luvililerden, Hurrilerden, Urartulardan, Friglerden, öteki Anadolu insanlarından gelen izlerin bulunduğu da açık bir olgudur. Bu olguyu yadsıyarak olayların iyi yanını güneyden gelene, kötü yanını ötekilere bağlamak, suçlunun işlediği suçu yükleyebileceği uygun bir kişi aramasına benzer. Çağımızda Avrupa uygarlığının ulaştığı yükseliş aşaması, ortaçağda suçun kimlerde, nerelerde olduğunu kanıtlıyor. Bu kanıtlama karşısında, yine ıvrılıp kıvrılarak suçlu aramak, geçmişin geniş sinliğinden çı-

karılan ölü kemikleriyle övünmekten öte bir anlam taşımaz. İşte böyle karmaşık, dolaşık-bulaşık bir ortamda, inançların birbirine dış bilemediği, mezheplerin birbiriyle dalaştığı çağda Hacı Bektaş Veli'nin ortaya çıkarılışı; kısasa sürede Anadolu'nun nerdeyse yarısına yakın bölümünü düşünsel egemenliği altına alışı boşuna değildir. Bu çalışmamızda taban sorunumuz bu olay oldu, Hacı Bektaş Veli'ye böyle bir sorunu içeren açıdan baktık.

Hacı Bektaş Veli, gelişigüzel bir olay değil, toplumsal olgudur. Onun varlığında; Mevlânâ'nın çağdaşı olmasının arkasında, iki karşıt tutumun birbiriyle gövde gösterisine çıkması saklıdır. Mevlânâ'nın yöresel kapalılığı ile Hacı Bektaş Veli'nin yöresel açıklığı ilginçtir. Bu karşıtlığı adlarından bile anlamak kolaydır. Hacı Bektaş Veli'nin açık adı *Bektaş*'tır, *hacı* ile *veli* nitelemedir, sandır. *Bektaş* sözcüğünün ne anlama geldiğini, Türkçe olduğunu ilgili bölümde açıkladık. Oysa Mevlânâ'nın adlarının hepsi de Arapçadır: *Mevlânâ* / efendi, *celâled-din* / dinin ululuğu, *rûmî* / Anadolulu. Bu gibi konularda adların da önemli izler taşıdığı unutulmamalı. Nitekim Hacı Bektaş Veli ardılarının adları da, çokluk, Türkçedir, daha doğrusu Türkçeleşmiş sözcüklerdir: Saru İsmail, Kolu Açık Hacım Sultan, Baba Resul, Recep Seydi, Yahya Paşa, Barak Baba, Alî Baba, Saru Kadı bg... Bir de Mevlânâ'yı izleyenlere bakalım: Bahaeddin Veled, Muhammed Celâleddin Feridun (Ulu Ârif Çelebi), Şemseddin Emir Âbid bg... Burada geçen adların karşılaştırılması bile *Mevlânâ* ile *Bektaş* arasında ne gibi ayırtın bulunduğunu gösterir. Bu ayrılığı düşgele bir olay sayma olanağı yoktur, ortada bilinçli, düzenli, belli bir tasarıya göre sürdürülen işlemler vardır

II

Hacı Bektaş Veli'yle, Anadolu'da, yeni bir inanç olayının yayılmaya başladığını biliyoruz. Bu olayı yaratan

nedenler arasında, en ilginç dağınıklığı dayanışmaya dönüştürenidir. Bunu da *Bektaşılık*'le pekişen inanç eğilimi sağlamıştır. Bektaşılık yayıldığı yerde, kişiyi önce toprağa, sonra geleneğe bağlamıştır. Bu gelenek de yaşamdan kaynaklanan, dolayısıyla yaşamla gelen bir birikimdir. Kişi, bir yaşayan varlık olarak, kendini bu geleneğin içinde bulur, onunla koşullanır, ancak değişmezliğin tutsağı olmaz. Düşünme-davranış bir uyum içinde sürdürülür, kişi düşündüğü gibi yaşar, inandığı gibi davranır, öte yandan düşünme-davranma bütünlüğünü kurmada güçlük çekmez. Bu ortamda toprağın verdiği, emeğin verdiğiyle özdeş sayılır. *Vilâyet-nâme*'de anlatıldığı gibi, kişi diktiği üzümden, ektiği ekinde yer (Hacı Bektaş Veli doğaüstü başarılar gösterirken simgesel bir emek örneği verir. Ağaca çıkar elma oldurur, değneği yere sokar üzüm yetiştirir). Oysa başka ermişler bu tür başarıları elini kolunu kımıldatmadan sergiler. Anadolu söylencelerinde bu önemli bir konudur. Anadolu'da ortaya konan söylence ürünlerinin birbirini ürettiğini gösteren en açık kanıt hayvanlarla ilgili olaylardır. Sözgelışı *geyik* en az beş bin yıldır Anadolu inançlarında özgün bir yer tutar.

Çalışmamızda, yeri geldikçe, hayvan-insan ilişkileri üzerinde durarak bu geleneğin eskiliğini göstermeyi amaçladık. Ancak, bu konu, böyle dar boyutlu bir araştırmanın kapsamına sığmaz, daha bol soluklu, uzun yollu bir emeği gerektirir. Hayvan-insan ilişkileri araştırmacıyı ister istemez ilkçağ Anadolu uygarlığına götürür. Bu ilişkilerin oluşmasında hayvanların doğal yapıları başlıca etkindir. Bu doğal durumdan başka durumlar kaynaklanır, şöyle: Kimi hayvanlar üstün güçlü bir koruyucu olarak benimsenir, kutsanır. Bunların başında arslan ile boğa gelir. Kimi hayvanlar ise birer yarar-çıkarcı diye beslenir, sevilir. Bunlar da sığır, at, eşek, keçi bg. Bunların dışında, kimi hayvanlar bir arınmışlık, suçsuzluk, güzellik örneği niteliğinde görülür kutsanır. Ötücü,

güzel tüylü kuşların bir bölümü bu öbeğe girer. Kartal bütün inançlarda bir egemenlik simgesidir. Yılan kötülüğün, karanlığın, kimi inançlarda yeraltı egemenliğinin örneği sayılır. Yine kimi inançlara göre kurt yol gösterici, besleyici bir doğal gücü yansıtır. Domuz kargışlanan, kötülünen bir yaratıktır, onun kutsallığını öne süren dinler de vardır. Baykuş uğursuzluğu, ölümü yansıtır. Bu konuyu hayvanların türüne, sayısına, doğal yapısına göre genişletebiliriz, burada gereği yok.

Hacı Bektaş Veli'yle ilgili söylencelere giren hayvanları incelediğimizde hepsinin Anadolu kökenli olduğunu, Asya'dan gelmediğini görürüz. Söz gelişi Asya Türklerinin On İki Hayvanlı güngeninde (takviminde) maymun vardır, oysa Anadolu'da bu yaratıkla ilgili bir söylence bilinmiyor, Hacı Bektaş Veli öykülerinde de yok. Bu olay, Anadolu'da yaygınlaşan söylencelerin Anadolu kökenli olduğunu vurgulayan kanıtlardan biri sayılmalıdır. Burada, doğal ortamın koşullarına dayalı, bir yaşama biçimi sözkonusudur. Kişi; yaratı alanında, yaşadığı ortamın koşullarıyla çevrilidir, onun ortaya koyabileceği ürün, bu doğal koşulların dışına taşamaz. Söz gelişi yaşadığı doğal ortamda fil bulunmayan bir kimsenin belleğinde file ilgili imge aramak boşunadır. Doğal ortamda bulunan doğal nesnelere birbirine dönüştürme olabilir, insan başlı at, insan başlı boğa, baykuş başlı insan, yarısı insan-yarısı yılan bir yaratık tasarlanabilir. Bunlar imgeleme gücünün, düşsel yetinin ürünleridir, ancak bunlar da doğal ortamın koşullarına bağlıdır. Boğayı bilmeyen bir kişinin insan başlı boğa düşünmesi olanaksızdır. Olaya, doğal yaşama ortamını göz önünde tutarak yaklaşarsak Hacı Bektaş Veli'yi Anadolu dışına kaydırmak isteyen, Hoca Ahmed Yesevi'ye bağlamaya çalışan eğilimin yüzeysel olduğunu, sorunlara açıklık getirecek bir içerik taşamadığını görürüz.

Peki, Hacı Bektaş Veli'nin yaşamında, onunla ilgili söylencelerde Asya kökenli öğeler yok mu? Vardır kuş-

kusuz; özellikle *Vilâyet-nâme*'nin birinci bölümünde, Hacı Bektaş Veli'nin soyu, doğuşu, ilk çocukluk ayları, davranışları, ana-babasının birbirleriyle olan ilişkileri Anadolu kökenli değildir. Bu bölümde, Hacı Bektaş Veli'nin doğumu çokluk Arap halk öykülerinde geçen bir olaya bağlanır. Uzun evlilik süresince doğum olmaz, ana baba üzülür, sonra bir ermiş, bir seyyid (peygamber soyundan gelen kişi) belirir, dilekleri tanrıya ulaştırır, tanrı dilekleri benimser, onaylar, eşler birbirine yaklaşır, kadın gebe kalır, çocuk doğar, annesini emmez, birtakım sözler mırıldanır, anne kulak verir, sözcüklerin tanrının birliği, peygamberin onun elçisi olduğu anlamına geldiği öğrenilir.... konu böyle uzayıp gider. İşte Hacı Bektaş Veli'nin yeryüzüne gelişi de böyle bir olayla vurgulanır, peygamber soyuna bağlanır (s. 1-4)....

Bu öykünün Anadolu kökenli olamayacağı içeriğinden bellidir. Anadolu söylencelerinde kişiyi daha ulu sayılan bir kişiye değil tanrılara bağlama, tanrı soyundan getirme geleneği vardır. Bu tutum, kişiyi, geçmişin bilinmeyen derinliklerinden gelen bir varlık diye gösterir. Kişi, kişiyle değil, tanrıyla övünür. Nitekim *Homeros* koçaklamalarında bütün büyük yiğitlerin tanrılar soyundan geldikleri söylenir. Asya'da ise, özellikle ortaçağda, peygamber soyundan gelmek, geldiğini kanıtlamak en büyük övünç-kıvanç kaynağıdır. Nitekim, doğu kökenli bütün tarikat kurucularının peygamber soyundan geldiklerini, "seyyid" sanını taşıdıklarını, onlarla ilgili soykütüklerinden öğreniyoruz. Bu geleneğe birtakım savaş öncülerini, ozanlarını, tasavvufçuları, din bilginlerini de katarsak "seyyid" sanını alanların binlerce kişi olduğu görülür. Söylenceleri, halk öykülerini incelerken sözcüklere, kavramlara, sanlara eleştirel bir tutumla bakmak, onların kökenini, birer dil varlığı olarak gelişim aşamalarını, dönüşümlerini göz önünde bulundurmak gerekir. Kavramların yüzeysel anlamlarına dayanarak inançların kaynağını bulma olanağı yoktur. Kimi yerde kavram

inancın, kimi yerde inanç kavramın arkasında saklanabilir.

Burada, biraz da, ermişlere değgin halkbilgisi varlıklarına göz atalım. Bu tür varlıkları iki bölüme ayırarak incelemek daha yararlı olur. Birinci öbeğe girenlerin hepsi din olaylarıyla ilgilidir. Anadolu'da "Hz. Ali Cengi" başlığı altında üretilen bütün öyküler böyledir, İslam diniyle bağlantılıdır. Buna "Battal Gazi", "Muhammed Hanefti", "Şah İsmail" bg. genellikle yiğitliği, inanç yolunda savaşı konu edinen öyküleri de katabiliriz. İkinci bölüme girenler ise sevgiyi işleyen ürünlerdir. Bu ürünlerin de biri İslam, öteki yerli iki ayrı kaynağı vardır. Aşağı yukarı bütün uluslarda bu türk halk öyküleri bulunur, yine hepsi inanç, şevgi gibi iki değişik konuyu işler, kiminde savaş, kiminde sevecenlik egemen olur. Yalnız yiğitlik olaylarını işleyen, yazarı-ozanı belli koçaklamaları burada saymıyoruz. Ülkemizde (ulusumuzun Müslüman olan büyük kesiminde) üretilen *vilâyet-nâme*, *menâkıb-nâme* gibi yapıtların inançlarla ilgili öbekte yer alması gerekir. Bu yapıtlarda sergilenen olağanüstü başarıların hepsi bir inanç olgusuna bağlanmaktadır. Bu ürünlerin, Anadolu'da ortaya konma döneminin başlangıcı İslam inançlarının yayılma olayıdır. Öte yandan, yine bu ürünlerde, başat öge İslam inançları olmakla birlikte Anadolu'nun çoktanrıçı çağlarından kalan düşünsel varlıkların etkisi de yadsınamaz. İnanç ürünleri kolayca yoğrulmuyor, ocağa salnamıyor. En salt inançlarda bile, kolayca görülemeyen karışımlar bulunuyor. Araştırmacının görevi; bütün önyargılardan; başörtülü düşüncelerden sıyrılarak, güneş ışığına çıkmaktır. Düşünceye başörtüsü giydirmek, sorunları kara örtülerin altında saklamak katı anlayışın, yozlaşmış tutumun uygulamasıdır. Bu çalışmada, saptanan eylemlere göre, Anadolu'da inanç kökenli düşüncenin, geleneğin başörtüsünü kaldıran, düşünce denen ürünün yüzünü güneşe gösteren ilk ermiş (İslam`dininde) Hacı Bektaş Veli'dir.

Halk öykülerinin üretilmesinde yerli etkenlerin önemini kavramak; önyargıdan, özellikle inanç baskısından sıyrılmakla olabilir. Belli bir yere oturtulan, "kutsal" sayılan bir düşünce, yaratı halkın belleğine "gerçek varlık" kılıfına girerek yerleşirse sakıncalı gelişimleri yavaşlatma olanağı azalır, geriletici eylem hızlanır. Bu karşıt olaylarda, çağdaş uygarlık ürünlerinden yararlanma ileri bir aşamada bulunma anlamına gelmez. Bu olay, emzikli çocuğa sevmediği bir içeceği sevdiği kapla vermeye benzer. Çocuk, sevdiği kabın içinde olanın bilincinde değildir, onun bütün eğilimi etkisine kapıldığı kabın görünüşüdür. İşte bu görünüşten yararlanılarak çocuğa istemediği nesne sevdiği gerecin boyasıyla verilir, çocuk kandırılır. Böyle bir uygulama başarılı, verimli sayılamaz. Çağdışı görüşlere saplananların başlıca avunağı, çağdaş örtülere bürünerek, kendilerini başka türlü göstermektir. Sözgeleşti çağın en donanımlı yapıları yaptırılır, donatılır, görkemli bir dış görünüm sağlanır. Oysa, bu görkemin arkasında yozlaşmış-yıpranmış kalıntıların en tiksindirici, en iğrendirici olanı kaş göz oynatmasına sergilenir, özlenen-istenen kılıfına sokularak aşılır. Bu olayda uygulanan yöntem kişi ırasıyla bağdaşmaz, yalnızca ırasızlığın ıralılığa dönüşmesini sağlar. Başka bir söyleyişle; yaratılıştaki gizlenen düşüklüğü davranış büyüklüğü biçiminde sunmaya yarar. Bunun en açık örneği dinlerde görülür: Açlıktan ölmektense çalmak daha iyidir, tanrı bunu suç saymaz. Bu olaya sağduyunun yönelteceği bir soru vardır kuşkusuz: Engin güçlerle donandığına inanılan göksel bir yetkenin kişiyi çalmaya itmesi, suça sürüklenmesi değil midir? Suça sürüklenen bir kimseyi, suça itenin yargılama yetkisi hangi tanrısal tüzeyle bağdaşır? Bu sorunun yanıtı yoktur. İşte, Hacı Bektaş Veli'nin izinde yürüyen çağır; bu soruyu gündeme getirerek, suça itenin suçluyu yargılama yetkisi yoktur, suç itilende değil itende aranmalıdır savıyla ortaya çıkmıştır. Bu savın besleyici kaynağı Anadolu ilk çağdır.

Anadolu ilkçağını, yeterince öğrenmeden, gelişim aşamalarını bilmeden tanıma olanağı yoktur. Anadolu ilkçağı bugünden geçmişe doğru gidilerek, uygarlık ürünlerini karşılaştırmalı yöntemle incelenerek anlaşılabilir. Uygarlıkların doğuşlarını belli yıllara dayandırmak, kesin sayıyla açıklamak yanıltıcıdır, bunları söylemek de bir bilicilik değildir sanırız. Bu kanımızın doğruluğunu, yanlışlığını saptamak geçmişte ortaya atılan savlara değil, yeni araştırmalarla gün ışığına çıkarılacak nesnel buluntulara düşer. Bundan öte "şu bunu dedi, bu şunu söyledi" gibi ağız kalabalıklarına kulaklarımız tıkalıdır....

Işığın Sesi

Günaçımında; Ağrı'nın ötesinden, görkemli bakışlarının bir örtü gibi uçuşarak yayıldığı, Anadolu'yu dolaşıyordu düşüncelerinin, duygularının boyalandığı yürüyüşüyle. Ne ekmekti düşündüğü, ne su, ne soluk, ne de doyasıya yaşamın tadını çıkararak bir olanak. Bütün gönüllerin aydınlığa, bütün canların ermişliğe kavuşmasını dileyen, isteyen, çırpınan bir yürek vuruşuyla sessizliğin dilinden seslendi gönül yoldaşlarına, yoloğlu denen erlere: "*Gelin canlar bir olalım*".

Hangi candı bunlar, hangi gövdesel varlığın ışıqlanmayan oyuklarında yüreklerinin umut kokulu, kıvanç bakışlı çırpınışlarıyla dökülmüştü yollara, yayılmıştı güneşleyen alanlara?

Moğol ordularının geçtiği, yerle bir ettiği, suyunu kesip toprağını kuruttuğu güzelim Anadolu'da Yesevi sürüngenlerinin artıklarını taşımaya başlayan, bunu bir başarı sayan karanlık yüreklilerin egemenlik sağlamaya çalıştıkları dönemde, bir ses duyulmuş olmuştuk yüce dağ doruklarından, esenliğe susamış, barışın, eşitliğin, yiğitliğin tadına vurulmuş içten-dıştan baskıya uğramış dillerden: "*Gelin canlar bir olalım*".

O çağlarda, güzelliğin büyük yağmur bulutlarının ardından uçuşup konmaya yer aradığı dönemde, "Topra-

ğın altı değil üstü güzeldir" diyen bir ses duyuldu gınaçımını sezdiren ışımanın ardından: "Yeryüzünde ne senin, ne benim vardır, yeryüzü bir engin tarladır, ekenle biçenin yanında yüreğinin sıcaklığını, sevecenliğini tanrısal bir yasa niteliğinde yürürlüğe koyan, adı sanı bilinmeyen erler vardır. Erler, canın soluduğu yerde yeşeren, özlemin yeşerdiği yerde büyüyen, sevginin geliştiği toprakta yükselen, bilge kişilerdir. Düşünmenin egemenlik sağladığı yaylımda, koyunun düşünerek otu seçtiği çayırda, yılanın kendine dokunana bile güldüğü kaya aralığında kişinin öğrenmek isteği bir bilgelik bulunur. Düşünceler, düşünme denen eylemin özgürlüğünde giderip susamışlığını, bütün katılıkları yumuşatan bir sıvının etkisiyle boy çekerler, yiyecekler-içecekler dökülür dallarından, isteyenler giyinik-isteyenler çıplak gezerler, ancak uygarlığa yaraşanı görmek ister gözler.

Ağrı'dan Edirne'ye doğru akıyordu su, gözlerinde yoktu yasak korkusu, yüreğinde daha yeşermemişti kara düşüncelere tutsaklık duygusu. Bütün koyunlar bir düşünceydi, bütün kuşlar özgürlük, bütün balıklar suyun derinliğinde saklı bilgelik ülkesinin yolcusu. Yiğitti bütün bakışları kırlangıçların, kurtlarda bile sivrilmemişti kesici dişler, ayıların yüreğinde belirmemişti sulanın başında durmak, suya gelenlerden kimsin, neyin nesisin diye yol-yordam sormak. Bütün kertenkeleler çekilmişti kuru duvarlardan, ıslak kayaların yosunlu kıvrıntılarında yiyecekleri boldu, karatavuk yeşil çalılıklardan çıkıp arpa tarlalarından geçinmek istemiyordu. Yaşamak, evrenin enginliğinde gücün yettiğince dolaşmak, gezmek, görmek, sevmek, sevilme, söyleşmek, öğrenmek gibi kişinin özünü düğümleyip biçimlendiren eylemlerden öte bir anlam taşımıyordu, taşınması da düşünülüyordu besbelli, dosdoğru.

Güneş, daha kuşlar uyanmadan; günün sıcaklığı yılanın derisini kırırdatmadan; serçenin teleğinde ışığa, karganın gagasında kırıntıya görüntü alanı açmadan,

düşünen-sevinen yüreğe sesleniyor; uykunun tadında saklı bilgeliğin yemişe dönüşen ürününü toplamanın gizini bilgenin derin bakışlı gözlerinde nesnelleştiriyordu. İşte böyle bir yaşam ortamında, böyle bir doğal alanda, arınmış yürekle dolaşan kişiye yücelerden bir ses geli-verdi: "Er ol, erlerle yaşa, erenlere karış; görüş, barış, konuş, seviş; yılın dört bölümü vardır, düşünen-seven yüreğin yaylımında dördü de yazın sıcağını sergileyen, kutluluk içkisinin tadıyla kendinden geçen, esriyen, gerinen gönüllerdedir; ara-bul, kendine gel, kendini bil, kendinde başkalarını, başkalarını kendinde gör."

Yılan, bu ışığın seslerinden ürperdi, kıvrılıp gerindi, büküldü salındı, güneşin giydirdiği sıcak örtüye bürünerek kişilerin yoğunlaştığı çevreyi dolandı. Yılan yorulmadı, korkmadı, yalnızca yaratılışı gereği önüne çıkana görünmeden; büyüklük-üstünlük esrikliğiyle kendinden geçmişler arasından sıyrılıp yuvarlandı, şöyle söyledi çattallı diliyle "dilim kemiği yoktur" diyenlere: "Ben Adem ile Havva'yı kandırdım, tanrısal ülkeden kovdurdum, sonunda başka bir adla; benden çok siz kişilere yaraşan bir sanla, nitelendim. Ancak sizi görünce, birbirlerinize etiklerinizin, tanrı adına yaptıklarınızın tanığı olunca, yılınlanlığımın utandım. Ben yilandım, adıma-üstüme yükletilen işlemediğim, yazgım gereği itildiğim bir eylemle suçlandım, sizin aranızda bulunduğum sürece, tanrı adına söylediklerinizi dinleyince yılanlardan değil sizden usandım..."

Sarsan, korkutan, ürperten bir kükreme duyuldu, kükreyenin kendi değil sesi biçimlendi, nesnelleşti, uzaktan görüldü; bu bir arslandı, besbelli. Yelesinden, gözlerinden yiğitlik, erlik akıyordu, korkusuzdu, yalnız "insan" denen varlığa kuşkuyla, kaygıyla bakıyordu. Birdenbire Ağrı'nın doruğundan Edirne'ye, Kaçkar dağlarından Ege'nin ucuna doğru başını yükseltip gürledi: "Bizim inançlarımızda başeğmek, yere kapanmak alçalmaktır; alçalmayı, yere kapanmayı sevenler bizden

uzaklaşsınlar, bizi birer gölgelenme-sığınma yeri diye görmesinler. Biz, hangi yücenin önünde olursa olsun yere kapanmanın değil, katında yere kapananların ululaşıp eğildiği, yüceyi koruyanlarız. Bizim yerimiz iri kalçalarını göklere yükselterek yücelmek-yükseltmek isteyenlerin övgülerini yergi sayıyor, yakınıyoruz. Bizim yasamızda, doğanın buyruğunca, dişimiz bile arslandır, bırakın boşluklarımızı, başarısızlıklarımızı, karanlık geçmişinizi gizlemek için bize sığınmayı, bizden değil kendinizden utanın..."

Birden Edirne'den Van'a doğru saldırıyı simgeleyen bir böğürüş, bir böğürüş değil yüceliş sesi görkemleşti. Bir boğaydı bu, yaylımların, yaylaların, yaylakların ege-
meni, simgesi, güçlülüğün tarım alanında tek imi, erkek gücünün nesnel yoğunluğunu iki omuzu arasında kabaran yağ topağıyla vurgulayan boğa. Böğürdü, gürleyen sesinden inledi yaylımların birer yumurta biçimli kabarıklığınca yükselen yüce dorukları, dorukların çevrelediği yeşil oylumlar: "Ben, güçlü boynuzlarının üstünde tanrıları, tanrıçaları taşıyan bir varlığım. Benim boynuzlarım doğanın bana verdiği korunma aygıtlarıdır, sizin toplumunuzda yükselmek amacıyla kullanılan, yararlanılan birer suçlama gerci değil. Benim başımda boynuzlar var, sizin ıranızda, yüreğinizde, yükselme tutkularınızda, oturağınızın içinde saklananı göstermemek için tükettiğiniz çabada; beni utandıran boynuzlar görülüyor, bana dokunmayın, benim sizden utandığımca siz de benden yararlanarak bana yakıştırdıklarınızdan kendi adınıza sıkılın, utanın."

Geyik, güneçiminin ilklerinde, kızılağaçların arasından süzülüp otlığa yöneldi, bakındı, sakındı, yüründü, göründü. Başka geyikler de yanında, değişik adlar taşıyan, bakışına-yürüyüşüne göre nitelenen geyikler. Hepsi sustu, en yaşlısı, binlerce yıllık Anadolu geçmişinin simgesi olan Alacahöyük geyiği dile geldi: "Biz barışseverleri, sevecenleri, aydınları, evrensel sevgi

anlayışının ne olduğunu bilenleri severiz. Biz, taşlara, duvarlara, ağaçlara karşı büküm büküm olanların kulu, yandaşı, gönüldeşi değiliz. Bizi karanlık yapıtların yalnızca dişileri birer tarla olarak gören anlatımlarıyla bağlamayın. Bizim dişimiz de geyiktir; tarla, yaylım değildir. Bizim sevişmemiz günümüzün, gücümüzün gereğince, arkadaşlarımızı yönlendirmek, kendimize bağlamak için değildir."

Işıl ışıldı yaylımlar, kuşluk sıcağı bastırmıştı, ağaçların altları, yaygın dallar, iğne yapraklı sık dalı çamlar sıcağı yumuşak bir yaylım örtüsüne dönüştürüyordu. Biraz uzakta, ayrı bir topluluk oluşturan kuzuların ötesinde yaylanan koyunlardan en görkemlisi sokuldu yanımıza, baktı bakındı, başını kaldırdı, güzel, donuk ışımalı gözlerini bize dikerek başladı: "Ben koyunum, beni; yaratılışımın ötesine geçerek, varlığımın değerini yerin dibine sokarak, kimseye adamayın, ben deve değilim, develeşmeyi de sevmem, özüme dokunur, üzülürüm. Neden beni yollarda, seçimlerde, düğünlerde, derneklerde, değişik eğlencelerde; Arapça *yakınlık* (kurban) anlamına gelen bir sözcüğün insani değerine aykırı örtüsünün altına gizlenerek, kesersiniz? Oysa, sizde toplanan yetkiler bende olsa, ben size yediğim en güzel otları yediririm, aç kalsam bile sizi yoksun bırakmam, otlarımı esirgemem. En güzel, en bol otlı yaylımlarımı size veririm. Siz, benim gibi düşünmüyorsunuz, beni gereksiz yere, şuna buna yaranmak için kesiyorsunuz."

Dik, kıvrımlı bir yokuşun başında durduk, sıcağın etkisiyle tepeden tırnağa suya batmıştık. Karşımızda, bizden daha yorgun, sırtında ağırca bir yük bulunan iri gözlü, süzgün bakışlı yaratığı gördük. Bizim yorgunluğumuzu sezince gülmeye başladı, gülerken sesi çevre tepelerde yankılanıyordu, anlatmak istediği şeydi: "Siz, kişiler, bütün kötülerinizi, usuzlarınızı, salaklarınızı bize benzetirsiniz, bizi böylece yerer aşağılırsınız. Oysa, bizler sizin gibi düşünmüyoruz. İlkin bizi yöneten soyda-

şımız yoktur, olması gerekse bile kendi aramızdan seçeriz. Siz, bizim gibi davranamıyorsunuz, yöneticilerinizi hep bizden seçiyorsunuz, sonra dönüp bizi küçümsüyor, yeğnisiyor, yerimsiyor, ezimsiyorsunuz. Biz, size sataşmıyoruz, siz ne istiyorsunuz bizden, söyle bakalım? Biz, içimizi dökerken bağırıyoruz, bunda aşağılanacak bir durum yok, doğamız böyle. Peki, siz kişiler, neden yerdığınız sesimize özeniyorsunuz, sonra dönüp doğal sesimizi kendi soydaşlarımızı yerme aracı olarak kullanıyorsunuz? Bakın, bize uyduğunuz sürece bizi de utandıracak işler yapıyorsunuz, bizi kendinize yakıştırdığınız sürece de yüceliyorsunuz. Gelin, kimseye duyurmadan, barışalım-anlaşalım, seçimde bütün oylarımız sizin...."

Yukardan, göklerin engininden, kartalın sesi geldi, görkemliydi, bilgeceydi: "Bana yükselmeden, benim adıma konuşmak, bilge kişilerin işidir. Bilge kişi de gücünü düşüncenin yorulmayan kanatlarından alır, birtakım gerçekötesi kanıların balmumuyla tutturulmuş kuruntularından değil. Düşünmek, çok dar bir alanda olsa bile, kendi kenini yargılamak, sorguya çekmektir. Ben, bir kartal olarak, bütün uçucularla yargılandım, yüce doğa yargıcının verdiği yargıya uyararak egemenliğimin alanına çekildim. Oysa, siz kişiler, benim kanatlarım boyunca bile yerden yükselemezsiniz, sonra dönüp yediğim karatavuğun etinden damlayan kanın yarısınıca da kızarmıyorsunuz. Yakışmaz size bu; bana benzetilmenin yolu, doğanın bana verdiği kanatlarımın sağladığı olanaklarla yükseldiğimce yükselmenizdir. Yükselenle övünmek yükselmeyenin işi değildir, bunun karşıtı saygısızlıktır. Siz, kişiler, önce bunu öğrenin. Sizin yaptığınız uçak benden çok yükselir, ancak övünürken kendinizi yaptığınız uçağa değil, bana benzetiyorsunuz, sizin adınıza üzülüyorum..."

Anadolu'nun ortasından, biraz kuzeye kayarak, batıya doğru yürüyen bir gölge vardır, bunun anlamını kavramak, açıklamak kolay değildir; özellikle belli bir kaya-

ya yüzünü dönerek yakaranın, bütün gerçekleri orada arayanın gücü yetmez buna. Kaya, doğal konumu gereği, öyle durmuş, kımıldamıyor-kıpırdamıyor. Oysa, yanına gelene gizli diliyle, "Dört yana dön, gerçek yalnızca bende bulunmaz" diyor. Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az... en açığı da bu. Kaya daha başka sözler söylüyor, "Ben yürürüm, beni yürütürler var" diyor, bizim yontulmamış anlamıyor. Kaya, "Biraz öteye git bir ışık göreceksin, biraz sonra benim çevrem kararacak, çevrenin görülür olmaktan çıkacak" diyor dinleyen, anlayan yok; yürü kulağını-dilini mumladığının odunu, seni yakıp ısınacağım gün de, yer de gelecek, yürü oğlum yürü. İşte bu ortamda, çağların süzgecinden geçen, süzulegelen bir gerçek sesini yükseltiyor: "Kendini bilmeyen, anlamayan başkalarını da, doğayı da bilemez, anlayamaz. Düşüncelerin, inançların dondurulduğu, katılaştırıldığı yerde değer anlamı yoktur, kişiliğin anlatımı yozlaştırılmış bir çıkar odununun boyalı yüzeyine çiziştirilmiş sidik akışına benzer. Bu odun ister kayanın sığıntısında, ister çılgıldağın bağirtısında olsun doğasının dışına çıkamaz, gün gün yerleştirildiği basamakların üstünde bir başarı durağı oluşturamaz. Odun kayanın üstünde dursa da, çanın bağlacını oluştursa da yine odundur."

Kayanın söyledikleri çok anlamlıydı, derindi, bulunduğu yörenin yaşama anlayışını vurguluyordu. Bu vurgulamada başlıca görüş gelişme, ilerleme, yenileşme odağında yoğunlaşıyordu. Görmek, gözlerle doğal yönelme değil, özün içeriğini kavramaktır. Kayanın söylemek istediği de buydu. Oysa, günün gevşetici, esnetici sıcaklığının etkisiyle; sulak otlığın yemyeşil çayırında, karnını doyurmaya çalışan, yaylının biraz eğiliminden inerek tarlaya varan yavru domuz toprağı eşip kevreni (yer elması) bulunca dileğine erdi. Kevren, iri gövdesiyle-besleyici özünü, onun dışına göreydi. Yavru domuzu besleyen özlü, besinli kevrenin ekildiği toprak bir süre gübresiz

kaldı; bire on veren üretim itisi düştü, beşe-dörde indi. Sonra, daha verimli, daha güçlü toprak arandı, kevreinin gövdesi bölümlere ayrılarak başka tarlalara ekildi, sonuç beklendi. Gövdenin besleyici özünde, umutlandırıcı bir verim olmadı, yalnızca beşel kesimden birinin bire bin verdiği, bu verimin hangi ekip biçme yılıyla kökleştiği saptanamadı. Bu durum karşısında kaya üzüldü, Manisa yakınında "Ağlayan Kaya" gibi olma korkusuna kapıldı. Birden esen avutucu, esenletici bir yel, boşlukta yansıyan büyümlü bir sesle: "Ege'den Akdeniz'e kıvrıl, hep güneye bak, arkanı kuzeye ver, gününü gün et, gördüğün gördük-düşünme sürük" gizemli sözlerini söyledi, günün ışımsal akışı durdu, gecekuşunun egemenliği başladı.

Gecekuşu sessizdi, içine kapanmış, gözden-ışıkdan uzak bir ortamda varlığını sürüklüyordu. Gözleri gündüz görmez, dizleri yolda tutmaz, elleri verimleşmezdi. Günün birinde, "Arkadaşlar ben buradan gidiyorum, işte kuyruğumun değerinde kanatlarım, işte kulaklarımla yarışan sözde boynuzlarım. Siz yorumlamayın, bunlar boynuz değil, bunları bana uçtuğum yerlerde davranışlarıma bakarak geleceğimi saptamaya çalışanlar taktı..." Yarasanın söylediği sözler boşuna değildi, o yıllar önce Doğu'dan gelen, Anadolu'da karanlığın katılığını sevmeye değer kılığa sokmaya çalışan, güney yellerinin uçuşlandırdığı bir kuştı. Kanatları örümcek ağına, "benden sonrası yokluk" diyenlerin başlarının derin oyuklarında yuvarlanan inanımsal sapkınlıklar yumağna benziyordu. "Ben'den sonrası yargı, ben'den sonrası yıkım, ben'den sonrası yalan" diyenlerin öncüsüydü. Oysa doğada "benden önce, benden sonra" savları geçerli değildi. Doğanın başında da, sonunda da kendi var... Gecekuşu, çevresinin ıssızlığından yararlanarak, bir süre, etkili oldu. Ancak gün ışıyıp akla kara birbirinden seçilince iş değişti. Atmaca, dolaştı çevrelendi, gecekuşunun yerini sordu, kimse söylemedi..

Büyük konağın arkasında, yiyeceklerin-içeceklerin saklandığı, görkemli bir yer vardı. Bu yer, başlıca yiyeceklerin, konuklara sunulacak içeceklerin bulunduğu bölümdü. Günün birinde, alını "elifli" kedi oraya yerleşti. Konağın en gözde, en beğenilip sevilesi, yiyesilik uyandırması, ağız kandırması nesnelere ordaydı. "Elifli" kedi, gecenin birinde, derinden gelen vıcırtilı sesi duydu, ancak sesin geldiği yere gitme, girme olanağı yoktu, dinledi, anladı sesin iri kıyımli bir sıçandan geldiğini. Yapacak iş vardı, ancak hangi olanakların kullanılacağı iyice kestirilemiyordu, uzun süre beklemek, derinden gelen sesi çıkaranın avlanılacak alana çıkmasını gözlemek gerekiyordu. Beklemek ermek, olgunlaşmak demektir, o da öyle yaptı, sonra canın cana kıymasının yakışıklı bir iş olmadığını anladı, çekip gitti. Giderken de yeri eşeleyip ıvrımlı kıvrımlı izler bıraktı. Ermişlerden biri gelip izleri inceledi, yorumladı: "Bir yerde işin içine sıçanla kedi girerse orada insanın değeri anlaşılır" ...

Bir gün, güneşiminin ışığı balığa vurdu, pulları üzerinde yansıdı, balık solungaçlarını hızla açıp kapadı, kuyruğunu oynattı, bütün gücüyle ilerlere yöneldi. Ermiş, suyun kıyısında durup balığı gözlemledi, düşündü: "Demek ışık ileri gitmek, ilerlemek, bir yerde durmamak anlamını içeriyordu. Işıktan kaçanların, ilerlemeye, gelişmeye karşı olmaları bundandı. Kendisine saldıranlardan kaçarak bir mağaraya saklanan, mağaranın kapısına örümceğin çektiği ağdan yararlanan, bunu tanrının yüce bir koruyuculuğu sayan kişinin karanlığı sevmesi de bundandı. Onun inançlarında karanlığın en yoğunu saklıydı, yaptığı işlerin çoğu da karanlıktı." İşte balığı gören ermiş böyle düşündü durdu. Balık hızın, suda yaşamının simgesiydi.

Ermiş, bataklık yanından geçerken, iç gıcırdatıcı bir ses duydu, sağına soluna baktı bakındı, ses bir daha "vak" diye çıkınca bunun bir kurbağadan geldiğini anladı, durdu. Ses sözcüklere dönüşüverdi: "Ben anlamsızlı-

ğın, bulanıklığın, dengesizliğin simgesiyim. Ancak benim anlamsızlığım, size göre, doğamdan geliyor. Oysa siz kişi soyunun anlamsızlığı bilinçli davranışlarınızdan kaynaklanır. Siz birbirinizi benimle yererken, ben sizin yaptıklarınızdan daha çok utanıyorum, beni kendinize araç edinmeyin, benim utandığımdan siz de utanmayı öğrenin." Ermiş bu sözler üzerine önüne baktı, başını bir daha kaldırmadı, çevresinde toplanan ikiyüzlü kişilerden uzaklaştı. Oysa kurbağa, kişilerin dilinden kurtulamadı...

Işyan Yol

Anadolu ortaçağı, bugüne değin, yeterince araştırılmış, aydınlığa çıkarılmış bir alan değildir. Türk dilinin, Türk düşüncesinin kökenlerini Asya'da, Anadolu'nun çok uzaklarında aramak nedense kimi çevrelerin tabansız, tutarsız bir tarih anlayışı olmuş, düşünme eylemini belli bir günün doğuşuyla bağlantılı görme alışkanlığı yayılmıştır. Oysa, Anadolu ortaçağı sanıldığı gibi, belli bir dönemle bağlantılı değildir; tarihin çok ötelere giden, yazının uzaklarında kalan bir geçmişi vardır. Bu geçmiş Anadolu insanının düşünce yapısını kuran bilgi öğelerini besleyen verimli bir alandır. Biz, bütün işlerimizde olduğu gibi, bu alanın aydınlatılmasını da yabancı uzmanlardan, bilginlerden bekliyor, onların başarılarını gördükçe de kendimize bir övünme gücü verilmiş olmanın kıvancıyla tepiniyoruz. İşte, bize, tarihin ışığını göstermeyen kara bulutlar burada yoğunlaşmış, çevrenimizi kapamış, görüş alanımızı daraltmıştır.

Hacı Bektaş Veli'yi incelerken, onun kimliğini-kişiliğini okuyucunun eleştirilerine sunmaya çalışırken, belli bir görüş açısına dayanmanın, kendi kendisiyle bütünleşmenin gereği vardır. Düşünme eylemini sürdürürken kendi kendisiyle bütünleşmeyi bilmeyen, beceremeyen bir yazar ne yaratıcı olabilir ne de yeni bir görcek açabilir. Yaratmanın başlıca koşulu, düşünme eyleminin akışın-

da kendi kendisiyle tutarlı, bütünleşmiş değildir. Bunların sağlanması da, bütün duygusal eğilimlerden, yönelişlerden uzak kalmaya, konuyu usun ışığından başka bir büyüteç altında görmemeye dayanır. Düşünmeyi bilmek, "biliyorum" demekle değil, düşünürken yaratmakla, ürün ortaya koymakla bağlantılıdır. Eskiye sürdürmenin, eskiye yeni bir nesne eklemekten bağı kalmanın anlamı da, yararı da yoktur. Bağlandığı, övündüğü eskiye, ona yaraşır bir buluş katamayan kişi, toplumun hangi görev aşamasında olursa olsun, önüne konan ottan başka yiyecek aramayı başaramayan görmez ineğe benzer. Erenlerden biri, günün birinde geziye çıkmış, uzaktan adını duyduğu bu "görmez ineği" görmek istemiş. İneğin iyisi molla, erenlerden karşılık istemiş, altın dilemiş, öyle gösterebileceğini söylemiş. Erenler gülerek mollanın istediğini vermişler, ineğin yanına gitmişler. İnek karanlık bir yerde bağı, önünde bozulmaya yüz tutmuş bir tutam ot kemirip duruyor. Erenler ineği incelemiş, okşamış, eliyle sırtını sıvazlamış. İnek bundan sevinmiş gibi başını sağa sola sallayarak bağırmış, gözlelerinden yaşlar akmış. Erenler duygulanmış, ineğin gözlerine iyice bakmış, yoklamış. Bir de ne görsün ineğin gözüne boya çekilmiş, ondan dolayı iyi göremiyor ya da önüne konan otu, boyanın etkisiyle kara görüp ürküyor, ancak açlıktan bunalınca yiyebiliyor. Erenler, ineğin iki gözünü, alnını öperek oradan ayrılmış, dışarı çıkınca mollaya: "Aşkolsun molla, sütünü içtiğin ineğin bile gözlerini boyadın, kendin gibi evreni karanlık görmesini sağladın..."...

Bu sözleri dinleyen molla, arkasına bakmadan yürüyen, oradan uzaklaşmaya çalışan erenlerin ardından koşmuş, elini öpmek için önünde durup eğilivermiş: "Erenler sizde büyük bilgelik var, söyle bana, bunu nereden öğrendin, Tanrı sana neden bu üstünlüğü verdi?"... Erenler elini öptürmemek için geri çekip mollaya dönerek: "Tanrı beni buraya ineğin evrenini kendi evrenine

döndürmek için gözlerine sürdüğün kara boyayı öğrenmem için gönderdi. Sen söyle o boyayı nerden aldın, ben de sana bilgeliğimin gizemlerini açıklayayım."

Molla ıvrıldı kıvrıldı, döndü dönüştü, dilinin altında saklı çakıltaşlarını çıkarıverdi: "Erenler ben o boyayı kimseden almadım, ben yaptım; ne yolla yapılacağını da bizim *kara-kaplı kitap*'tan öğrendim." deyiverdi, erenler gülümsedi: "O kitaba kara kabı geçiren de senin gittiğin yolu açanlardır, kitabın kabı yoktu, kapsızdı, onu senin büyüklerin kapladılar. En iyisi bak, oğul, gerçekleri görmesinler, öğrenmesinler diye kitaplara kap geçirenlerden kaç, günün birinde seni de kitabın gibi kaplarlar, ayağını denk al, yürü huuuu."

İşte, Anadolu'nun ortaçağı da böyle kara kap geçirilmiş bir yapıt gibidir, onun kabını çıkarıp içeriğini ışığa sermek isteyenlere kötü gözle bakılmasının, engel çıkarılmasının nedeni bütün kapları kara olanlardır. Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geldiği dönemde, bütün kitaplara kara kaplar geçirilmemişti daha. Güney yellerinin kaldırdığı ince kum bulutları büyük ormanların kapladığı dağlardan kuzeye doğru yürüyemiyordu hızla, bir çevrenti oluşturup duruyordu güney çöllerinde, verimsiz kumsalların uçsuz bucaksızlığında. Bu duruma karşın, Anadolu ortaçağında, yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre, büyük bir karışıklık vardı. Bir yanda eskiçağdan süzülegelen inanç varlıkları, görkemli tapınaklar, kaya kabartmaları, çoktanrıci dönemlerin şaşırtıcı başarıları görenleri büyüüyordu. Bir yandan eskiçağ, ilkçağ Anadolu'sunun uygarlık kalıntılarına konan Bizans'ın egemenliğiyle pekişen yeni bir inanç birikimi yoğunlaşıyor, yoğunlaştıkça katılışp kurumlaşıyordu. Öte yandan Anadolu'ya yeni gelenlerin getirdikleri alışkanlıklar, töreler, görenekler, gelenekler vardı. Anadolu, ekinlerin savrulduğu büyük bir harmandı, orada tahılın türlü, 45

görkemlisi, harmancılarının en güçlüsü ekinleri saptan-samandan ayırır, büyük-geniş yığınaklarda saklardı. Bu gerçekleri öğrenmek için, Anadolu'yu Anadolu yapanları tanımak, onu yeni bir yurt edinenlerden öncesini anlamak gerekir, kaçınılmazdır da.

Anadolu'da ortaya çıkan, yayılan, gelişen inanç kurumlarının en yenisinde bile eskiçağ uygarlığının, ilkçağ uygarlığının besleyici kalıntıları vardır. Bu kalıntılar biçim değiştirmiş, boya değiştirmiş olabilir. Ancak çağın durumu neyi gerektiriyorsa, onun yapıldığı da gözdeer kaçırılmamalı. Anadolu'da doğan bir inanç kurumunun besleyici öğeleri Anadolunun dışında aranmamalı, arama gereği duyuluyorsa, Anadolu dışında eşit oranda başarı ürünlerinin varlığını göstermek kaçınılmazdır. Bilim anlayışı bunu gerektirir. Anadolu'da kurumlaşan bütün inanç-düşünce odaklarının kökenleri yine Anadolu toprağının derinliklerindedir. Bunu savunmaktan, söylemekten, yinelemekten bıkmayalım.

Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya doğudan, İran üzerinden gelmiş; bugün adıyla anılan yörelerde dolaşmış, birtakım olaylara karışmış kimse diye nitelenir, bilinir. Onun bir Yesevi yanlısı olduğunu söyleyenler de vardır. Onlar, Bektaşilik'i Yesevilik'ten türetmek isteyen, belli bir bilimsel görüşü olmayan, tarih anlayışından yoksun, yüzeysel düşünmeyi alışkanlık edinmiş kimselerdir. Burada adlarını anmayacağız. Bektaşilik'in içerdiği konuları "*Bektaşilik*" adlı çalışmamızda uzun uzadıya inceleyip açıkladığımız için burada onlara da değinmeyeceğiz. Bizi, burada ilgilendiren daha çok Hacı Bektaş Veli'nin getirdiği-yaydığı ışık, gösterdiği yoldur, kendi kişiliğinin biçimlenişini oluşturan öğelerdir. Alışmışız, hep "Hacı Bektaş Veli" deriz. Peki bunun "hacı" sanını alması neden dolayıcıdır? Onun bu sanı alması için, gereken din kuralına uyararak "hacca" gittiğini gören, bilen var mı? Sonra "hacca" giden bir kimse, bu görevin tartışılmaz karşıtı

olan düşünceleri benimser, Anadolu'da yaymaya çalışır çabalar mı?

"Hacı" sanının birçok kişiye verildiğini biliyoruz, ancak bunların hangi koşullar altında, hangi dönemde bu sanı almak için gerekli yere gittiklerini bildiren kesin-inanılır-güvenilir kaynaklar gösterilemez. Şurasını öncelikle öğrenelim: İslam dininde "tarikat" yoktur, bütün "mezhep" adı verilen kuruluşlar da sonradan, Kur'an derlenip toplanıp bütünlüğe kavuşturulduktan sonra, ortaya çıkmıştır. En eski İslam "mezheb"i bile Kur'andan çok sonradır. Mezhep ayrılıktır, saptırıcı, kuşkulan-dırıcı bir yorum odağıdır. Kur'anda, peygamberin sözlerinde (hadislerde) "mezhep" kurmaya yatkın, elverişli bir kanıt, bir yönlendirici açıklama yoktur. Bu nedenle mezheplerin hepsi sapkındır. Anadolu ile ilgili sayılan bütün inanç kurumları (mezhepler, tarikatlar) ortaçağ kökenlidir, o çağda ortaya çıkmış, kurumlaşmıştır.

İmdi, neden ortaçağda böyle birbiriyle çelişen, çekişen inanç kurumları doğmuş, gelişmiş, yayılmıştır? Bu sorunun yanıtı güç değildir. Ortaçağ, iki büyük tektanrı-cı dinin doğduğu ortamdır, bu ortam çoktanrıci dönemin bitimiyle başlar, ancak o dönemin inançlarını büsbütün geçersiz kılabilecek bir düşüncel yapıda değildir. Biraz düşünelim, Anadolu'da ilkçağdan kalma görkemli yapılar, tapınaklar, tiyatrolar, konaklar, alanlar, köprüler, kemerler, suyolları, kaleler, anıtlar tarihin en etkileyici belgeleri, uygarlığın en güçlü kanıtlarıdır. Onların karşısına yalnız düşsel evrende yaşadığı söylenen varlıkla çıkmak kolay olmadığı gibi inandırıcı, güven verici de sayılamaz. İmdi, Anadolu'da bugün bile bizi şaşırtan, ağzımızı açık bırakan büyük tiyatroların, anıtların, kaya kabartmalarının karşısına göçebe otağı (konar-göçer çadırı) ile çıkmak, büyük uygarlığın o göçebe otağından doğabileceğini söylemek ne denli inandırıcı, güvendirici olabilir?

Olaylara, eskiçağ, ilkçağ uygarlıklarının ürünlerin-

den esinlenen bir anlayışla yaklaşmayı becerebilirsek, ışığın kaynağını bulmakta güçlük çekmeyiz. Olay şudur: İlkçağın ardından gelen ortaçağ, bilimsel başarılar, buluşlar, gelişmeler sağlayabilecek yapıda değildi, bir çöküntü dönemiydi. Bu çöküntü, Tevrat'ın ilk bölümlerinin ortaya çıktığı dönemde de vardı. Bu çöküntünün hızını kesmek, toplumu bataktan kurtarmak için insanların gücü yetmedi, işe tanrılar karıştı, karıştırıldı. Tanrılar da, sayısız peygamber-aracı-uyarıcı-öncü göndermelerine karşın, bu işin üstesinden gelemediler. Nitekim, üç tektanrıci dinin doğduğu kucak birdir, arada komşuluk ilişkilerinden öte, büyük bir uzaklık yoktur. İlginçtir, Çin'de, Hind'de, İran'da ulusal dinler doğmuş, ulusal tanrılar yaratılmış, ulusal dillerin beslediği kutsallıklar oluşturulmuş. Oysa üç tektanrıci dinde, ilkinin dışında, "ulusal" nitelik taşıyanı yok. Buna karşın, bölünme, çözülme, dağılma bu tektanrıci dinlerde, Asya uluslarının dinlerinden daha çoktur. Bugün, "tarikat" diye nitelenen kuruluşların kaynağı Hindistan'dır, Hind dinleri değişik kurumlara ayrılmaya elverişlidir, oysa Hıristiyanlık-İslamlık öyle değildi (başlangıçta), bölünmeler, değişik yapıda kurumlaşmalar sonradan başladı. Demek, bütüleştirici savıyla ortaya çıkan bir inanç kurumu, tanrının gücünü göstermesine karşın, başarılı olamıyor bir yerde kesiliyor, çelimsizleşiyor. Bu olay, din kurucularının (Tanrı adına görevli oldukları konusunda, yalnızca kendilerinin tanık oldukları kutsal belgeler getirmelerine karşın) yetersiz kaldıklarını, bu yetersizleşmeyi de inanç alanlarının genişlemesi sonucu doğuran başka bir etkinin ürünü saymak gerektiğini yadsıma olanağı yoktur. Anadolu ortaçağı bu olayların hepsini yaşamış, görmüştür.

Burada yeni bir sorun, yeni bir olay karşımıza çıkıyor: Önce tanrılar vardı, sonra elçilerini (peygamberleri) gönderdiler, yine de istenen-özlenen sonuç alınamadı. Toplumsal girişimler, sarsıntılar, çalkantılar elçileri ye-

tersiz kıldı. Böylece tanrı elçilerinin yerlerini başka yetkililer aldı. Biz, bu son yetkililere (bizim çağımıza göre) ermiş, şeyh, mürsid, pir gibi değişik adlar-sanlar veriyoruz. Demek tanrılar, tanrı elçileri çekilmiş, alan ermişlere-şeyhlere-pirlere kalmış. Bu durum, çok inanmış bir kimse için, sarsıcıdır-yıkıcıdır, ancak yaşanan bir olaydır. Anadolu ortaçağı, tanrının yerine ermişi koyarken tansık denen doğaüstü başarıları da ona vermekte bir sakınca görmemiştir. İşte Hacı Bektaş Veli'nin ortaya çıkışı böyle bir inanç susuzluğunun giderilme özleminden kaynaklanan toplumsal bir olaydır.

İnsan, özlediği kıvanç ortamını yaratma eylemine geçince, kendinde böyle güçlü bir eğilimin belirlediğini görünce, bütün yaratıcı yeteneğini görevlendirir, düşünme odaklarında bu doğrultuda yürüebilecekler için gerekli yığınakları kurar, gereçleri sağlar. Burada, bütün yetki yaratıcı gücün buyruğu altındadır, yetki bir etkinlik yumağına dönüştürülerek uygun gelişim doğrultusunda sökülür gider. Düşgücünün engelleyici taşları, çakılları yoktur, başarıma tutkusu bütün yolları süpürmüş, ayağa takılacak bir çakıl bile bırakmamıştır. Anadolu ortaçağını anlamayı, Türk egemenliği başlar başlamaz inanç kurumlarının çoğaldığının nedenini başka yerde aramak gerekir. İlkçağ-ortaçağ sınırında, geleceğin bunalmalarını yaratacak güçler yığınaklarını bitirmiş, saldırıya geçecek buyruğu beklemekteler. Bu buyruk gecikmedi, kutsal sayılan son iki büyük kitabın bütünleştirici önerilerine karşın, bölünmenin gerekçelerini yazan toplumsal inanç susuzluğu, itimi "ordular savaşa" deyiverdi.

Anadolu ortaçağının bu eleştirel, bunalımlı ortamında bireyin yalnızlığı, toplumsal sarsıntıların içerisinden kaynaklanıyordu. Birey, yönetim dağınıklığından, yetke yokluğundan dolayı güvensizdi, geleceği karanlıktı, umutsuzdu. Bireylere, birer "kurtarıcı" bulma,

arama, yoksa "yaratma" olanağı sağlayan toplumsal dağınıklığın olumsuz etkileridir. Bu toplumsal dağınıklığın tabanında da üretim-tüketim ilişkilerinin dengesizliği yatmaktadır. Bir toplumda üretilenin tüketilene karşılamadığı dönemde, üretimin tüketime egemen olamadığı yerde, sarsıntılar belirir, bu beliriş başka bir giysiye bürünerek görünüş alanına çıkar. Yüzeysel görüşlerle yetinenler, tabanda yatan nedeni göremezler, bunalımın bir takım geçici, duygusal etkenlerden kaynaklandığını sanırlar. Anadolu ortaçağı akınların, savaşların, saldırıların yoğunlaştığı bir ortamdır. Bu ortamda sonu gelmeyen yakıp yıkmalar, ılgarlar, soygunlar ortalığın altını üstüne getirmede, yoksulu daha yoksul, azgını daha azgın yapmaktadır. Tarih kaynaklarının bildirdiğine göre, Türklerin Anadolu'da egemenlik sağlamaya başladıkları 1071'den sonra, nerdeyse yılda birkaç savaş olmuş, yerleşme, tarımsal üretim olanakları doğmamış, verimli bir yaşama ortamına girilememiştir. Batı'dan Bizans, Doğu'dan Moğol akınları, Güney'den Araplar, yine Batı'dan Haçlılar Anadolu'da sürekli savaş içinde yaşama alışkanlığını oluşturmuştur. Bu olumsuz olaylara bir de doyumsuzluktan, tedirginlikten kaynaklanan inanç bunalımlarını katarsak, durumun korkunçluğu daha kolay anlaşılır.

Türkler'in Anadolu'da egemenlik kurmaları kolay olmamıştır, büyük otağlarla gelen toplulukların karşısına geçmiş uygarlıkların göz kamaştırıcı ürünleri dikiliyordu. Tapınaklar, tiyatrolar gibi görkemli yapılar şaşırtıcıydı. Bunu Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra kurulan Bizans adını alan doğu bölümü devleti de yaşamıştır yüzyıllarca. Bizans egemenliğinin kaynağı inançlardır, bir de Doğu'da çok güçlü bir devletin bulunmayışı. Durumun böyle olduğunu, Bizans devletinin 1050 yıl varlığını sürdürmesinden anlıyoruz. Nerde 395, nerde 1453. Demek ortaçağın bu büyük diliminde Anadolu'ya yeni bir yönetim biçimi getirebilecek güç yok-

tu. Moğol saldırıları, Haçlı akınları geçiciydi, sağlıklı bir egemenlik kurabilecek yapıda değildi. Bizans'ın içyapısı gittikçe bozuluyor, inanç çekişmeleri, kişisel egemenlik sürtüşmeleri yönetimin tadını kaçıırıyordu (bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, 1981)...

Bektaş'ın Anlamı

Bektaş sözcüğü üstüne çok yazılar yazılmış, açıklamalar, yorumlar getirilmiş, ancak kökene inme gereğini duyan, kavramla eylem arasında nesnel bir bağlantının bulunduğunu arayan soran olmamıştır. Bu sözcükle ilgili bütün yargılar, yorumlar şiir seçkilerinden aktarılagelen kişisel izlenimlerden öte bir alanın varlığına inanmamıştır. Sözcüğü, 1919'dan bu yana, Bektaşilik sorununa değinen çalışmalarda, bu sözcük belli bir san olarak anlaşılmış, tarih görüşünden yoksun tarihçilerin yorumlarından öte kaynak arama gereğini duymamış, kökenbilime dayalı bir açıklamanın da gündeme getirilmesi gereğine inanılmamıştır. (Bu alanda, görebildiğimiz son çalışma Prof. Dr. Esad Coşan, *Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât*, adlı yapıttır. Bu çalışmada *bektaş* sözcüğünün bir san-yazara göre lakap- olduğu belirtilmektedir, s. XX, alt-yazı:7).

Biz, bu açıklamanın bilimsel içerik taşımadığı, belli geleneksel bir alışkanlığın ötesinde ölçü tanımadığı kanısındayız. *Bektaş* sözcüğünün bir "san" olarak benimsenmesi, sağlıklı düşünme odağında, açık bir anlam içermesine bağlıdır. Bir sözcük, belli bir yörede san olarak benimsenmişse, kökensel bir anlamı da var demektir, anlamsız san olmaz. Dilin yapısı, kurucu öğeleri böyle bir sözcük üretmeye elverişli değildir.

Bektaş sözcüğü bir "san" olmadan önce, kavramdı, belli bir nesnel durumu yansıtıyordu. "... el-kefâ- bir nesneye müsavi, mükâfi olmak haletine denir ki Türkiide *bektaşlık* tabir olunur." (*Tercemei Kamus*, c.I. s.48). Burada *bektaş-bektaşlık* sözcüğünün eş, denk, benzer olduğu Arapça karşılığından anlaşılmaktadır (*el-kefâ* sözcüğü Kur'anın "ihlas suresi"nin dördüncü bölümünde geçmekte, "*denk*" anlamında söylenmektedir. (*Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, DİBŞ. 1986 Ankara). Öte yandan, daha 14'üncü yy'dan bu yana, yazılı kaynaklarda, *bektaş* sözcüğünün, eş, denk, benzer gibi anlamlara geldiği, kanıtlarla gösterilmektedir. Bu kanıtlara göre: *Bengdeş*, *beğdeş*, *bağdaş*, *bekdaş*, *bekdeş*, *bektaş* sözcükleri eş, benzer, denk anlamındadır (*Tar. Söz*). "bekdeşsiz/benzersiz, eşsiz, agy."

Öyleyse *bektaş* sözcüğünü Uygur Sözlüğü'nde *Bektaş* biçiminde verilen eski bir sana bağlamanın, ondan öte anlam aramamanın bilimsel anlayışla bağlanır yanı yoktur. "Bektaş", ancak, içerdiği anlam dolayısıyla bir "san" niteliği kazanmıştır. Türk dilinde *beg/beğ/bek* sözcüklerinin anlamı açıktır, *deş-daş* ise ağız ayrılıklarına göre söylenen bir ektir. Bu ek, kendinden önce gelen, sözcüğün sonundaki sesin yapısına bağlıdır: *arkadaş*, *yurttaş* (birincide *daş*, ikincide *taş*, daha önce gelen seslerin *ka,rt* düzeniyle ilgilidir (*ar-kadaş*, *yurt-taş* bg.)...

Sözcüğün kökenine dayanan bu açıklama şunu gösteriyor: Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya belli bir sanla donatılmış, görevlendirilmiş, yükümlü kılınmış olarak gelmedi. Daha açıkçası: Hacı Bektaş Veli, belli bir görevin kişisi değildi, adıyla bağlantılı bir görev üstlendiği söylenemez. Öte yandan, M. F. Köprülü, bu konuya değindiği "*İlk Mutasavvıflar*" adlı yapıtının başlarında, Hacı Bektaş Veli'yi "Yesevi inançlarına" bağlı "bir meczub/kendini kaptırmış" olarak niteler. Sorunlara, dar-tutueu bir "mezhep" açısından bakan, Anadolu uygarlığıyla ilgili konulara "yıpranmış Asya görüşü" dayaşganlarıyla yak-

laşmaya çalışan katı, dinci anlayışa katılma, onu onaylama olanağı yoktur. Yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre, Hacı Bektaş Veli, 1240'ta, Türkmen oymaklarını ayaklandırdığından öldürülen *Baba İshak*'ın yanında onun yolundadır. 1209'da (?) Horasan'da doğup sonradan Anadolu içlerine göçtüğü düşünülürse, 1240'ta 31 yaşındadır, ona *veli* sanının verilmesi bu dönemde olmaz, üstelik "hacı"lığı da kesin belgelerle saptanamıyor. Elimizde yalnızca "bektaş" sözcüğüne dayalı "Bektaş" adı kalıyor. Peki hangi kesin kanıtı dayanarak bu adın "kutsallık" içeren bir olaya bağlandığını söyleyebiliriz? Bu sorunun yanıtı yoktur..

İmdi, "*Hacı Bektaş Vilâyet-nâmesi*"ne, ondan yararlanan "*Oğuzlar-Türkmenler*" adlı yapıta göre (birincisi A. Gölpinarlı, ikincisi Prof. Dr. Faruk Sümer) Hacı Bektaş Veli'ye ilk bağlananlar *Çepniler*'dir. Çepniler, daha 1240'ta Baba İshak Türkmenlerinin ayaklanmalarına katılmıştır (F. Sümer, s. 327). Demek, Anadolu'da, daha 1240'ta; Hacı Bektaş Veli 31 yaşındayken, devlete karşı ayaklanabilecek güçte bir Alevi topluluğu vardı. Bu topluluk, sonraları 1358'de, Hacı-Emir yönetiminde bir ordu ile Ordu-Trabzon yaylalarından aşırıp Maçka ilçesini bile ılgarlamıştır (F. Sümer, s. 327).. Bundan, daha 14'üncü yy ortalarında bile bir Alevi topluluk olan bu boyların (Çepnilerin) etkin bir güç taşıdıkları anlaşılıyor. Yazın alanında, elimizde bulunan koşuk türünde yapıtlarda, *bektaş* sözcüğünün çok yaygın olduğu görülmektedir. Üstelik, bu koşuk türü yapıtlarda, *bektaş* sözcüğü özel bir ad niteliğinde değil, yalnızca sözlük anlamında geçmektedir. Öyleyse, bu sözcüğün tartışmalı olduğunu söyleyenlerin yeterince araştırmaya girişmedikleri, yüzeysel bir düşünce kalıntısıyla yetindikleri anlaşılmaktadır. *Bektaş* sözcüğünün Farsça olduğu savı da çok yüzeysel, yetersiz bir açıklamaya dayanmaktadır. Prof. Dr. E. Coşan'ın "... Besim Atalay'ın 'eski bir Kur'anı Kerim tercümesinde gördüğüme göre bektaşi ve bektaş

aziz manasına alınmıştır' demesi açık bir yanılmadır. Çünkü kelime kelime Kur'an tercümelelerinde aziz kelimesi karşılığı 'bektesiz' şeklinde olumsuzluk eki ile kullanılmaktadır" sözleri büsbütün geçersizdir. Daha 14'üncü yy ortalarında yazılmış bir "*İhlas Tefsiri*"nde (*Tarama Sözlüğü*, c. 1, s. XXXIX) beктаş sözcüğünün geçtiği, olumsuz anlamda söylenmediği görülmektedir. "Şerikten münezzehim, bekdeşten (benğdeşten), avrattan, oğlandan, kızdан müberrayim." (*Tar. Söz. c. 1. , s. 504*). "pes tanrıya mesel urman, zira anın beğdeşi yoktur." (*Tar. Söz. c. 1. s. 504*).

Beg Taş diye gösterilen bir erkek adının bulunduğu, W. Radloff'un *Uigurische Sprachdenkmaeler, 1928-Leningrad* adlı yapıtına dayanarak söyleyen "*Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, A. Caferoğlu, 1968"den öğreniyoruz. *Bektaş/bekdeş/benğdeş* sözcüklerinin, Türkçenin yapısına uymayan "k" sesini "ng" biçiminde yazmaktan kaynaklanan ağız ayrılıklarından birine dayanarak açıklamak yanılıcıdır. Türk dilinde bek/beg/beğ/benğ sözcükleri eşkökenlidir, ayrılık ağız değişikliğinden kaynaklanmaktadır, bu da dilin geçirdiği bir dönüşme olayıdır. Burada, konuya açıklık getirme bakımından birkaç örnek verelim: "Her nesneyi bir nesneye *bekdeş* yarattı... fars. *himâl/bekdeş* ve yandaş... fars. *mânend/beğdeş*... fars. *hemtâ/bekdeş* ve misl.... eş-şebih/beğdeş ve nazir.... ar. *küfüv/beğdeş*.... ar. *misl/beğdeş*... fars. *nâhemtâ / beğdeşsüz*... fars. *yegâne/beğdeşsüz*... ar. *muğayır/benğdeşsüz*... ar. *zıdd/benğdeşsüz*... fars. *ferîd/benğdeşsüz* (*Tarama sözlüğü*, c. 1. s. 505-507) bu alıntıları daha da çoğaltabiliriz. Bu örnekler, *bektaş-bekdaş-begdeş* biçiminde söylenen sözcüğün eş-benzer-denk gibi anlamlara geldiğini kanıtlıyor.

Bektaş sözcüğünün kökeni konusunda, sözü uzatmanın gereği yoktur kanısındayız. Bu alanda başkalarının yorumlarına değil de, yazılı kaynaklara bakmak,

sözcüğün kökensel içeriğini açıklamak daha yararlıdır. Bize göre *bektaş* sözcüğü salt Türkçedir, onun *bek* (beğ-benğ) kökü ile *taş* ekinin başka bir dilden alındığı savını kanıtlamak pek de olanaklı değildir. Asya Türklerinde de, Selçuklularla Anadolu'ya yerleşen Türklerde de, bu tür adların yaygınlığı biliniyor: *Demirtaş, Alaybeğ, Togan, Tuğtigin, Kültigin* bg. adlar eskiden beri Türkler arasında benimsenmiş, yayılmıştır.

Hacı Bektaş Veli adının, Anadolu'da yaygınlığı, 1240'ta beliren ayaklanmalarla kesinleşiyor. Oysa bu olayların geçtiği dönemde, özellikle de Çepniler arasında "hacı" sanının geçerli olduğu, saygınlık taşıdığı söylenebilir. Öte yandan "bektaş" sözcüğünün bir san olarak açıklanması da tutarlı değildir. Bugün bile, Anadolu'da, bektaş adını alan sayısız kişi vardır. Kimi kaynaklara göre Horasan'dan kalkıp Anadolu'ya çok genç yaşta geldiği bilinen bir kimsenin, doğup büyüdüğü yerde değil de göçtüğü ülkede, bir "san" anlamı taşımayan sözcüğü ad olarak benimsemesi düşündürücüdür. Anadolu'ya otuz yaşları dolayında geldiği ileri sürülen bir kişinin, F. Köprülü'ye göre "bir Yesevi dervişi"nin tasavvuf yolunu seçtiği yerdeki adı "Muhammed bin Muhammed bin İbrahim bin Musa", sanı ise "Bektaş" diye geçiyor (*Makâlât*, çev. Prof. Dr. Esad Coşan, s, XX)... Biz, bu kaniya katılamıyoruz, bununla ilgili yorumların da sağlıklı bir dayanağı olduğunu sanmıyoruz.

Kimi kaynakların ileri sürdüğüne göre, "bektaş" sözcüğü ad değil de bir san ise, bunu hangi soy kütüğüne, hangi görev aşamalarına, hangi yetki basamaklarına göre almıştır? Atalarından böyle bir sanla anılan, bilinen kimse var mıdır? Bu soruların da açık, inandırıcı bir yanıtı yoktur. Yine eski kaynaklardan öğrendiğimize göre, soyunu Araplara, Peygamber'in çevresine bağlamak, tasavvufa gönül vermiş Türkler arasında yaygın bir gelenekti. Hacı Bektaş Veli'yi Ali soyuna bağlamanın nedeni

de bu eski gelenektir. Bugün bile, Peygamber soyundan, Ali soyundan geldiğini ileri sürerek "seyyid" sanını kendine yakıştıran birçok kimse biliyoruz. (*).

(*Konuya açıklık kazandırma amacıyla bir anımı sergileyeyim: Gençliğimde, İstanbul-Fatih yöresinde, Nakşbendi Tarikatı'na girdiğim yıllarda, Fatih Camii, Valde Camii merdivenlerine bir elçiti açarak dilenen, Siirtli bir genç tanırdım, benden birkaç yaş büyüktü. Belleğine yerleştirdiği Kur'an sözlerini bile yanlış okur, Siirt Arapçasıyla kanştırır, bulandırır. Bu kişinin 1950'den sonra, İstanbul Belediyesi Fatih Mezarlıklar Müdürlüğünde ufak bir göreve getirildiğini biliyordum. Çok geçmeden imam, sonra başımam, daha sonra "mevlidhan", daha sonra da "seyyid" sanını aldığını, en üst düzeydeki DP yetkilileriyle gönüldeş olduğunu gördüm...

Hacı Bektaş Veli'nin Yaşamı

Hacı Bektaş Veli'nin yaşamı, ilk gençlik döneminin hangi ortamda, hangi koşullar altında geçtiği ayrıntılı olarak bilinmiyor. Bu konuda ileri sürülenler söylencele süslenmiş, kimi yerde gerçeküstü öykülerle donatılmıştır. Elimizde bulunan yazılı kaynaklardan edinilen kesik kesik bilgilere göre, *Bektaş* 1209'da Horasan'da doğmuş, 1271'de bugün Kırşehir iline bağlı Sulucakaraöyük'te (Hacıbektaş) ölmüştür.

Yine, onunla ilgili, yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre Bektaş gençliğinde, Horasan'da Ahmed Yesevi'nin kurduğu, görevlendirdiği kimselerin komşu ülkelerde yaymaya çalıştıkları *Yesevilik* diye anılan inanç kurumuna (tarikata) bağlanmış, onun düşüncelerini uygulamalarını benimsemiş, "Yesevi dervişi" kılığına girmiştir. Bu ilk döneminde, özellikle bu kuruluşa katıldıktan sonra, Horasan'da ne yaptığını bilmiyoruz. Bu konuda bilgi vermesi, ayrıntılı açıklamalar getirmesi umulan bütün kaynaklar susuyor. Onunla ilgili bilgi veren, onun yaşadığı çağa en yakın olan *Ahmed Eflaki*, "*Ariflerin Menkıbeleri*" adıyla dilimize çevrilen yapıtında, "Hacı Bektaş'ın gönül bilgisiyle dolu bir içvreni vardı, ancak şeriata uygun değildi" dediğine göre, düşüncelerinin başka bir içerik taşıdığı, ayrı bir özellik gösterdiği anlaşılır.

yor. Ahmed Eflaki 1360'ta ölmüştür, adı geçen yapıtını (*Menakıbü'l-Ârifin*'i)1319'da, Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin buyruğu üzerine yazmaya başlamış, 1353'te bitirmiştir. Bu durumda Ahmed Eflaki'nin, Hacı Bektaş Veli'den 90 yıl sonra öldüğü, onu tanımadığı anlaşılmaktadır. Öyleyse, Ahmed Eflaki'nin yapıtında geçen, Hacı Bektaş Veli'yle ilgili bilgiler, söylentiler başkalarından kulak yoluyla edinilmiştir. Elimizde, o dönemde yazılıp Hacı Bektaş Veli'nin yaşamını bütün ayrıntılarıyla inceleyen bir kaynak yoktur. Öteki kaynakların hepsi, çok sonraları yazılmış, birbirinden aktarmalarla yetinmiş, önceden gelen sonradan geleni beslemiştir. Bu kaynakların hepsi de, Hacı Bektaş Veli'nin gerçek kişiliği, nesnel kimliğini değil söylenceleşen, öyküleşen varlığını konu edinmiştir. Bu tür kaynaklar arasında görmediğini "gördüm" diyen, birbirinden günlerce uzak iki yerde geçen bir olayın ikisine de tanık olduğunu söyleyen tathîlî Evliya Çelebi'de vardır. Özellikle Osmanlı kaynakları, Hacı Bektaş Veli konusunda ayrıntılara inmeyi, olayların gerçek yüzlerini görmekten-göstermekten kaçınır, olandan çok olması özleneni yazarlar. İşte bu kaynakların nerdeyse hepsi, Hacı Bektaş Veli'nin Horasan'dan Anadolu'ya geldiğini, 1240'ta Selçuklulara karşı ayaklandığından öldürülen, Baba İshak'ın toplantılarına katıldığını, ona bağlandığını söylerler. Baba İshak 1240'ta öldürüldüğüne göre, Hacı Bektaş Veli bu sırada en çok 31 yaşındadır, "Hacı", "veli" gibi sanları daha kazanmamıştır. Onun, Amasya'ya giderek Baba İshak'la tanışması, onun çevresinde toplananlarla kaynaşması 1240'tan, az da olsa, biraz öncedir.

Elimizde bulunan kaynaklara göre, Horasan'dan bir "Yesevi dervişi" olarak Anadolu'ya gelen genç *Bektaş*, Amasya'da Baba İshak'la tanıştıktan sonra yeni bir düşünce ortamına girmiş, eski görüşünü büsbütün değiştirmiş. Onun adına düzenlenen "*Vilayetnâme*"de birçok yer gezdiğini, dolaştığını, sonra tekkesini kurduğu Kırşe-

hir'e gelip yerleştğini anlatan bölümler vardır. Ancak hangi yıl, hangi koşullar altında "hacca" gittiğini bilmiyoruz. Arapça yazılan "*Makalât*"ında da açık bilgi yoktur, yoruma yatkın değinmeler vardır. Bunlara dayanılarak, onun, hangi yıl, kaç yaşıdayken "hacca" gittiğini, "hacı" sanını aldığını kestirme olanağı yoktur.

Hacı Bektaş Veli'nin "*Makalât*", "*Vilâyetnâme*" adlı yapıtlarının (?) incelenmesinden nesnel yaşamını çıkarma, açıklığa kavuşturma olanağı da yoktur. Onun yaşamıyla ilgili veriler, anlatılar sevilen bir kişinin hangi olgunluk aşamalarında bulunması gerektiğini sergileyen birer gönül ürünüdür, bilimsel tarih belgesi değil. Onun Horasan'da doğduğunu, sonradan göçtüğü Anadolu'da yerleşip düşüncelerini yaydığını bildiren kaynaklarda peygamber soyundan geldiği, Ali'nin kuşağını sürdürdüğü savları da yer alır. Bu konuda değişik soykütükleri vardır. Yaygın bir kanıya göre Hacı Bektaş Veli'nin Ali soyundan geldiğini bildiren soykütüğü şudur:

İmam Ali
İmam Hüseyin
İmam Zeynelabidin
İmam Muhammed Bâkır
İmam Musa Kâzım
İmam Ali Rıza
İmam Muhammed Nakî
İmam Ali Nakî
İmam Hasan Askeri
İmam Muhammed Mehdi
Seyyid İbrahim
Seyyid Hasan bin Seyyid İbrahim
Seyyid Muhammedü's-Sani
Seyyid Mehdi bin Seyyid Muhammed
Seyyid Musa bin Seyyid İshak
Seyyid İbrahimü's-Sani bin Seyyid Musa
Seyyid Bektaş Veli (*)

(*)Besim Atalay, *Bektaşilik ve Edebiyatı*, 1340, s. 7.

Bu soykütüğünde, Hacı Bektaş Veli'nin "bir Türkmen dervişi" değil, Ali soyundan gelen, tarikat ulusu bir Arap olduğu görülüyor. Biz, bu konunun burada tartışmasına girişmeyeceğiz, sevilen-sayılan bir kimsenin hangi aşamada görüldüğü, görülmek istendiği kişisel bir eğilim sorunudur. İmdi, Hacı Bektaş Veli'nin yaşamıyla ilgili bir de "tarikat kütüğü" vardır. Bu kütük, belli bir yerde kalmaz, yönetimi elinde bulunduran en yüksek yetkiliye değin çağdan çağ'a sürer gider. Biz burada, eski kütüklerden bir iki örnek vermekle yetinelim:

İmam Ali
Selman-ı Fârisi
İmam Cafer-i Sadık
Şeyh Bayezid-i Bistami
Şeyh Ebu'l-Hasanü'l-Herkani
Şeyh Ebu Aliyü'l-Karmidi
Şeyh Hoca Yusuf Hemedani
Şeyh Hoca Ahmed Yesevi
Şeyh Lokman Horasani
Pir Seyyid Mehmed Hacı Bektaş Veli Horasani

Bu kütükte, Bektaşilik'in Ali'den başladığı, özellikle İmam Cafer-i Sadık anlayışını sürdürdüğü görülüyor. Burada şöyle bir sorun ortaya çıkıyor: Yesevilik koyu "Sünni" bir kuruluştur, oysa Bektaşilik Sünnilik'e büsbütün karşıt bir tutum içindedir, ikisinin bağdaşması olası mı? Daha doğrusu Yesevilik'le Bektaşilik'in eşkökenliliği gündeme getirilebilir mi? Konuyu tartışma ortamına getirmeden başka bir kütük örneği sunalım:

Hazreti Ali
Hasan Basri
Habib-i A'cemi
Davud-i Tai
Maruf-i Kerhi

Şeyh Sırrı
Sakati
Cüneyd-i Bağdadi
Ebu Ali Rudbadi
Şeyh Ebu Ali Hasan
Şeyh Ebu Osman Mağribi
Şeyh Ebu'l Kasım Kerkanî
Şeyh Ebu Hasan Herkani
Şeyh Ebu Karmidi
Fazl ibn Mehmed Tusî
Hoca Ahmed Yesevi
Hoca Yusuf Hemedani
Şeyh Lokman Horasani
Pir Hacı Bektaş Veli

Bu iki kütükte, Hacı Bektaş Veli'nin, Şeyh Lokman Horasani'den elaldığı, onun izini sürdüğü görülüyor. Yazılı, kanıtlayıcı, kesin kaynaklara dayanmasa bile Lokman Horasani'nin, Hacı Bektaş Veli'nin yaşamında önemli, etkili bir odak olduğu anlaşılıyor. Ancak bu özlü, etkinliğini sürdürücü ilişkinin hangi yıl, nerede başladığı, kaç yıl uzadığı kesinlikle bilinmiyor. Yalnızca "*Vilâyet-nâme*"nin ikinci-üçüncü bölümlerinde bu konuya değgin açıklamalar vardır (bk. s. 5-7, A. Gölpınarlı yayımı)... Bu konuyu ilgilendiren olaylar, birbirini izlemiyor, arada şaşırtıcı kopukluklar, sıçramalar görülüyor. Söz gelişi: "*Vilâyet-nâme*"nin altıncı bölümü "Hacı Bektaş Veli'nin, Ahmed Yesevi'den fahir cihazını alıp Rum ülkesine gelmesi" başlığını taşır. Bu bölümde Hacı Bektaş Veli'nin, Ahmed Yesevi'yle görüştüğü, ondan yetki aldığı bildirilir. Bu, gönül akışınca giden duygusal bir öyküdür. Ahmed Yesevi 1166'da ölmüştür, Hacı Bektaş Veli ise 1209'da doğmuştur, kaynaklar öyle söylüyor. Birincinin ölümü ikincinin doğumundan 43 yıl öncedir, demek anlatılan olay bir özlemin nesnelleştirilmesidir, olayın kanıtlanması değil.

Burada bilimin, felsefenin acımasız yöntemini uygulamanın yeri de, anlamı da yoktur, özlemlerle beslenen duyguların yöntemleri de kendilerine göredir. Araştırmacı burada bilgiçlik göstermeye kalkışır, söylencelerden kesintartışmaya kapalı sonuçlar çıkarmaya kalkışırsa ilk inandıracağı kişi yine kendisidir. Hacı Bektaş Veli'nin yaşamı, doğanın, toplumun gerektirdiği koşullara göre değil, gönül erlerinin özlemlerine göre düzenlenmiş bir duygusal süre akışıdır. Onu, bir bütün olarak, bu akış içinde görmek, anlamak gerekir. Onun adına düzenlenen "*Vilâyetnâme*"den öğrendiğimize göre, Hacı Bektaş Veli, doğal insan yaşamının sınırları aşmış, süre koşullarından sıyrılmış, evrenin sonsuzluğuna uzanan bir davranışın taşıyıcısı olmuştur.

Hacı Bektaş Veli, yine söylencelerle konuşmayı sevenlerin bildirdiklerine göre, bugün kendi adıyla anılan yörede ışık saçmayı sürdürdü, çevresinde toplananları aydınlatmayı uğraş edindi. Bu yaşama biçimini bilimin süzgecinden geçirmenin de gereği yoktur demiştik. Burada gerekli olan başka bir konu vardır: Hacı Bektaş Veli'nin kişisel varlığı Anadolu insanına ne kazandırmış, ne öğretmiştir. Kuşkusuz, onun yaşamı, Osmanlı yazarlarının anlattıkları bulanık çizgilerle sınırlı değildi. Anadolu'nun birçok yerini gezmiş, yerlilerle görüşmüş, tanışmış, onlarla senli-benli, içli-dışlı olmuştur.

Hacı Bektaş Veli'nin yaşamını, yaşama biçimini araştırırken, önce Anadolu insanının onu hangi inanç ortamında gördüğünü göz önünde bulundurmak, soruna halkın bakış açısından yaklaşmak gerekir. İster yerli, ister yabancı araştırmacılar olsun, bu konuyu düşünmeden, yalnızca yazılı kaynaklara dayanmayı yeğlemişler, soruna belgelerin ışığında çözüm aramışlardır. Bilimsel yöntem budur; ancak bilimin giremediği, sağduyunun daha güçlü bir ışık saçtığı olaylar da vardır. Bize kalırsa, Hacı Bektaş Veli'yi, eli kolu bağlı, bilinçsiz bir Yesevi dervişi diye görmenin anlamı yoktur. Öte yandan Bektaşilik'i de

Yesevilik'in bir uzantısı saymak yanıltıcıdır. Bu yanılmanın kaynağı Osmanlı yazarlarıyla onlara dayanan araştırmacılarıdır. Osmanlı yazarlarının çok şaşılması bir tutumu vardır. Ele aldıkları konuların kurucu öğelerini araştırmayı bir yana iter, daha önce söylenenlerden özetlemeler, alıntılar sergileyerek "o bunu dedi, öteki şunu dedi" dedikodularıyla okuyucuyu bıktırırlar. Bu tutum bilimsel değildir, bilimsel olan incelenen konunun kurucu öğelerini sergilemek, ayıklamakla bağlantılıdır.

Şurasını unutmayalım: Hacı Bektaş Veli'nin bir Yesevi dervişi kimliğiyle dolaştığını, Anadolu'ya Yesevi inançlarını yaysın diye gönderildiğini gösterebilecek kaynak var mıdır? 13'üncü yy boyunca, Anadolu'ya İran-Irak üzerinden sayısız topluluk gelmiş, sayısız inanç odağının oluşmasına olanak sağlamıştır. Bu konar-göçer topluluklar içinde, yaşamı bütün ayrıntılarıyla bilinen bir ermiş gösterme olanağı yoktur. Sözgelisi Mevlânâ, Yunus Emre gibi kişilerin bile yaşamlarında büyük karanlıklar vardır. Bizi yanıltan, "Babai Ayaklanmaları" denen olayların nedenlerini yalnızca inançlarda aramak, üretim-tüketim ilişkilerinde dengesizliği, toplumsal tüzede esneyen boşlukları görmeden konuyu açıklamaya girişmektir. Tarihte, yalnızca inançlarını yaymak için kurulmuş bir devlet, düzenlenmiş bir toplum bilmiyoruz. Dış görünüşüyle öyle sanılan bir toplumun tabanında yatan geçim odağını düşünmemek hep yanıltıcı yola sürükler. Önce şunu düşünelim, Hacı Bektaş Veli neden büyük illerde değil de kırsal kesimde tutundu? Neden büyük yöneticilerin konaklarında değil de yoksullar arasında değer kazandı, elüstü tutuldu? Neden Hacı Bektaş Veli'nin izini sürenler Osmanlı yönetimince bo-yuna aşağılandı, yerildi, sürüldü, dövüldü de Mevlânâ'nın yandaşlarına, ayakdaşlarına ses çıkarılmadı? Neden Nakşbendi tarikatına karşı girişimde bulunan olmadı? Yanıt çok açık: Hacı Bektaş Veli'nin izini sü-

renlerin büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan üreticilerdir. Oysa öteki tarikatların nerdeyse hepsi tüketicidir, üretime önem verilmemiştir. Hacı Bektaş Veli kırsal kesimin ermişidir, halk içinde yaşamış, halkla karışıp kaynaşmıştır. Yaşamının bütün ayrıntılarının bilinemesi de bu yüzdendir, olaylar yazıya geçmemiştir.

Hacı Bektaş Veli'nin ne gibi bir öğrenim gördüğünü, hangi kaynaklardan yararlandığını, hangi yapıtları okuduğunu da bilmiyoruz. Bilinen yalnızca onun, "*Makalât*"ta geçen din konularıyla ilgilendiğidir. Ancak, onun yaptıkları, çevresine aşıladığı düşünceler incele-nirse, bu yapıtın dışında kalan inanç verilerinin biçimlendirici öğeler olduğu anlaşılır. "*Makalât*" Sünni inanç-lara göre düzenlenmiş; Kur'andan, peygamberin sözle-rinden yararlanılarak yazılmış bir yapıttır. Bu yapıtın içeriği, bir bütün olarak, Bektaşilik'le bağdaşmıyor.

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'da ortaya çıkışı, be-nimsenişi, eylemleri konusunda aydınlatıcı bilgi bulmak güçtür dedik. Verilen bilgilerin çoğu, onun düşünceleri-ne karşı çıkanların yapıtlarında sergilenmiştir. Bunlar arasında, en eskisi, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*'nde özet olarak görülmektedir:

"... Hacı Bektaş, Horasan'dan kalktı. Bir kardeşi vardı *Menteş* derlerdi. Birlikte kalktılar. Anadolu'ya gel-meye heves ettiler. Evvela doğru Sivas'a geldiler. O za-manda Baba İlyas gelmiş, Anadolu'da oturur olmuştu. Meğer onu görmek isteğiyle gelmişler. Onun dahi hikâ-yesi çoktur. Bu Hacı Bektaş, kardeşiyle Sıvas'a, Sıvas'tan Baba İlyas'a geldiler. *Menteş* yine memleketine yöneldi. Hacı Bektaş kardeşini Kayseri'den gönderdi. Vardı, Sivas'a çıktı. Oraya varınca eceli yetişti. Onu şehit ettiler. Bunların hikâyesi çoktur. Hepsini doğru haber-lerle bilmişimdir. Hacı Bektaş Kayseri'den Kara Öyük'e geldi. Şimdi mezarı oradadır.

Bu Anadolu'da misafirler ve seyyahlar arasında dört tayfa vardır ki anılır. Biri Anadolu Gazileri, biri Anadolu

Ahıları, biri Anadolu Abdalları, biri de Anadolu Bacıları.

Hacı Bektaş Hazreti bunların içinde Anadolu Bacılarını seçti ki ona *Hatun Ana* derlerdi. Geldi, onu kız edindi. Gizli bilgi ve kerametlerini ona gösterdi, teslim etti. Sonra oradan Allah rahmetine vardı.

.... Hacı Bektaş nesi varsa Hatun Ana'ya emanet etti. Kendi bir meczup, saf bir azizdi. Şeyhlikten, müridlikten vazgeçmişti. Abdal Musa derler, bir derviş vardı. Hatun ana anın dostu idi. O zamanda şeyhlik ve müridlik asla ortaya çıkmış değildi. Silsileye (tarikât kütüğü) dahi aldırılmazlardı. Hatun Ana, Hacı Bektaş'ın üzerine mezar yaptı. Bu Abdal Musa geldi. Bunun üzerinde nice gün kaldı. Orhan devrinde gazalar etti..... Yeniçerilerin başındaki taç Hacı Bektaş'ındır derler yalandır..... Bu ak börk, Orhan Gazi zamanında Bilecik'te ortaya çıktı..... Ancak bu Bektaşilerin ak börk giymesine sebep şudur: Onların bir şeyhleri vardı. Adı Abdal Musa derlerdi. O Abdal Musa sebep olmuştu. Abdal Musa, Orhan zamanında gazaya geldi ve Yeniçerilerin arasında yoldaşlık edip yürüdü. Bir Yeniçeri'den eski bir börk diledi. Bir eski börk verdiler. Abdal Musa bunu başına giydi. Seferi onlarla beraber yaptı. Seferden dönünce kendi memleketine gitti. Başında Yeniçeri'den aldığı börk vardı. İşte ben de gaziler tacını giydim diye haylice de övündü. Halk, bunun adı nedir diye sordu. O da, buna bükme elif taç derler diye cevap verdi.

Sual: Ya bu Hacı Bektaşoğlu Mahmud Çelebi ki o Resul Çelebi'nin oğludur, onun müridlerinden ve ilim ehlin-den kimse var mıdır?... Vardır, saçmasapan ve şeytani adetler bunlarda çoktur. Bu halk şeytanî midir, rahmanî midir, onu bilmez. Her kimse ki Hacı Bektaş, Osmanlı hanedanından birisi ile konuştu derse yalandır. Şöyle bilersiniz." (s. 221-224... Nihal Atsız, 1970)...

Yukarıya aktarılan bölümde verilen bilgiler, daha sonra gelen yazarlarca, birtakım ekler, açıklamalarla ge-

nişletilerek sürdürülür, nitekim Âli Beğ, *Künhü'l-Ahbar* adlı yapıtında, Hacı Bektaş Veli'den söz ederken bu alıntıya dayanır. Fuad Köprülü de, "*Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*"ında bu kaynaklara, Evliya Çelebi'ye, Jacob'a dayanarak birtakım yorumlar getirir, Hacı Bektaş Veli'yi bir "Yesevi dervişi" saymaktan öteye geçemez. Bu tür açıklamalar, belli bir yapıtın inançla ilgili yorumlarından kaynaklandığı sürece yanıltıcıdır. Osmanlı aydınında yorumu yönlendiren inanç katılığıdır, önce yargıyı verir, sonra verdiği yargıyı doğru gösterme düşünceyle kanıtlar aramaya koyulur.

Evliya Çelebi, ünlü gezi kitabında, arada geçen süre aykırılıklarını düşünmeden, Anadolu'ya Ahmed Yesevi'den el almış "görevlileri" yerleştirir, nerdeyse Anadolu'nun yarısını "Horasan'dan gelen Yesevi dervişleri"yle doldurur. Bunlar arasında, Ahmed Yesevi'ce görevlendirildiğini söylediği kimselerin, ondan iki yüz yıl sonra yaşadığını bile düşünmez. Oysa, Hacı Bektaş Veli'nin kişisel özelliği bu kaynakların dışında kalmaktadır.

Aşıkpaşaoğlu'nun anlattıklarına bakılırsa, Hacı Bektaş Veli Anadolu'ya geldiğinde önemli bir kişiydi, kendini inançlarına adamıştı, sonra bunların hepsini bıraktı, Hatun Ana'ya aktardı. Bu açıklama olamayanı olur gösterme çabasıyla sergilenmiştir. Bir kimse, kendisine verilen doğaüstü yetkileri başkasına aktaramaz, aydınlatabilir, geliştirebilir. Sözgelisi Hacı Bektaş Veli, bir ölüyü diriltebilir de, bir bilgisizi erdiremez, buna hepsinden önce tasavvuf inançları aykırıdır. *Hacı Bektaş Vilyet-nâmesi*'ne göre Hacı Bektaş Veli ölümü yaklaşınca yetkilerini "oğlu"na bırakıyor, Aşıkpaşaoğlu ise bu işi Hatun Ana'ya verdiğini söylüyor. Bu konunun karmaşıklığını gidermek kolay değil. Burada tartışmanın kapısı açılıyor: Hacı Bektaş Veli Baba İshak'la mı tanıştı, onun şeyhi Baba İlyas'la mı? Hangisinden el aldı?

Öte yandan, yine bilimsel sanların arkasına sığınarak, gelişigüzel araştırmalar sergileyenlerin başlıca

kötülüğü okuyucuyu saptırmak, gerçeği anlamasına engel olmaktır. Hacı Bektaş Veli'nin 1240'ta öldürüldüğü bilinen Baba İshak'ın yanında kaldığını söyleyen bir kişi, en ufak bir sorumluluk duygusu taşımadan, onun 1337'de öldüğünü (Hacı Bektaş Veli'nin) kolayca söyleyebiliyor. (*).. demek Hacı Bektaş Veli 128 yıl yaşamıştır...

(*)Doç. Dr. Saadettin Kocatürk, *Gülşehri ve Felek-nâme*, 1982, s, 19,333..

Hacı Bektaş Veli'nin Çevresi

Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde toplananların hepsini tanıma, tanıtma olanağımız yoktur. Elimizde bulunan, onun kişiliğini vurgulayan iki yapıt da bu konuda geniş bilgi vermiyor; yalnızca anlatılan olaylardan birtakım sonuçlar çıkarılabilir. Bu söyleneleşen olaylara göre Hacı Bektaş Veli'nin üç sorun üzerinde durduğu anlaşılıyor: Doğruluk, iyilik, yardım. Eski aktöre anlayışına göre, özellikle ilkçağ Anadolu-Yunan felsefesine göre, bu üç kavram birer "değer"dir, genelgeçerlik taşır, bütün toplumların yaşama ortamını düzenler-biçimlendirir. İyilik, doğruluk, yardım gibi değerlerden kaçan, onları geçersiz sayan bir toplum düşünülemez. Bu değerler değişmez, yalnız onlarla ilgili yorumlar, açıklamalar, uygulamalar değişebilir. Bir toplum, kendi inanç kurumlarına göre, değerleri yorumlar. Bu nedenle, bütün toplumlarda değerlerin tanımı bir değerdir, ancak değere inanmayan, önem vermeyen toplum da yoktur.

Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde geçen olayların, sürdürülen eylemlerin hepsinde başat öge öğreticilik-egiticiliktir. Bunlar da yukarda söylenen üç değere dayanmaktadır. Bu değerlerle biçimlenen olayların hepsi topluluklar içinde geçer, değişik insan ilişkileriyle bağdaştırılır. Sözgelisi hayvanlara kötülük etmek, onları incitmek, onlara acı çektirmek, ürkütmek yakışıksız bir iş

sayılır, kınanır (s. 53). Bu acı çektirilen hayvan bir kara canavar (domuz) yavrusudur. Yavru yakalanır, boynuna çingirak bağlanıp ormana salınır, yavru çingirakın sesinden ürker kaçır, o kaçtıkça çingirak daha çok ses çıkarır öteki domuzlar da ürker. Hacı Bektaş Veli, bu olay karşısında, üzülür, çingirak bağlayanı eğitici bir dille kınar, yaptığının iyi olmadığını, hayvanlara acı çektirmenin ermişlere yakışmadığını sezdirir. Oysa, İslam inançlarına göre domuz kötüdür, kargışlanmıştır, ona el sürmek bile suçtur, eti kesinlikle yasaktır (haram). İmdi, İslam dininin bu ağır suçlaması, yasağı karşısında Hacı Bektaş Veli'nin tutumu çok ilginçtir, iyiliği karşıtıyla, yasaklananlarla özdeşleştirerek sergilemektedir. Suçlanana bile kötülük yapmanın, acı çektirmenin doğru olmadığını göstermek için seçilen bu örnek insan duygusunun ne denli derinlerde bulunduğunu vurgular.

Hacı Bektaş Veli yalanın, ikiyüzlülüğün, eğriliğin karşısındadır, çevresinde toplananlara bunu, yine olaylardan yola çıkarak gösterir, açıklar, anlatır. *Müslüman Keşiş* (s. 56) başlıklı bölümde işlenen konu eğriliğe karşı en uyarıcı, utandırıcı örnek niteliğinde verilir. Yoksul keşişe gönderilen buğdayın, yolda bir bölümünü satan kişi, keşişin olayı sezmesi, onu kınaması, Hacı Bektaş Veli'nin ermişliğine saygı duyması etkili bir örnektir. Bu olayda yalanın ne denli aşağılayıcı bir iş olduğu karşıt örneğiyle vurgulanır. Domuz yavrusuna yapılan kötülük ile Hıristiyan keşişe Müslüman dervişin oynadığı oyunda din bakımından ters öğeler bulunuyor. Keşiş Hıristiyan'dır, bu dini Müslümanlar geçerli saymaz, sonradan değiştirilmiş, özünden saptırılmış diye niteler. Oysa Müslümanlık en son, en doğru dindir. İmdi saptırılmış sayılan dinin adamı ile en son, en doğru dinin adamı karşılaştırılır. Doğru dinin adamı saptırılmış dinin adamına gönderilen buğdayı çalar. Burada çok ince, çok etkileyici bir örnek vardır. Nitekim yukarda sergilenen domuz yavrusu öyküsü de öyledir. Bu olayda iki aktöre ögesi, iki

değer vardır: İyilik ile doğruluk. Bu iki değer arasında, bozucu öğe olarak, yalanın girdiği görülüyor. Yine bu olayda üçüncü değer olarak yardım yer alıyor.

Yardımanın, inanç bakımından, bir seçim yapması gereksiz görülüyor. Hacı Bektaş Veli, yardımı inançla bağlantılı kılmıyor, Hıristiyana da yardım edilmesinin doğru olduğunu gösteriyor. Oysa, İslam dininden çok iyi anladığını ileri sürenler arasında, bu tür yardımlara karşı çıkanların sayısı az değildir. Burada sözkonusu olayın tabanında yatan başlıca eğitici örnek, duygusal etkilere kapılarak iyilikten kaçınmanın, iyilik ederken doğruluktan ayrılmanın, hep "kendinden yana" olmanın anlamsızlığıdır. Bu yardım anlayışı, Anadolu insanının doğasında vardır. Konuya açıklık getirmek düşüncesiyle yaşanmış bir olayı buraya aktaralım:

1958 dolaylarında, Trabzon ilinin Maçka ilçesinde, büyük dedemiz Osman Ağa'nın 19'uncu yy ortalarına doğru yaptırdığı cami yıkılmış, yerine yenisi yaptırılıyordu. Yapım giderlerini karşılamak için halktan yardım toplanıyor, ancak Maçkalılar CHP yanlısı olup DP yönetimine oy vermediklerinden Menderes devlet yardımını kesmişti. Seçimlerde Kur'an okumak, kurban kesmek, cami yaptırmak bg. dinle ilgili işlere çok önem verilmesine karşın, CHP yanlısı bölgelere gereken devlet yardımı nerdeyse yasaklanmıştı. O dönemde, Maçka Belediye Başkanı olan, Ömer Sümer (Öl. 1965) yalnızca Maçkalılardan cami yapımına yardım toplama düşüncesiyle İstanbul'a gelmiş, Bayazıt camii yakınında, Bakırcılar Çarşısı'nda işyeri bulunanlarla görüşmeleri sürdürüyordu. Olayı duyan, 1923'ten önce Maçka'da oturan Hıristiyan köylülerden (Rumlardan) birkaç kişi, gençliklerinde tanıdıkları Ömer Sümer'i arayıp bularak Maçka camiine yardım için aralarında topladıkları akçaları, ona vermişlerdi. Bu olayı, bana, Maçka'ya döndüğünde Ömer Sümer anlatmış, şunları eklemişti: Maçka'ya bir değil birkaç cami yaptıracak durumda olan, çok varlıklı

komşularımızdan kimisi, yardım etmek şöyle dursun, "Maçka camii ne yapacak, gitsin namazı evlerinde kılsınlar" demekten bile utanmadılar.

İlk bakışta gereksiz, anlamsız gibi görülebilen yukarıdaki alıntı çok ilginçtir. Bu alıntıyla *Vilâyet-name*'de geçen domuz, keşiş öyküleri arasında içsel bir benzerlik vardır. İmdi, camiye yardım etmekten kaçınmayan Hıristiyanlara karşılık kiliseye yardım eden Müslüman bulmak olacak iş değil sanırız. Burada inançlarla değerler arasında ne denli sıkı bir bağın bulunduğu görülüyor. İşte Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde, bu gelenek dışlanmış, inançüstü bir tutum geçerli kılınmıştır. Anadolu insanı, doğal yaşama ortamında, Hacı Bektaş Veli anlayışına yatkın bir eğilimdedir. Bu eğilimi yozlaştıran, katılığa iten, saptıran yetkili odaklar, yönlendirici kurumlardır. Hacı Bektaş Veli'nin böyle bir çevre oluşturması, oluşturmuş gösterilmesi boşuna değildir, olayların tabanında Anadolu insanının ırasını gösteren öğeler vardır. Bu öğeleri yüzeysel bakışlarla görme olanağı yoktur, derinlere inen bir araştırma gereklidir. Özellikle kırsal kesim insanının davranışlarında doğal yaşama ortamının etkisi yönlendiricidir, buna karşın görünmez, olayın arkasında durur. İşte, toplumsal olaylarda yönlendirici öğelerin kolay anlaşılma özelliğinin nedeni budur, "arkada kalış"tır. Olayın görünen, aydınlığa çıkan yanı aldatıcıdır, yüzeysel bir etki sonucu sapabilir. Bu durum, öldüreceği kimseyi daha iyi görebilmek için gittiği yolu aydınlatan yavıya benzer. Yavı pusuya yatmış, tuzağını kurmuştur, iş vurulacak kimsenin bütünlüğüyle görülmesine kalmıştır.

Hacı Bektaş Veli, *Vilâyet-nâme*'de sergilenen olaylara göre, bir çevre insanıdır, çevresiyle bütünlük içindedir, yalnız başına değildir. Kırk günlük yalnızlığın, içe kapanışın (çile'nin, erbain'in) arkasında bile çevreyle bağlılık, çevreyle bütünleşme görülüyor. Öte yandan, verilen örnek olaylara göre, onun bütünleştiği çevre topra-

ğa bağılı kimselerden oluşmuştur. Bu kimseler arpa, buğday, çavdar ekip biçen, koyun-keçi besleyen, üzüm yetiştiren bg. hep tarımsal kesimde yaşayanlardır. Bu çevre, bize kalırsa, Hacı Bektaş Veli'nin doğal yaşama ortamıdır. Bunu, iyilik-doğruluk, yardım-iyilik, doğruluk-yardım gibi birbiriyle sürekli bağlaşım içinde bulunan değersel eylemlerden anlıyoruz. Bu eylemlerin karşıtlarıyla dengelenmesi, birinin bulunmadığı yerde ötekinin etkisiz kaldığını göstermek içindir. Nitekim, bir değer karşısı olmadan sergilenmiyor, özellikle *Hacı Bektaş-Çoban* başlıklı bölümde (s. 66) böyle bir örnek olay anlatılmakta, yine bir keşiş işin içine sokulmaktadır. Burada, Hacı Bektaş Veli, kendisini alaya alan çobanı eviriyor çeviriyor, keşişle karşı karşıya getiriyor, sonra eğitici-yönlendirici örneği veriyor. Artık bilgisiz, sapkın çoban yola gelmiştir, alaya aldığı kişinin ermişliği önünde yere kapanmıştır. Bütün olaylarda çevreden odağa doğru bir yönlendirme vardır, bu odak da iyilik-doğruluk-yardım üçlüsünün oluşturduğu bir eğitici öğedir. Hacı Bektaş Veli, bütün eğitici-yönlendirici eylemlerinde, değişmeyen bir üçgen içinde bulunuyor. Bu üçgenin, bize öğrettiği başlıca konu, çevreyle ilişkinin doğal yaşama ortamıyla sağlanabildiğidir. Olayı biraz genişletirsek, başka tarikatlarda bu tür bir özellik bulamayız, onlarda bütün çabalar çevreyi kendine çekmek, ortada biricik yetke olarak kalmak içindir. Buna, *Kadirilik*'in kurucusu Abdülkadir Geylani'yi (öl. 1166) örnek gösterebiliriz. Oysa, Hacı Bektaş Veli'de çevreyle ilişki bencil bir görüşe dayanmıyor, olaylar karşılıklı bir alışveriş biçiminde geçiyor.

Hacı Bektaş Veli'ye bu değersel özellikleri kazandıran Anadolu insanı, onu yaşatacak gücü böyle çevresel ilişkiler içinde karşılıklı bir gönül alışverişiyle biçimlendirmeyi yeğlemiş, kendi özlemlerini nesnelleştirme yolunu tutmuştur. Onun, çevresinde yalnızca "görev isteyen" bir kimse niteliğinde görülmeyi, çevresiyle alışveriş ortamında kalması bundadır; Anadolu insanı Hacı Bektaş

Veli'yi tekkeye kapamamış, bütün kırsal kesim alanını bir tekke durumuna getirmeyi başarmıştır. Anadolu insanının Hacı Bektaş Veli'de gördüğü doğaüstü başarılar sevilen bir kimseye giydirilen bayramlık giysilerdir, bu giysilerin biçildiği dokumalar da, iplikler de, iğne de yerlidir...

Hacı Bektaş Veli-Hoca Ahmed Yesevi

Yazılı kaynaklar, ağız birliği etmişçesine, Hacı Bektaş Veli'yi Hoca Ahmed Yesevi'nin izini süren, ondan esinlenen, bir "Yesevi dervişi" diye görür, gösterir. Yine yazılı kaynaklara göre, Hoca Ahmed Yesevi, Türkistan'ın Yesi ilinde doğmuş, 1166'da orada ölmüştür. Hacı Bektaş Veli ise 1209'da Horasan'da doğmuş, sonradan birçok yer dolaşıp Anadolu'ya gelmiş, 1240'ta öldürülen Baba İshak'a kapılanmış-onun ışığına sığınmış, 1271/2 dolaylarında, Sulucakaraöyük'te ölmüştür. Bu durumda Hacı Bektaş Veli ile Hoca Ahmed Yesevi'nin karşılaşması, birincisinin ikincisinden görev alarak Anadolu'ya gelmesi, görevini sürdürmesi sözkonusu değildir.

Söylenceler, öyküler tatlıdır, çekicidir, etkileyicidir; kimi yerde bilimin, usun sınırlarını aşar, okuyucuyu dinleyiciyi gerçekötesinin uçsuz bucaksız yaylarında gezdirir, eğlendirir, güldürür, sevindirir, ağlatır. Bunlar, bilim ölçülerine vurularak, tartışma konusu edilemez, anlatıldığı gibi bellenir, aktarılır. Yanıltıcı, saptırıcı olan, bu tür olayları bilim gözlüğüyle gördüğünü ileri sürerek, bilimle bağdaşmayan tutarsızlıkların uçurumuna yuvarlanmak, yuvarlanırken de okuyucuyu birlikte sürüklemektir. Bilimsel araştırmaların çocukluk döneminde (Türkiye'de), erginlik çağını bile yaşama olanağı bulamadığı bir sürede, bilimsel yöntemin tutkusal eğitimlerin oyuncağı olduğu çok görülmüştür. Bu bilim dışı

tutumların başat özelliği, kişileri değişmez bir önyargıyla, inançlarına göre değerlendirmektir. "Yukardan" gelen bir buyrukla, öneriyle, bilimin en yüksek sanını kazanmak, sonra o sana güvenerek toplumda biricik yetke geçinmek, Osmanlı'nın çöküş dönemlerine özgü bir davranıştı. Bu davranış, hangi konuya el atmışsa, önyargının ölçeğini dayanak edinmiş, araştırmanın vereceği sonucu araştırmadan önce vurgulamayı bir bilim ilkesi saymıştır.

Hoca Ahmed Yesevi, yaşamıyla ilgili bilgiler doğrusa, koyu *Sünni*, katı *Şeriatçı* bir kimsedir. Kurduğu "tarikât" bozkır ortamına uygun, toplumdaki uzak kalmaya yatkın, yaşamsal içerikten uzak bir dernek niteliğindedir. Yazılı kaynaklar onun çevresinde "doksan bin derviş" bulunduğunu söyler. Biraz düşünelim, bu doksan bin dervişi kim saydı, hangi ölçüye dayandı, nerelerde gördü, nerelerde tanıdı? Yine, kimi kaynaklara göre, Hoca Ahmed Yesevi, Anadolu'ya elliyedin (ya da elli bin) dervişi görevlendirip yolladı. Onun öldüğü 1166'da Anadolu, bütün olarak, Türklerin egemenliği altındadır. Öte yandan elli bin dervişin, o dönemin ulaşım olanaklarına göre, Anadolu'ya gelip yerleşmesi, ayrı ayrı etki alanı bulması, yandaş toplaması, geçinmesi kolay değildir. Üstelik, o dönemde, Anadolu sürekli çatışma-vuruşma içindedir, Bizans'ın bütün gücü kırılmış değildir. Bilim söylencenin, ermişin diline karışmaz, onu tartışma konusu yapmaz; ancak bunları bilimin ışığında göstermeye çalışanlara da uzaktan bakamaz. Bu nedenle, Hoca Ahmed Yesevi-Hacı Bektaş Veli bağlantısı, birincinin ikinciyi etkilemesi tartışma götürür. Konuya soğukkanlılıkla yaklaşırsak şunu sorabiliriz: Eflaki Dede, "*Ariflerin Menkıbeleri*" adlı yapıtında, Hacı Bektaş Veli'yi "oruç tutmaz, namaz kılmaz" bir kimse olarak gösterir, nerdeyse Müslüman bile saymaz (c. 1. s. 539-540). Oysa Hoca Ahmed Yesevi'ye göre bir Müslümanın başat görevi namaz kılmak, oruç tutmak bg. işlemlerdir. Peki,

bunları yapmadığı söylenen, suçlanan bir kimse (Hacı Bektaş Veli) hangi koşullar altında bir "Yesevi dervişi" olabilir? Hacı Bektaş Veli, Horasan'da başka, Anadolu'da başka bir inancı benimsemişse, onun "Yesevi dervişi" olduğu söylenemez, böyle bir niteliği kalmamıştır, o artık Hoca Ahmed Yesevi'nin doksan ya da doksan dokuz bin dervişinden biri değildir. Öte yandan Hacı Bektaş Veli adına kurulan, Bektaşilik'i incelediğimizde, bu kuruluşun Yesevilik'le özdeş bir yanını bulamıyoruz. Hacı Bektaş Veli'nin Horasan'dan Anadolu'ya geldiğinde kuşku olmayabilir, ancak bir "görevli" diye nitelenmesi, üstelik kendinden en az yüz yıl önce doğmuş bir kimseden nesnel buyruk alması sözkonusu değildir.

İmdi, bu eleştirel açıklamadan sonra, söyleyebileceğimiz şudur: Hacı Bektaş Veli, özgün bir kişidir, kimse'nin "görevli"si, "dervişi" değildir. Horasan'da bulunduğu dönemde birtakım bilgiler edinmiş, tasavvuf, tarikat konularında, İslam diniyle ilgili alanlarda bilgisel birikimleri olmuştur. Buna karşın, Anadolu'da, bambaşka bir kimlikle ortaya çıkmış, eski baskıcı inançlarından sıyrılmış, özgün bir "Anadolu insanı" olmuştur. Bu konuda, kesin sonuca vararak, okuyucuyu doyurma olanağı yoktur. Sürdürülen çalışmalar, kaynakların yetersizliği, kiminin düzmeceliği yüzünden güven verici değildir. En sağlıklı yol, bu alanda, inanç birikimlerini çağdan çağa aktaran geleneklerden yararlanmak, özellikle yaşatılan geleneklerin arkasında saklı düşünce öğelerini yakalayabilmektir. Böyle bir çalışma da kitaplıklara kapanmakla değil, gelenekleri sürdürenlerin yaşadıkları yöreleri iyi tanımakla, günümüzden geçmişe doğru yürüyerek kaynağa yaklaşmakla sağlanabilir. Geleneğin yaşatıldığı ortamda, kökü geçmişe uzamayan, geçmişten beslenemeyen bir inanç bulunduğu savı boşluktadır.

Hacı Bektaş Veli'nin koşuk düzenlediği bilinmiyor, ancak onun elinden çıktığı söylenen birkaç dize bulunmaktadır:

*Pâ-bürehne kazak abdâl ü fenâ fahr-i mezîd
Fakr ile fahr idenün dâim ola fahri mezîd
Çâr-darb ile bakaa milkine sultan geçinür
Genc-i tecrîde miyan-bend ile palheng kilid*

(A. Gölpinarlı, s. XXIV)

Bu dizelerde dilegetirilen düşünce, Hacı Bektaş Veli'nin olmayabilir, ancak ona yakıştırılıyor, onun ürünü diye gösteriliyor. Bu dizelerin şeriatla en ufak bir ilgisi yoktur. İslam dininde *çâr-darb* (saç, sakal, kaş, bıyık kazımak) yoktur, üstelik sakal "sünnet"tir (peygamberin yaptığını yapmak). İmdi bir de Hoca Ahmed Yesevi'nin olduğu ileri sürülen "*Dîvân-i Hikmet*"ten birkaç dize aktararak karşılaştıralım:

*Mini hikmetlerin kân-ı hadîsdür
Kişi bûy iltmese bilgil habîsdür
Mini hikmetlerin fermân-ı sübhân
Okub uksang heme ma'ni- i Kur'an*

(*Dîvân-i Hikmet'ten Seçmeler*, s. 276,
Prof. Dr. Kemal Eraslan, 1983).

İkinci alıntıda sergilenen düşünceler, İslam dinine özenle, özveriyle bağlılığını vurgular, Kur'ana, peygamber sözlerine (hadislere) dayandığını ileri sürer. Hoca Ahmed Yesevi, söylediklerinin bu ikisinden başka kaynağı olmadığını, onları okuyanların aydınlanacağını bildirir. İki kişinin, birbirine aykırı görüşlerini, bu ufak örneklerle belirlemenin yetersizliğini söylemek isteyecekler *Vilâyet-nâme* ile *Dîvân-i Hikmet*'i okumalarını salık veririz. Bizim, burada, amacımız bu iki ermiş arasında düşünce özdeşliği bulunmadığını anlatmaktır.

Burada, başka bir konuya da değinip geçelim, bir olayın ne denli saptırıldığını göstermeye çalışalım: Hoca Ahmed Yesevi'nin peygamber soyundan geldiği söylenir, bu konuda birçok kanıt getirilir, belgeler düzenlenir. Bu

da, ortaçağa özgü bir gelenektir, bütün tarikat kurucularına uygulanan bir ululama yöntemidir demiştik. Hoca Ahmed Yesevi Türk'tür, onun Arap kökenli gösterilmesi etkisini çoğaltmak içindir.

Bize kalırsa, birçok kaynağın görüşüne karşın, Hoca Ahmed Yesevi'nin Hacı Bektaş Veli'yi etkilediği, yönlendirdiği söylentisi inandırıcı değildir. Bu konuda ileri sürülen savlar kesinlikten yoksun, güvenilir olmaktan uzaktır. Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde dile gelen inanç birikimi, Anadolu uygarlığını Asya'ya bağlama savından kaynaklanan bir görüşle, başka bir alana itilmek isteniyor. Bu düşünce yeni değildir, sağlıklı bir dayanağı da yoktur. Bunun en açık kanıtı, Hacı Bektaş Veli'nin izini sürenler arasında Yesevilik'e eğilim duyan, onu savunan kimsenin bulunmayışıdır. Daha açığı, ülkemizde bulunan, birkaç Yesevi tekkesiyle Bektaşilik arasında, yüzeysel bir yaklaşımın bile bulunmayışıdır.

Hoca Ahmed Yesevi ile Hacı Bektaş Veli'yi tarikat kütüklerine dayanarak birbirine bağlama yanıltıcı bir eğilimdir. Tasavvufta "kendini bilen tanrıyı da bilir" sözleri yaygındır, bunları tasavvufla ilgisi olmayanlar da söylerler. Hacı Bektaş Veli'yi böyle söyledi diye Ahmed Yesevi dervişi saymak, bu sözleri bilimsel bir kanıt olarak okuyucuya sunmak, okuyucudan önce kendi kendini kandırmaya çalışmaktır. Buna bir de: "Es-seyyid Hacı Bektaş al-Horasani-Ahmed al-Yesevi" diye başlayan kütüğü kanıt göstermek daha yüzeysel bir düşüncedir. A. Yesevi'nin ölümünden kırk üç yıl sonra doğduğu söylenen bir kimse, tarikat kütüğüne göre, birbirine hangi yolla bağlanabilir? Hacı Bektaş Veli, Hoca Ahmed Yesevi'ye en uzak olasılığa göre, on beş yaşında bağlandı. aradan elli sekiz yıl geçmiş demektir ki, bu süreyi kapatabilmek için en az iki kişinin daha görev üstlenmesi gerekir. *Makalât* üzerinde sürdürülen çalışmalardan böyle bir sonuç çıkarma olanağı yoktur. Hacı Bektaş Veli, bir söylen-

tiye göre, Baba İshak'a kapılanmış, ondan el almıştır. Baba İshak 1240'ta öldürüldüğüne göre, Hacı Bektaş Veli, o yıl otuz bir yaşındaydı. Baba İshak bile, kendisinden yetmiş dört yıl önce ölen Ahmed Yesevi'yle görüşmemiştir, kuşkusuz. Buna karşı çıkanlara şunu sormak gerekir: Baba İshak, yaşı gereği, Ahmed Yesevi'yi görememiştir, peki kimden el alarak bir "Yesevi dervişi" olmuştur? Besbelli, yanıt yok, olamaz da..

Burada, konunun özelliği bakımından, başka bir soruna değinmemiz gerekiyor: Hacı Bektaş Veli'yi Hoca Ahmed Yesevi'ye bağlama düşüncesi nereden çıkmıştır? Bu sorunun yanıtı, şaşırtıcı olsa bile, güç değildir. İster kurucunun soykütüğü, ister tarikatın gelişim çizgisine başlangıç bulma gereği sonucu olsun, ortaçağda yaygın bir gelenek vardır: Çevre edinmek, yandaş kazanmak için ilgi çekici, güven verici bir taban bulmak kaçınılmazdır. Bir kuruluş, ne denli güçlü ellerle başlarsa başlasın, sağlıklı bir yer edinmesi gereklidir. Bu geleneğin kökeni ilkçağ inançlarıdır. İlkçağda en güçlü krallar bile tanrısal, göksel bir kaynağa dayanma gereğini duymuşlardır. Bunu daha önce örnekler getirerek söylemiştik. İşte Hacı Bektaş Veli ile Hoca Ahmed Yesevi arasında kurulmak istenen bağın kaynağı da böyledir. Özellikle tarikat kurucularının soykütüklerine bakıldığında, ilk dört halife dönemine gitmeyi, onlardan biriyle başlatılmayamı yoktur nerdeyse. Tarikatçı ozanların işledikleri, yarıdıkları bu soykütüğü geleneğini tarih yazarları da benimsemişlerdir kuşkusuz. Bu benimsemenin inandırıcı, nesnel bir dayanağı olmamıştır; olsa, İslam ülkelerinde Arap kökenli sayılmayan bir tarikat bulma olanağı kalmazdı. Bu nedenle ister yerli, ister yabancı olsun, Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik konularında ortaya konan bütün yapıtlar yüzeysel önyargılara dayanmaktan öte bir yenilik getirememişlerdi. Onların biricik dayanağı Bektaşî şiirinde, kimi tarikat öncüsü diye bilinen ozanların, Hoca Ahmed Yesevi'yi kılavuz saymalarındır.

Aldanma ki şâir sözü elbette yalandır

diyen *Fuzûli* bile İran'da gelişen Şiilik'ten yanaydı, etkili bir Azeri-Türk ozanı olan *Nesimi* bile, Arap olduğunu, peygamber soyundan geldiğini ileri sürerek "seyyid" sanını almıştı:

*Gerçi bugün Nesimiyem Haşimiyem Kureşiyem
Menden uludur âyetem âyete şâna sığmazem.*

Bu tür övünmeler, İslam yazınında yaygın bir gelenek niteliğindedir, buna dayanılarak bir kişinin soykütüğünü saptama olanağı yoktur.

Hacı Bektaş Çağında Anadolu

Hacı Bektaş'ın, Horasan'dan Anadolu'ya geldiği dönemde, ortalık karmakarışıktı. Bu karışıklık, yalnızca yönetim dağınıklığından, toplumsal gerginlikten kaynaklanmıyordu. Anadolu'nun yönetsel bütünlüğü yoktu, ancak düşünsel birliğinden de söz edilemezdi. O dönem Anadolu'sunda yerleşik yaşama düzenine geçenlerin çoğu ilkçağ inançlarını taşıyan, onlarla beslenen-yönelen kimselerdi. Anadoluda konuşulan dillerin sayınca ekin türü, ekin ürünü vardı. Bunu, o dönemden kalan Gürcü, Süryani, Arap, Rum, Ermeni, Acem bg. aydınlarının yapıtlarından öğreniyoruz. Anadolu'da epeyce Türk beyliği bulunmasına karşın birlik-bütünlük söz konusu değildi, Türk kökenli beyliklerin hepsi birbirinin kanına susamış gibiydi.

13'üncü yüzyıl Anadolu'sundan günümüze kalan Türkçe yapıtları incelediğimizde, özellikle kırsal kesimlerde, güçlü bir etkinliğin varlığını görüyoruz. Büyük, varlıklı yerleşme yerlerinde ise, dil bakımından hızlı bir yozlaşma egemendi. Özellikle Konya-Karaman yöresinde, İran yazınının, İran dilinin başüstü tutulduğunu, Farsça'ya görkemli bir yer ayrıldığını Mevlânâ'nın yapıtlarından öğreniyoruz. Aşıkpaşa, Şeyyad Hamza, Yunus

Emre gibi ozanlarla onların çevresinde toplananlar Türk dilinin tadına varmada öncüydü, ancak Arapça-Farsça sözcüklerin, din etkisiyle Türkçenin yüreğine saplanmaya başladığı açıkça görülüyordu. Karaman yöresinde konuşulan Rumca ayrı bir ağızdı, yazın dili niteliği taşıyordu, ancak Türkçeye yardımcı olacak bir düşünce ortamında bulunmuyordu, bambaşka bir kökene bağlıydı. Sarsıcı ayaklanmalar, çoğunlukla, kırsal kesimden, Türkmen denen, onunla eşkökenli başka bir boy adıyla anılan topluluklardan geliyordu. Bu önemli bir olaydı, üretici kesimin yaşadığı alanda hızlanıyordu. İran'dan gelen tasavvuf akımı ikiye ayrılmıştı. Biri koyu Sünni, öteki yumuşak Alevi yanlısıydı. Sünni gelenek yasakçı, baskıcı, sınırlandırıcı, ürkütücü bir tutumu benimsemiş, yaşamın bütün girinti çıkıntılarında egemen olma eğilimi gösteriyordu. Yaşam, çok dar bir alana itilmiş, kişi belli-değişmez görevlerle bağa vurulmuş, istenç özgürlüğünün yerini tapım katılığı almıştı. Birey, yaşadığı toplumda, yasakların baskısı altında bilinçsiz bir tutsaktı, düşünme özgürlüğü yoktu. Özellikle Irak, Suriye dolaylarından gelen koyu dinci baskı, asıp kesici, biçip dilimleyici yönetim uygulamaları yeryüzünü bir tutsak oylumuna çeviriyordu.

Son tektanrıci dinin, değişik yorumlarına dayanan yönetim biçimleriyle, gösterdiği yolda yürümek insan özüyle bağdaşacak nitelikte değildi. Abbasi saraylarından dışarı taşan, nice ozana konu olan içki kokuları, güzel kadın sesleri, çalgı yankıları öykülerin giysisine bürünerek komşu ülkelere yayılıyor, inançların katılaştırdığı yasaklamalara karşın Şam-Bağdad-Haleb saraylarında yaşamın tadı çıkarılıyor, gövdesel eğilimlerin bütün türlerine olanak sağlanıyordu. Özellikle "halife" sanını taşıyan Arap yöneticilerin kadın-içki-çalgı eşliğinde sürdürdükleri eğlenceler inançlı yaşamının nerdeyse gereksiz bir iş olduğunu kanıtlar gibiydi. Bu olaylar, Anadolu'nun bitişğinde bir ülkede, Anadolu'yu yeni

inançlarla geliştirme savını benimsemiş bir toplumun güncel yaşamında geçiyordu (*).

Anadolu'nun bu çağında yaşanan toplumsal bunalımın kaynağı yalnız yönetim tutarsızlığı değildi, yönetim tutarsızlığının arkasında sömürülenlerle sömürenlerin tutumlarına dayalı çalkantıydı. Anadolu uygarlığının bu evresiyle ilgilenen bütün araştırmacıların, öncelikle bu konuya yönelmeleri, tabanla tavan arasında süregiden gerginliği açıklığa kavuşturmaları gerekir. Bu konu açıklanmadan, 13'üncü yy Anadolu'sunda yerden ot biter gibi biten "tarikat" adlı kuruluşları anlama olanağı yoktur. Olayları yüzeysel bir yaklaşımla açıklama girişiminin en yaygın örneği yazın türünden kaynaklanır. Yazın, bir toplumun önemli ürünlerinden biridir, belli bir alanda başarı gücünü-beceri aşamasını gösterir. Ancak, yine yazın, tabanda geçen olaylardan uzak kalır, yalnızca soyut kavramlarla yetinir, özellikle İran'dan aktarılmış sözcüklerle gün geçirirse bilimsel çalışmalarda ışıklandırıcı olamaz. Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı çağa-ortama baktığımızda, onu konu edinen kaynaklarda kopukluklar görüyoruz. Araştırmacı neyi açıklamak istiyor belli değil. Özellikle Osmanlı yazarları, 13'üncü, 14'üncü yüzyıl olaylarını açıklarken yaşananı değil de, yaşanandan soyutlanamı dillerine doluyorlar. Yazar, Osmanlı dönemini yüceltmek, kapsamlı göstermek için, Selçuklu çağını yoksuyor, görmezlikten-bilmezlikten geliyor; bunları yapmıyorsa, şöyle bir değinip geçiyor. Osmanlı yazarı "Osmanlı'dan ötesini", Selçuklu dönemi araştırmacısı da "Selçukludan sonrasını" görmek istemiyor.

Bu tutum, bizi, Hacı Bektaş'ın yaşadığı çağla ilgili bilgileri belli bir kaynaktan edinme olanağından yoksun bırakıyor. Bu yetmiyormuş gibi, iki dönem arasında bir karşılaştırma yapma yolu da kapanıyor. Tarihçiden kaçıp ozanların, yazarların yapıtlarından yararlanma yön-

(*) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İslam Tarihi Emeviler-Abbassiler Doç. Dr. Bahriye Üçok, 1979.

temine başvurulunca, işin içine inanç etkeninin girdiği, açıklamanın çarpıtıcı bir içerik taşıdığı anlaşılıyor. Bu tür olaylarda, yazarın kişisel eğilimi işe karışıyor, konuyu olduğu gibi görmekten kaçınıp özlediği biçimde sergilemenin önü açılıyor.

İmdi, Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı çağı anlamada başka bir yol kalıyor. Bu yol bugüne değin denenmemiştir. Bu yol, inançlarla davranışların kökenini arama, hangi inancın hangi davranışla uyum içinde bulunduğunu sergileme tabanına dayanır. Burada araştırmacının kişisel beğenisi, eğilimi konunun dışına itilir. Sözgelisi: Bir kişi, içinde yaşadığı toplumun inanç yapısına göre çok değişik tutumlar sergileyemez, günün birinde kendini eleverir (bu kişinin önemli, toplumda etkili bir kimse olduğunu, bilinmeyen gelişigüzel bir birey niteliği taşımadığını düşünüyoruz). Hacı Bektaş Veli, bize ulaşan bilgilere göre, çağında etkinlik sağlamış bir kimsedir, çevresinde toplananların gözleri önünde birbiriyle çelişen inanç eylemlerini geçerli gösteremez. Onun yaşadığı çağ, inanç kurumlarının birbirine çok yakın olduğu bir dönemdir, birinden ötekine giden gizli yol bütün toplumca bilinmektedir. Bu inanç kurumlarının beslendiği alan geçmişten geleceğe doğru uzayan bir çelişki ortamıdır. Bu ortamda bireyin etkinliği bağlandığı inançların gücüne dayanır.

İşte, 13'üncü yy Anadolu'sunun bütünlükten yoksun, çelişkiler karmaşıklığı içinde yuvarlanan toplumsal yapısı böyle bir özellik gösterir. Üretim-tüketim ilişkilerinin dengesizliği bireyleri başka bir alanda uyumlu yaşamaya itmekte, yönetici odakların sömürüye dayanan baskısı, tutarsızlığı sağlıklı bir toplum anlayışının ege-menliğine olanak sağlamaktadır. Selçuklu yönetimini sarsan Moğol saldırıları, güneyden gelen Araplaştırıcı inanç akımları, toplumsal mutluluğu, toplumsal düzeni üretimde değil de kılıçların etkisinde arayan verimsiz düşünceler Anadolu insanının kaygılı bir yaylımda do-

laşmasına yol açmıştır. İslam dünyasının en parlak çağı sayılan, bilimsel gelişmelerin en güçlü dönemi diye savunulan 11'inci-13'üncü yüzyıllar arasında, hangi düşünsel alana bakılsa İlkçağın aşıldığını bırakalım, onun dörtte birine ulaşıldığını gösteren bir başarı bulamayız. Sağlık koruma alanında ilkçağın *Hippokrates*, *Calinos* gibi düşünürlerinin buluşlarına en ufak ölçüde bir katkıda bulunulmadığı görülür. Gökbilim çalışmalarında *Aristoteles*'in kuramına sarılıp kalan *Ptolemaios* (Batlamyus) egemendir. Felsefede yine *Aristoteles-Platon* yorumculuğu sürmekte, düşünme eylemi önceden belirlenmiş bir doğrultuda çakılıp kalmaktadır. Doğa bilimlerinde, yine *Aristoteles*'in geliştirdiği kuram geçerlidir, evrimle ilgili bir kıpırdama görülmemektedir. Yazın türünde İran aşılmaz bir örnek sayılmakta, özellikle *Plotinos*'un yorumlarından esinlenen-beslenen tasavvuf biricik geçerli görüş diye benimsenmektedir. Kimya denince taştan-topraktan altın çıkarmayı amaçlayan bir öğreti anlaşılmaktadır. Kişiyi konu edinen çalışmaların yönlendirici odağı yıldızların-yazgının bireyler üzerindeki etkisini vurgulayan inançtır.

Tasavvuf içeriği çok değişik yorumlara uğramış bir kavramdır. Bu yorumlar, birbiriyle uzlaşma olanağı bulunmayan kuruluşların (tarikatlarn) doğmasına yol açmıştır. Bu kuruluşlar, Anadolu'da çok uygun bir ortam bularak, bir bölümü kırsal kesimde, öteki bölümü büyük yerleşme yerleri illerde olmak üzere, iki ayrı alanda etkinlik sürdürmüştür. Kırsal kesimde üretici, illerde tüketici olan bu kuruluşlar Anadolu'da bütünleşmeyi engelleyen topluluklardı. Kimi araştırmacılar, Anadolu'da gelişen "tarikat egemenliği"ni Anadolu'nun Türkleşmesi-İslamlaşması diye açıklama eğilimi gösterirler. Oysa bu durumlardan birincisi bölünmeye, ikincisi Araplaşmaya yönelikti.

Bu dağınıklık içinde, birleştirici, uzlaştırıcı bir odağın aranması toplumsal eğilimlerin içeriğine dayalıdır.

Toplumsal eğilim uzlaşmaya yönelikse gidiş olumlu, daha hızlı bir bölünmeye dönükse durum olumsuzdur. İşte Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geldiği yıllarda genel durum böyleydi; birleştirici, uzlaştırıcı bir odak ortalıkta görünmüyordu. Bu durumun tabanında hangi etkenlerin yattığını saptayabilmek için Anadolu halkının geçimini, dirliğini, üretim-tüketim olanaklarını bütün ayrıntılarıyla bilmek gerekir.

Hacı Bektaş Veli ile Kadıncık Ana

Kadıncık Ana, bir sorun olarak ortaya konduğunda, Hacı Bektaş Veli'nin ayrı bir özelliğini, tutumunu sergiler. Bu konuda iki ayrı görüş vardır. Biri, Hacı Bektaş Veli'nin doğal bir evlilik geçirdiğini, öteki geçirmediğini ileri sürer. Burada, Hacı Bektaş Veli ile Kadıncık Ana'nın ortak bir çocuğu olup olmadığı gündeme gelir, olay bir sorun sürdürülmesi sorununa dönüşür. *Vilâyet-nâme*'ye göre Kadıncık Ana'nın açık adı *Fâtıma Ana*'dır (s. 90), onu böyle anarlar, başkaları ise ona Erenler Anası Fâtıma Bacı derler (s. 91). Bu olayı yine *Vilâyet-nâme*'den dinleyelim:

"Çepni boyunun ulularından Yunus Mukri adlı birisi vardı. Bilgin, üstün, olgun ve hafızdı... Yunus Mukri'nin (ölümünden sonra), İbrahim, Süleyman, Saru ve İdris adında dört oğlu kaldı. İdris, babası gibi bilgin ve üstün bir kişiydi... İdris'in, âhîret hatunlarından bir karısı vardı. Adına Kutlu Melek derlerdi, aynı zamanda kendisini şayıp ağırlarlar, *Kadıncık* diye hitap ederlerdi. Yunus Mukri'nin ölümünden sonra oğulları Suluca-karaöyük'e geldiler.

Bir gece, Kadıncık belinleyip uykusundan uyandı. İdris sebebini sorunca Kadıncık, acayip bir rüya gördüm dedi. Sen, bilgin kişisin bir yor bakalım. İdris, ne rüya gördün deyince Kadıncık anlatmaya başladı:

-On dört gecelik dolunay, eteğimden koynuma girdi. Yakamdan çıkmak istedi, yakamı tuttum. Yenimden çıkmak istedi, yenimi tuttum. Bu sefer eteğimden çıkmak istedi, oturdum, yere kapandım, derken belinleyip uyan-dım.

İdris, Kadıncık, dedi. Güneş peygamberdir, Ay eren. Senden, bir çocuk dünyaya gelecek, erenlerden olacak. O vakte kadar da Kadıncık'ın çocuğu olmamıştı.

Bu rüya üstüne bir hayli zaman geçti. Bir gün, Kadıncık, bazı kadınlarla beraber çamaşır yıkamaya, kaynak başına gitmişti. İleriden, Hacı Bektaş, belirip çıkageldi. Başında kızıl tâc, elinde Arabistan kerrakesi vardı. Çamaşır yıkayan kadınlara, bacılar, dedi, karnımız aç, Tanrı rızası için yiyecek bir şeyiniz varsa verseniz. Kadınlar, derviş, dediler, burda yemek ne gezer ki sana verelim. Kadıncık, hemen kalkıp koştu, evine vardı, bir parça ekmeğin içine yağ koydu, getirip Hünkâr'a verdi. Hacı Bektaş, artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin, dedi. Ordan kalkıp doğruca Sulucakaraöyük mescidine vardı, mescide girip oturdu.

Kadıncık, çamaşır yıkamaya girince, İdris'in anası, gelin çamaşıra gitti, dedi, bari yemeği ben pişireyim dedi. Yemeği ocağa koydu, yağ almak için yağ küpünü açtı. Bir de ne görsün? Küp ağzına kadar yağla dopdolmuştu. Kadıncık, çamaşır yıkayıp eve gelince gelin dedi, yağı nerden aldın da küpü doldurdun? Kadıncık, ben yağ filan almadım, yalnız çamaşır yıkarken bir derviş gelmişti, yemek istemişti. Koşup eve geldim, biraz ekmekle yağ aldım, götürdüm; olsa olsa onun duası bereketiyle küp dolmuştur, dedi. İdris gelince, hâli anlattılar. O, bu derviş, mesciddeki derviş olsa gerek, ne yazık ki biz, onu gördüğümüz halde hizmet edemedik dedi, yatup uyudular. Gece yarısında İdris belinleyip uyandı. Kalkıp elbiselerini giydi, abdest aldı, sabaha kadar ibadet etti. Sabahleyin mescide gelince gördü ki pencerelerden aydınlık çıkıyor. Mescidde çırağ yakmıştık. Bu ışık da nedir diye şaşırıldı. Gidince

mihrabın sol köşesinde bir aziz gördü, ibadet ederken mübarek ağzından nur çıkmada, başının üstünde de nurdan bir kandil yanmada.

İdris, bunu görünce, koşup eve geldi, Kadıncık da abdest ahyordu. İdris, Kadıncık dedi, o gördüğün düş zuhur etti; o er, mescide gelen derviştten başkası değil. Sonra gördüğünü anlattı. Kadıncık, şükür secdesine başladı. İkisi de kalkıp mescide geldiler. Kadıncık, sen erkeksin dedi, önce sen gir. İdris, olmaz dedi, önce sen gir, çünkü düşünde önce sen gördün. Kadıncık, besmele çekip girdi, ardınca da İdris girdi. Hacı Bektaş, tahiyata oturmuştu. Huzuruna varıp elini, dizini öptüler, geri çekilip durdular. Hünkâr, niye geldiniz, bu vakitte ne istiyorsunuz, dedi. Sultanım, dediler, sizi, kulunuzun evine dâvete geldik, umarız ki kabul eder, ayağınızı basar, bize şeref verirsiniz, himmet edersiniz. Hünkâr, şimdilik burada itikâfa niyetlendik, bir yere gidemeyiz dedi. Çok ısrar ettiler, razı olmadı. Kadıncık, dönüp evine geldi, bir sofraya, hazırda ne varsa koyup Hünkâr'a götürdü, bari lütfedin, yiye de bize hayır dua edin dedi. Hacı Bektaş, yemek de yemedi. Orada bir erbain çıkardıktan sonra Arafat dağındaki çilehaneye geldi. Karanlık bir mağara olduğunu gördü, önündeki bir yeri, mübarek parmağıyla dürttü, güzelim bir su çıktı ordan; şimdi o suya Zemzem suyu derler..... Hünkâr, orada da bir erbain çıkardı. Kadıncık, ne kadar yemek getirdiyse yemedi. Erbainin son gecesi İdris, Kadıncık'a yarın dedi, kırkıncı gün; belki erenler, erbain çıkardıktan sonra gider de mahrum kalırız. Yarın ikimiz de gidip beraberce niyaz edelim, eline ayağına düşüp yalvaralım, umarız ki himmet eder de mübarek ayağını evimize basar.

Ertesi gün, ikisi de, Arafat dağına çıktılar, çilehaneye geldiler. Hacı Bektaş'ın elini öptüler, ayağına yüzler sürdüler, lütfet erenler şahı dediler, mübarek ayağın, kullarınızın evine bassın; erenlerin işi, murad vermektir, kerem etmektir. Hünkâr, bizim dedi yükümüz ağır-

dır, zahmet çekersiniz; sevicilerimiz, âşıklarımız, muhiblerimiz çoktur. Ziyarete gelirler, size zahmet olur. İdris'le Kadıncık, tanrı izin verirse dediler, koyundan, sığırdan, maldan, rızıktan, nemiz varsa hepsini aşkına harcederiz. Bir şeyimiz kalmazsa dervişlik zenbilini bize verirsiniz, Müslümanların ihsanlarını toplarız, getirir, muhiblere, sevicilere harcarız. Hacı Bektaş, bu sözleri duyunca kalktı, paşamalarını giydi. İdris önde, ardında Hacı Bektaş, en arkada da Kadıncık, yürüyüp doğruca eve geldiler. Tenha bir yeri halvet yurdu seçtiler. Erenlerin bir çilehaneleri de Kadıncık'ın evine yakındır. Hünkâr, bazı kere, Kadıncık'ın evinde ibadet ederdi, bazı kere o çilehanede" (s. 26-28)...

İşte bu dönemde, Kadıncık Ana, Hacı Bektaş'ın abdest aldığı suyu içer, yere dökmezmiş. Günün birinde Hacı Bektaş'ın burnu kanamış, suyun ayak basmayacak bir yere dökülmesini önermiş. Kadıncık Ana, gizlice, bu suyu da içmiş, gebe kalmış. Önceleyn üç, bir süre sonra da birkaç oğlu daha olmuş. Sonuncu oğlu, Bektaşilik'in Hacı Bektaş'tan sonra ilk öncüsü bilinen *Hızır Lala* (Hızır Lâle) imiş. (s. 64-65)...

Bu alıntılarda gündeme gelen üç özlü düşünce vardır: Birincisinde, Hacı Bektaş Veli'nin soyunu sürdüren biricik ögenin burnunun kanı olduğu, evlenmediği, bir ermiş kılığında kadınsız yaşadığıdır. Konuyu uzun boylu yorumlamanın, kanıtlar aramanın gereği yok. İslam dinine göre yalnızlık tanrıya yaraşır, kulun evlenmesi, yuva kurması, soyunu sürdürmesi gerekir. Hacı Bektaş Veli, bu gerekim, bu inanç geleneğinin üstüne yükseltilmiş, yeni bir kimliğe-kişiliğe büründürülmüştür. Bu konu tartışılmaz, onu seven, yaşatan Anadolu insanı bu yolu seçmiş, bu tutumu yeğlemiştir. Anadolu halkının böyle görüp gösterdiği bir ermiş konusunda kesin kanıtlar, kaynaklar, belgeler aramanın, Hacı Bektaş Veli'yi sınırlandırılmış bir yere oturtmanımı anlamı yoktur. İkincisi, Hacı Bektaş Veli'ye göre kadın-erkek ayrımı yoktur, ikisi

de eşittir, birer tanrı kuludur. İslam dininin erkeğe tanıdığı üstünlük, Hacı Bektaş Veli'nin anlayışında silinmiş, kadın-erkek eşitliğine dönüştürülmüştür. Artık onun gözünde erkek önde yürür, kadın arkadan gider geleneği, şeriat kuralı geçersizdir. Hacı Bektaş Veli, çevresinde, kadınla erkeği yan yana getiriyor, yüz yüze konuşturuyor, bütün kapalılığı, ayrıcalığı ortadan kaldırıyor. Kadıncık Ana, bir insan olarak, erkeğinin yanındadır, toplumun içindedir. Bu görüş, Anadolu uygarlığının bir uzantısıdır, Ana-Tanrıça geleneğinin yeni bir biçimlenişidir. Üçüncü düşünce ise Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde tanrısal bir gücün yoğunlaştığıdır. Burada Hacı Bektaş Veli peygamber İsa'yı, Kadıncık Ana da Meryem'i anımsatmaktadır. Biricik ayrılık "tanrısal tin" in yerini "burun kanı"nın almasındadır. Bu da eski, köklü bir inanç geleneğidir. Bu geleneği de İslam inançlarıyla açıklama, özellikle Yesevilik'le bağdaştırma olanağı yoktur. İmdi, Hacı Bektaş Veli'yle ilgili olayları, şeriat ilkelere bağlanarak yürüyen bir inanç birikimiyle uzlaştırmaya çalışmanın, onu Anadolu'nun dışında bir geleneğe bağlamanın anlamı nedir? İslam inançlarına göre, gövdeden kan akması abdesti yenilemeyi gerektirir, akan kan içilmez, yemeğe, içeceğe karıştırılma, özellikle de abdest suyunun saklanması değil dökülmesi gerekir. Bu arınmak içindir, dolayısıyla "kirli"dir. Kadıncık Ana'nın abdest suyunu içmesi, şeriatın hangi kuralıyla bağdaştırılır bilemeyiz. İnsanın burun kanı şöyle dursun, kurban kesilen bir hayvanın bile kanı akıtılır, içilmesi yasaklanır. Kanın kutsal sayılarak içilmesi eski Anadolu inançlarında görülür, İslam dininde değil.

Kadıncık Ana'nın kişiliğinde dilegetirilen inanç birikimi, bize, Hacı Bektaş Veli'nin çok eskilere giden, İslam dininin başlangıç yıllarını aşan bir geleneğe bağlandığını gösteriyor. Burada kadın, toplumsal bir varlık kimliğine bürünerek, "erkeğin yanına" konuluyor, bir "eğreti varlık" durumuna sokulmuyor. Oysa, İslam inançları,

kadına Hacı Bektaş Veli gibi bakmıyor; onu yerilen, kaçınılan, yalnızca birtakım doğal gereksinimleri giderme aracı olarak gören bir ortamdadır. Bu tür gelenekle Hacı Bektaş Veli'den kaynaklanan töreyi bağdaştıramıyoruz, böylece yeni bir kaynak arama gereği doğuyor. Bu kaynağı da Anadolu dışında bulma çabası sonuç vermiyor.

Kadıncık ana, çocuklarını ister burun kanından, ister doğal evlilik sonucu doğursun, erkek-kadın eşitliğini gündeme getiren, yeni bir yaşama geleneği oluşturan anlayış içindedir. Bu anlayışı yaratan da, bize göre, Anadolu insanıdır. İmdi, konuyu açıklamada işe yarar düşüncesiyle, bir karşılaştırma yapalım: Anadolu'nun kırsal kesimlerinde kadın kapalı değildir (aşırı şeriatçılar dışında), tarlasında, çayırında, ormanında, yaylmasında, harmanında erkeğinin yanındadır, bilinen katılımda bir kaç göç söz konusu değildir. Oysa illerde, varlıklı kesimlerde durum başkadır, kadın kapalıdır, örtülüdür, erkeğin yanında değil "ötesi"ndedir. İşte Hacı Bektaş Veli'yi kırsal kesimde yaşatan geleneğin özelliği de buradadır. Hacı Bektaş Veli, varlıklı il kesimlerinde yaşasa, Kadıncık Ana niteliğinde bir kanayaklı bulması güçleşecekti. Mescide kadın-erkek yan yana giremeyeceklerdi, özellikle Kadıncık Ana eşinin önüne geçerek Hünkâr'ın yanına varamayacak, elini dizini öpemecekti. Şeriat böyle bir eylemin sürdürülmesine kesinlikle karşıdır. Bir erkek camiye girerken eşini öne geçiremez, geçirmez, görenler olursa ikisi de kınanır, suçlanır. Sözcüleri, bir Nakşbendi tekkesine girilince erkek kadını yanına alıp, kapının önüne gelince onun arkasında duramaz, tekkeye erkeğin önde yürüyerek girmesi gerekir. Durum öteki "Sünni" tekkelerde de böyledir (İ. Z. Eyuboğlu, *Bektaşilik*, 1980, s. 334-349)...

Hacı Bektaş Veli'yle Kadıncık Ana arasında geçen ilişki, Bektaşilik'te iki ayrı görüşün doğmasına olanak sağlamıştır, demiştik. Bu ayrılık, *Çelebiler-Babalar* öbeklerini yaratmıştır. Çelebiler'e göre Hacı Bektaş Veli

evlenmiştir, doğal bir evlilik yaşamı sürmüştür, yalnız değildir. Babalar'a göre ise evlenmemiştir, yalnız yaşamıştır, soyunu sürdürmesine "burun kanı" olanak sağlamıştır (İZE. agy. s. 142). Birinci öbek, Hacı Bektaş Veli ile Kadıncık Ana'yı doğal ilişkiler içinde görür, yaşamın doğal yapısını benimser. İkinciler ise, onu yaşama gerçeğinden soyutlar, doğal bağlantıların dışına iter. Birinci gelenek Anadolu kökenlidir, ikincisi değildir. Anadolu'da kadın-erkek bağlantısı doğal tabana oturur, birini ötekenden soyutlama yoktur, ikinci inanç ise İslam-Hıristiyan kaynaklıdır, Anadolu insanının anlayışıyla bağdaşmaz. Babalar öbeğinin Rumeli'de etkinliği düşünülürse, sorun daha kolay kavranır. Hacı Bektaş Veli'nin Arabistan'da, özellikle İslam dininin doğup geliştiği yörelerde büyük bir gelişme gösterememesi de bundandır kanısındayız. Nitekim Yesevilik'in kadına gereken değeri vermemesi, onu şeriat ortamında bir "yan-varlık" olarak görmesi de nedensiz değildir. İslam inançları, kadını "temel-varlık" biçiminde görmez, görenleri de suçlu sayar, yanılığa düşmekle niteler. Bunu anlamak güç, yorucu bir iş olmasa gerek, Kur'anı, hadisleri okumak yeter. Ancak, bu iki kaynağı okumadan; başkalarının çıkarıcı-yararlı eğilimlerine, önünü-ardını görmez bir araç, bir gereç olarak uymayı yeğleyenlere söylenecek söz yoktur, kadına "erkeğin tarlası" diyen bir inanç, insan kavramının içeriğini anlamaktan çok uzaktır..

Hacı Bektaş Veli'nin, Kadıncık Ana ile ilişkisini pekiştirmek, onları belli bir inancın eyleme girişmiş kişileri saymak anlamlıdır. Neden Anadolu insanı, İslam dininin temel kurallarına aykırı davranarak, Hacı Bektaş Veli ile, oluğun başında giysi yıkayan Kadıncık Ana'yı karşı karşıya getirmiştir? Neden bu kadının adı Kadıncık Ana olarak yayılır da, o dönemin İslam inançlarına uygun olarak, başka adla anılmaz? Bu sorular, olayın kökenine inmek için önemlidir. O dönemden günümüze kalan ermiş adlarının çoğunda, kadınların da "sultan" diye

anıldıklarını gösteren yazılı kaynaklar elimizdedir. Kadınlara "sultan" denmesi yalnızca "saray"la bağlaşımlı değildir. Sözcüğü, çok sonraki dönemlerle ilgili bile olsa, İstanbul'un Fatih yöresinde, Hırka-i Şerif Caddesi'nde "Koyun Baba ve Sabire Sultan" adlı bir yatacılık yeri vardır. Bu kadının "sultan"lığı nereden geliyor bilinmez, "saray"la ilgili olduğunu gösteren bir kanıt, bir belge yoktur. Onun, dengesiz, ileri geri konuşan, "Koyun Baba"nın yattığı yerde, sinin çatısı altına sığınan, aşırı soğuk bir gece orada donarak ölen yoksul bir kadın olduğunu söyleyenler de vardır. İmdi, ermiş bir kadın kırsal kesimde "ana", "bacı", varlıklı yerlerde, illerde "sultan" sanıyla anılıyor. Bu "sultan" sanının illerde yaygınlığı yeni bir soruyu gündeme getiriyor: İnsan ilde başka, kırdaki başka türlü görülür, bu nedendir?

Anadolu'nun büyük, varlıklı illerinde, "sultan" sözcüğünün gelişigüzel, daha doğrusu anlamı bilinmeden kullanıldığı anlaşılıyor. Bu anlamsız bir övgü aracıdır, oysa kırsal kesimde pek geçerli değildir. İlin "sultan"ı kırsal kesimde "ana"ya dönüşüyor demek. Bu sanın bilinmeden kullanılması yanlışlara yol açıyor. Burada şunu söyleyebiliriz: Anadolu'nun kırsal kesiminde "analık"ın taşıdığı önem, değer daha yüküktür. "Ana" adı daha elle tutulur, daha doğal bir varlığı niteler, "sultan" ise soyut, kullanıldığı yere göre "anlamsız" bir sözcüktür.

Eğitici Olarak Hacı Bektaş Veli

Bizim adına *halk* dediğimiz topluluk; bilimsel gelişmelerin dışında, geçmişten geleceğe uzayan, ancak güncel gereksinmelere göre ufak değişikliklere uğrayan, geleneklerle yaşar. Onun yaşamını düzenleyen geleneklerin yönetimsel yasalarla srtştğ dönemlerde toplumsal gerginlikler başlar, gerginliğin hızı-gücü oranında da bunalım doğar. Geleneklerin katılaşıp değişmezlik içerdiği, ağdaş yenilikleri engelleyici nitelik azandığı toplumlarda, yönetici kurumlarla yönetilenler arasında çatışmaya varan olaylar doğabilir. Bu olayların, ülke çapında olup büyük sarsıntılar yarattığı dönemlerde, *devrim* denen köklü değişiklik gerçekleşir. Topluluklarda iki türlü gelenek vardır: Birincisi yaşam biçimiyle, ikincisi inançlarla ilgilidir. Yaşam biçimiyle ilgili gelenekler okluk üretim-tüketim ilişkilerine dayanır, geçim olanaklarıyla belirlenir. Bu tür geleneklerin çoğu halkbilgisi alanına girer, bunların bir bölümünü alışkanlıklar, töreler, davranışlar, karşılıklı ilişkiler oluşturur. Bu gelenekler topluluğu ağdaş uygarlık verileriyle de beslenebilir, gelişmeye engel olmaz. İkinci tre giren gelenekler inançlarla ilgilidir. Bu gelenekler, genellikle, dine bağlıdır, buna da *şeriat* denir. şeriatın değişmezlik, genel gererlik, katılık kazandığı toplumda uygarlık alanına yönelik gelişmelere karşı çıkılır, şeriat yönetici kurumları eline geçirmek, yönlendirmek ister, dahası ağdaş uygarlığın öngördüğü yasaları, uygulamaları bile geçersiz

sayar, suçlar, kötüler, yıkmaya çalışır. Bu istenmeyen, bastırılması devlet gücüyle olabilen bir olaydır, buna da *ayaklanma* diyoruz. Anadolu'da, ordu gücüyle bastırılan ayaklanmaların, birkaçı dışında, tümü din-şeriat ilişkilerinden kaynaklanmıştır. Osmanlı yönetimi döneminde ortaya çıkan bu tür ayaklanmaların birçoğunda medrese-tarikat bağlantısının kışkırtıcı etkileri belgelerle kanıtlanmıştır. On Beşinci yy'dan bu yana, hangi Osmanlı tarihini açarsak açalım kökeninde medrese-tarikat ilişkisinin bulunduğu saptanmış ayaklanmalarla karşılaşırız. Medresenin yanında yer alan, kimi kırsal kesim insanların ayaklandıran başlıca odak, Nakşbendilik denen kuruluştur. Bu kuruluşun Anadoluyla ilgisi yoktur, kaynağı Hoca Ahmed Yesevi'nin kurduğu Yesevilik'tir. Yesevilik de koyu şeriatçı bir tarikat olup Türkistan'da yayılmış, 13'üncü yy başlarında Anadolu'ya sıçramış, sıçramasıyla da birtakım yöresel ayaklanmaları başlatmıştır. Osmanlı yönetimi döneminde, yönetici kurum, şeriata dayandığından, bütün suçlamalar katı düzene karşı çıkanlara yükletilmiştir. Bu şeriat katılığına ayak uydurmak istemeyen toplulukları suçlamada kullanılan başlıca araç da "din elden gidiyor" kandırması olmuştur. Peki hangi din elden gidiyordu? Koyu şeriat yanlılarının, özellikle Nakşbendilik'in çatısı altında toplananların dini. Oysa Kur'an ile hadislerde böyle bir inanç kurumunun yeri yoktur, özellikle "tarikat"a ışıktutabilecek bir kanıt bulunmuyordu. Osmanlı yönetimi, koyu şeriat yanlısı şeyhülislamın verdikleri kışkırtıcı belgelerle, dört İslam "mezheb"inin (Maliki, Hanefi, Hanbeli, Şafii) dışında kalan bütün inanç kurumlarını; başta Alevilik olmak üzere, suçlu saymış, "yıkıcı" olarak nitelemiştir. Bu olayları, burada bırakarak, konumuza dönelim, Hacı Bektaş Veli'yle olan bağlantıyı araştıralım.

Ayaklanan, yönetici kurumları sarsmaya çalışan, devletin gücünü azaltma amacını güden ayaklanmalar

arasında, Hacı Bektaş Veli'nin izini süren görülmemiştir (İran Şiiliğinin yönetsel girişimleri bizi ilgilendirmez). Hacı Bektaş Veli'nin izini sürenlerin kırsal kesimlerde yaşayan üretici toplulukları oluşturduklarını biliyoruz. Hacı Bektaş Veli geleneğini sürdüren kırsal kesim insanların "din adına" ayaklandıklarını gösterir sağlıklı bir kaynak da yoktur elimizde. Yeniçeri Ocağı'nın Hacı Bektaş Veli'ye bağlantısı sözdendir, yönetsel odaklarda değildir. Bu ocakta düzenlenen törenlerin çoğu da bir "tarikat ilişkisi" içinde değildir. Yeniçeri ayaklanmalarının nedeni çıkarıcılık, çok gelir sağlamak, eğitimden kaçmak, vurgun vurmak, Saray'dan doyurucu bir akça almaktır. *Pir Sultan*'la ilgili olayın da, abartıldığı gibi toplum düzenini sarsacak bir niteliği yoktu, etkin bir inanç olayı, Ali sevgisinden öteye geçmiyordu. İmdi şeriata dayanan kuruluşları incelediğimizde, "din adına" savaşa girme (gaza) yetkisinin bulunduğu, dahası bunun tanrısal bir buyruk olarak vurgulandığı görülür. Nitekim, İslam dininin doğuş yıllarından başlayarak, en büyük güce kavuştuğu döneme değin, kılıca dayandığı biliniyor. Peygamber'in kendisi bile savaflara katılmış, "gaza" eylemiştir. Onun çevresinde toplananları, savafla itmesinin nedeni yalnızca savunma değil, kurulması düşünülen devletin temellerini atmaktır. Bu konuda Kur'an buyrukları olduğu gibi hadisler de vardır. Alevilik'in bağlandığı Ali'nin durumu başkadır, yaşamı boyunca saldırıya uğramış, kendini savunma gereğinde bırakılmıştır, Peygamber'in yanında savaflara katılması da, içinde bulunduğu topluluk gereğidir. Bunları söylemekte amacımız, Hacı Bektaş Veli geleneğinde aşırı bir savaş eğiliminin bulunmadığını vurgulamaktır. Oysa, şeriat yanlısı kuruluşlar savaşı bir tanrı buyruğu sayarlar. Hacı Bektaş Veli'yle ilgili kaynaklarda, onun, savaşın, sizden olmayı vurun, öldürün, dediğini gösteren, kanıtlayan yoktur. *Vilâyet-nâme*'de geçen (s. 53) bir öyküde domuz yavrusunu bile incitmek istemeyen Hacı Bektaş Ve-

li'nin, başka inanç taşıdığından dolayı, birisinin öldürülmesini uygun görmesi olacak iş değildir.

İmdi, Hacı Bektaş Veli'nin eğiticiliği nerededir diyen çıkabilir, onu yanıtlamaya çalışalım. Bir kimsenin eğiticiliği, kendi kişiliğiyle ilgili eylemlerde, davranışlarda aranmalıdır. Anadolu insanının Hacı Bektaş Veli'de görüp gösterdiği özelliklerin odağını, kişileri iyi-doğru-sevgi kavramlarına göre yönlendirme, yetiştirme oluşturur. Bu sevgide dışının erkeğe, erkeğin dışıya duyduğu doğal gereksinmenin başat olduğu söylenemez, böyle bir örnek olay da yoktur, oysa insanların yalnızca birbirlerini değil bitkileri, hayvanları da sevmeleri gerektiğini anlatan örnekler çoktur; *Vilâyet-nâme*'nin büyük bir bölümünü oluşturan öyküler bu niteliktedir. Onun taşıdığı niteliklerin hepsini İslam dininden kaynaklandırma olanağı yoktur, Ahmed Eflakî Dede'nin, onu İslam inançlarına aykırı davranışlarla suçladığını da (c. 1. S. 539-540) biliyoruz. Öyleyse, onda görülen sevgiye dayalı eğiticiliğin başka bir kaynağı olsa gerek. Biz, bu kaynağın Anadolu uygarlığından gelen birikimlerle beslendiği kanısındayız. Eski Hitit inançlarında, Urartu inançlarında bu tür eğitici-öğütleyici izler buluyoruz. Hacı Bektaş Veli, köylülerle konuşurken eğiticidir, iyilikseverdir, ancak bunlar da boşlukta değildir. O, ancak tarımla uğraşan kişiye ekinin bol olsun, bir ektiğin bin bitsin diyor, bir kıyıya çekilmiş çalışmadan yemek-geçinmek isteyene sözü yok. Bu tür geleneklerin birdenbire ya da kısa bir süre içinde olduğu söylenemez, geleneklerle atbaşı yürüyen birtakım araç-gereç olmadan, onunla ilgili geleneğin doğup gelişmesi sözkonusu edilemez.

Köylülerin, Hacı Bektaş Veli'yle ilişkileri de belli bir eğitim anlayışına dayanıyor. Geleneksel nitelik taşıyan bu anlayışın tabanı doğruluk-iyilik ilkesine bağlı. Bu şu demektir: Ancak doğru olan, eğrilikten kaçınan kimseye iyilik edilebilir, ya da iyiliği gerektiren doğruluktur. Öyleyse doğru olmayan bir kimseye iyilik edilemeyeceği gi-

bi (iyilikten anlamaz da ondan), eğri bir kimseden de iyilik beklenmemeli. Anadolu insanının iyiliği iyilikle, doğruluğu doğrulukla karşılama eğilimi yaygın bir gelenektir. Oysa, kötülüğe kötülük etmek kuralı, az da olsa, Arap kökenlidir. Şeriatın tüze anlayışına göre bir eylemin karşılığı onun özdeşi olur, buna "kisas" denir. Elimizde bulunan kaynaklara göre, eski Türk töresinde böyle bir işlem (kisas) yoktur, kötüyü iyilikle yola getirmek, eğitmek daha olumlu sayılmıştır. "Kisas" yandaşlarına göre, bunda amaç suçluyu yola getirmektir. Oysa, hırsızlıktan dolayı kolu ya da eli kesilen bir kimsenin geleceği yolda yarar yoktur, topluma bir elsiz kazandırmaktan öte. Eli kesilen bir kimse çalışamaz, toplumun sırtında bir asalak olarak kalır. Bu "göze göz, dişe diş, kötülüğe kötülük" kuralı, Anadolu insanının tutumuna aykırı geldiğinden, Hacı Bektaş Veli töresinde de yoktur, buna karşın Nakşbendilik, Kadirilik gibi koyu şeriatçı kuruluşlarda yasal niteliktedir.

Hacı Bektaş Veli'nin eğiticiliği yanında, bir de, yaşanmış olaylardan örnek getirme yöntemi vardır. Bu yöntemde göre kişi, yaptığının karşısıyla eğitiliyor, olay yaşamın içinde geçiyor. Hacı Bektaş Veli'nin, yine eğitici nitelikte olan, ilginç söylentilerinden biri de *Kara Faki* başlıklıdır (s. 33). Bu söylentide, köyün imamı, ermişin bulunduğu topluluğa namaz kıldırılmaya kalkar; ermiş alınır. Ancak, imamlık ederken belleğini derleyemedi, namazda okuyacaklarını unuttu. Halk imamın bilgisizliğini anlayınca, ermiş (Hacı Bektaş Veli) de imama dönerek: "... Hakka giden hak uğrum hakkıyçın, erin önüne geçip imamlık edecek er görmedik. İzinsiz imamlığa geçiyorsun, hey yanı kara olası... O bilginin, öleceği vakıt yanı, kara oldu. Bu zamana kadar da onun soyundan gelenler, yanıkardan öldüler. Başka hastahğa tutulurlarsa ölümden korkmazlar." (s. 33). Bu alıntının öğretici-eğitici yanı saygıda çizginin dışına çıkmamaktır. Kişi, bildiğiyle büyükenmemeli, alçakgönüllü olmalı, ermişlere saygılı davranmalı.

Hacı Bektaş Veli'de İnsan Sevgisi

Hacı Bektaş Veli konusunda bilgi veren kaynakların hepsi, onun insancıl bir tutum içinde bulunduğunu, inanç-düşünce ayrılığı gözetmeden bütün kişilere sevecenlikle baktığını öne sürer. Bu savların taşıdığı önem, Hacı Bektaş Veli'nin hangi nitelikle donatıldığını, hangi davranış ortamında bulunduğunu göstermede yumrulaşır. Sevgi, onun davranışlarında elle tutulur, gözle görülür biçimde nesnelleşir, soyut bir sözcük olmaktan çıkıp yaşanan doğal ortamda belirginlik kazanır. Bu özellikler, *Makalât*'ta değil de *Vilâyet-nâme*'de görülür. Bunun da ayrı bir anlamı vardır kuşkusuz. *Vilâyet-nâme* katı kurallar getirmeyen, belli din ilkelerine bağlanarak açıklamalar yapmayan bir yapıttır, Hacı Bektaş Veli'nin ne dediğini değil, ne yaptığını, hangi eylemler içinde bulunduğunu gösterir.

Hacı Bektaş Veli, Türkistan'dan-Horasan'dan Anadolu'ya gelirken, güneye yönelip Arabistan'da bulunan birçok kutsal yeri gezer, görür, inancının gerektirdiği ne varsa hepsini eksiksiz yerine getirir. Sonra, yine değişik yerlerde konaklayarak, konuklanarak, Doğu illerinden Anadolu'ya girer. Bu giriş, kimi yörede, birtakım engellerle karşılaşır. Anadolu'da, daha önce doğudan gelmiş elli yedi bin "Rum eri" vardır, bunlar onun geleceğini du-

yunca tedirgin olurlar, içlerine bir kuşku, bir kırgınlık düşüverir, yetkilerinin-etkilerinin azalmasından korkuya kapılırlar, yürekleri dolanır, gönülleri bulanır. Kendi aralarında söyleşir and pekiştirirler. Hacı Bektaş Veli, Rum'a (Anadolu'ya) ilerlemesin diye gizli kanatlar takınıp önüne çekerler. Hacı Bektaş Veli bunu görür, yolun tutulduğunu anlar, bir okuyup üfler, göklerin en üst kından Anadolu'ya iner, bir süre sonra Sulucakaröyük'e iner. Burada, güvercin biçimine girmiştir, bir kayanın üstünde durmaktadır. Onu, oradan da kovmak isterler, bunu da önler, sonunda elli yedi bin Rum erenini kendisine bağlar (s. 17-20).

Bu gezide, Hacı Bektaş Veli, engelleri aşan, bütün olanakların üstüne çıkan, buna karşın insanları seven, onları iyiliklerle, tatlı sözlerle kendine çeken bir kimliğe bürünmüştür. Bunu Karaca Ahmed, Hacı Doğrul, Tapduk Emre, İbrahim Hacı, Bahaeddin Bostancı gibi erlere yaptığı iyiliklerle gösterir (s. 19-23). Onun, burada yaptıkları, iyilik örtüsü altında gösterilen olağanüstü başarılarıdır (tansıklar). Hacı Bektaş Veli, kendisine karşı duranları, yerici-alaycı bir dil kullananları, direnenleri hep doğaüstü başarılarıyla yola getirir. Bunu yaparken de kırıcı, ezici, baskıcı bir tutumdan, girişimden özenle kaçınır, sakınır. Onun bütün eylemlerinde, insanları kendine çekmek için başvurduğu yöntem olağanüstü başarılar, tansıklar göstermek, karşısında direneni gizemsel bir bilgi-beceri üstünlüğüyle yumuşatmak, kendine bağlamaktır. Hacı Bektaş Veli, bu tutumuyla bir savaşçı, kırıcı, kandökücü değildir. Oysa, yine bu çağlarda, özellikle Arabistan'dan gelmiş gösterilen, peygamber soyundan oldukları vurgulanan inanç yayıcı yiğitlerin nerdeyse hepsi savaşçıdır, başarılarını kollarının gücüne, kılıçlarının keskinliğine borçludurlar. Onların başlıca ereği Bizans'ı egemenlik altına almak, İslam inançlarını İsa'nın yurdunda geçerli, üstün kılmaktır. Hacı Bektaş Veli'de böyle bir tutum-böyle bir nitelik yoktur.

Anadolu'nun Müslümanlaştırılması geçmişin önemli olaylarından biridir. Bu olay önce ordu gücüyle, saldırıyla, kılıç etkisiyle başladı, ancak başarılı olamadı, kılıç, inanç alanında, istenen sonucu veremedi. Daha açığı kimi yazarların, araştırmacıların "alp" adını verdikleri savaşçı yiğitlerin gücü inanç alanını ele geçirip egemenlik altına almaya, denetimi sürdürmeye yetmedi. Buna karşın, Hacı Bektaş Veli'nin de içinde bulunduğu, büyük bir etkinlik gösterdiği anlaşılan inanç topluluğu daha başarılı, daha köklü bir taban yarattı, kılıcın yapamadığını inançla yapıverdi, kan yerine gönül suyu akıtarak Anadolu'yu içinden ele geçirdi. Başka bir söyleyişle, Anadolu'da topraktan-egemenlikten önce insanları kendine bağladı. İmdi bunun büsbütün karşıtını düşünelim:

Hacı Bektaş Veli, gizemsel gücüyle, bütün yırtıcı-azgın yaratıklara egemendir, arslanlar onun buyruğu altındadır. İstese-dilese, yine gizemsel bir buyrukla Anadolu'yu arslanlarla doldurur, onları insanların üzerine saldırtır, hepsini parçalatır, kesin sonuca varırdı. Oysa bunu yapmıyor, arslanın yırtıcılığını elinden alıyor, kendisi de güvercin kılığına girerek barışçıl bir tutumla beklenmeyen geniş kapsamlı bir başarıya ulaşıyor. Konunun daha açık olması düşüncesiyle, biri Doğu'dan, öteki Batı'dan iki çarpıcı örnek vereceğim: İran'ın ünlü ozanı *Firdevsi* (934-1020), Fars dilini ayakta tutan *Şehnâme* adlı yapıtında savaşımlara ağırlık verir, yiğitlerin başarılarını-yüceliklerini savaş alanında öldürülenlerin sayısıyla bağlantılı kılar. Dizelerinde yer yer bilgelikler, derin düşünceler, çarpıcı bilgisel örnekler görülür. Koşuğun gücü okuyucuyu büyük iniş-çıkışlarla karşı karşıya getirir. Anadolu kökenli bir ozan olan *Homeros* (İÖ. 8'inci yy), *İlyada*'sında tanrısal niteliklerle donatılmış yiğitleri kılıçlarının gücüyle başarıya ulaştırır, öldürülen yiğitlerin sayısıyla orantılı kılar. Bu arada bilgece sorunlar ortaya atar. Bu iki ozanın yapıtları, Anadolu insanını, yazın dolayısıyla da olsa etkilemiştir. Özellikle divan

ozanlarının gözünde Firdevsi'nin şiiri erişilmez bir başarı düzeyinde bulunur. Avrupa yazınında Homeros'un durumu da öyledir. Bu ölümsüz yapıtlar, ancak yüksek düzeyde aydınların belleklerinde yaşar, geniş halk topluluklarına ulaşamamıştır. Kılıcı seven, onunla övünen halk kesimi, kılıçsız başarıya daha çok önem vermektedir, nedense. Anadolu insanı Battal Gazi'yi över, alkışlar, öte yandan Hacı Bektaş Veli'nin önünde yerlere kapanır, onun eteğini öpmekle kendi kendini ulular. Bu çelişkili durum, nedense, yetkili uzmanlarca incelenmemiş, özünde saklı insan sorunları gün ışığına çıkarılmamıştır. Bizim, bunları söylemekle anlatmak istediğimiz şudur:

Anadolu insanı, sevdiğini kılıçla donatsa bile, barış içinde yaşatmayı yeğler, kılıcın gücünden çok ermişliğin etkinliğine inanır, yaşamını onunla ışıklandırmaya çalışır, süslemek ister. Oysa, bugüne değin, yazılan-okutulan Türk tarihlerine baktığımızda bilginin (gizemsel de olsa) gücüne önem veren olmamıştır. Eğitim-öğretim kurumlarında, Osmanlı sultanlarının savaşlarda sağladıkları başarılarla, öldürülen düşmanların sayısıyla övünmek, övünme yarışına girişmek bir beceri gibi gösterilir. Bu çok yanıltıcı, düşünme yetisini yozlaştırıcı bir tutumdur. Bu tutum bize, Anadolu insanının anlaşılmasında, açıklanmasında yanlış bir görüşün ardından sürüklenildiği izlenimini vermektedir. Hacı Bektaş Veli'nin, görkemli, azgın bir arslan değil de güvercin kılığına girerek Sulucakaraöyük'te bir taşın üstüne konması, kimsenin ilgisini çekmemiştir diyebiliriz. Başka bir örnek verelim, Anadolu'da birçok ayaklanma, yönetime başkaldırma olmuştur. Bunların elebaşlıları arasında Hacı Bektaş Veli izini süreni göstermek çok güçtür. Oysa, koyu şeriatçı-koyu Sünni bir tarikat öncüsü olan Mehmed Bahaeddin Nakşbend (1318-1319) adına kurulan Nakşbendilik'e bağlı kimselerin Anadolu'da yaratıkları düzensizlik, başlattıkları ayaklanmalar, döktük-

leri kan anlatılmakla bitmez, bu konuda sayısız kaynak, sayısız belge vardır elimizde. Sözgelışı "*Osmanlı Tarihi*, Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı. Bu yapıtı baştan sonuna de ğin okuyanlar, Sünni tarikatçıların sürdürdükleri ayaklanmaların niceli ği karşısında şaşar kalırlar"...

Hacı Bektaş Veli yolunda gidenlerin aydınlandığı kaynaklar sayılıdır, ço ğu kırsal kesimle, üretici toplulukla ilgilidir. Bu topluluk eme ğe dayanan, insan gücünü üretici olmakta bulan bir anlayışı izler. Bunu da bir gelenek gere ği yapar besbelli. Peki bu nedendir? Bu sorunun yanıtı Hacı Bektaş Veli'ye ekmekle yağ veren Kadıncık Ana'nın tutumundadır. Nitekim Hacı Bektaş Veli, bugün bile kolay karın doyurmaya yarayan, Anadolu'da *bişi* ya da *pişi* denen yağda kızartılmış çöre ği seviyor, hacca gitti ğinde onun kokusunu alıyor, büyük konaklarda yenen görkemli yemeklerden söz etmiyor. Önemsiz gibi görülen bu örnekler, Anadolu insanının yüre ğinde tomuran insan sevgisini anlamada ışık tutucu birer kanıt niteli ği taşır. Hacı Bektaş Veli'nin izini sürenler, onun çevresinde toplananlar, genellikle tarımla uğraşan kimselerdir, üzüm yetiştiriyorlar, koyun besliyorlar, bu ğday ekiyorlar. Demek, Hacı Bektaş Veli çevresinde toplananlarla topra ğa basıyor. Bu toprak, geleneksel bir kutsallı ğın da kayna ğıdır.

Hacı Bektaş Veli'de görülen, bağlayıcı bir özellik de, çevresinde toplananları, güler yüzlü bir inanç yumuşaklığıyla eğitmesi, onları birer "gönül eri" olarak yetiştirmesidir. Onun Tapduk Emre'nin başına koydu ğu başlık (tac) bir yumuşaklı ğın, sevginin belirtisi olarak ışıyor, çevrenin ilgisini bu sevgide odaklaştırıyor (s. 21). Bu da, onun, bütün eylemlerinde iyilikle donatılmış bir uygulamanın biçimlendi ğini gösteriyor. Birisinin suçunu, eksikli ğini gördü ğünde başa kakıcı, i ğneleyici bir dil kullanmaktan kaçınıp iyilik edici bir işleme, gizemsel bir eğiticilikle olayı bitiriyor, geride ermişli ğin ışıyan etkisi kalıyor. Sözgelışı, Hacı Bektaş Veli, günün birinde Hırıs-

tiyanların oturdukları Sineson köyüne varır. Hıristiyanlar ona çavdar ekmeği verir, "Burada buğday yetişmez, bizi kınama" derler. Hacı Bektaş Veli onların gönüllerini okşar, "... Çavdar ekin, buğday biçin, küçük hamur yapın, büyük somun alın dedi" (s. 23).. Oysa, onlarla başka türlü de konuşabilirdi, onlara "çavdar ekin altın biçin" de diyebilirdi. Bunu yapmıyor, köylüyü toprağına bağlayarak tarımsal ürünlerle yüz yüze bırakıyor, iyilikçiliğini böyle sergiliyor. Buna benzer bir olay da Açıksaray köyü'yle ilgilidir, orada yoksullar bolluğa kavuşturulur (s. 24). Bunlar, Hacı Bektaş Veli'nin tutumunda dile getirilen sevecenliğin açık örnekleridir; Anadolu insanı onu öyle görüp gösteriyor. Bu olayların ilginç bir yanı da, Hacı Bektaş Veli'nin iyilik ederken inanç ayrılıklarına önem vermeyişidir, Müslümana yaptığını Hıristiyana da eşit ölçüde yapıveriyor, onlara "Müslüman olun" demiyor..

Hacı Bektaş Veli, köylüye, buzağların yaylımda ineklerini emmelerini önleyerek, başka yollu bir iyilikte bulunur (s. 31), güdücü kadın durumu evin hatununa anlatınca, bunun kimden geldiği, kimin işi olduğu anlaşılır, böylece Hacı Bektaş Veli çevresi birkaç kişi daha kazanır. Birbirini, iyilikseverliğin izinde yürüyerek sürdüren olaylar, Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde yoğunlaşan sevginin Anadolu kökenli olduğunu kanıtlar. Bu sevgi boşlukta değil, olaylarla, karşılıklı ilişkilerle kesilmeyen bir bağlantı içindedir. İster *Vilayet-nâme*'de, ister onun dışında kalan, yine Hacı Bektaş Veli'yle ilgili söylentilerde olsun, sevgiye değgin olayların belli bir çevreye, belli bir ilişki örgüsüne dayandığı görülüyor. Hacı Bektaş Veli'nin iyilik ettiği, sevdiği kimsenin eylem içinde olması, nesnel bir varlık ortamında bulunması, yapılan işin toprağına oturduğunu kanıtlar. İşte Anadolu insanının başat özelliklerinden biri de budur.

Anadolu insanı, günümüzde bile, soyut düşünmeye yatkın değildir, en soyut kavramlarla anlatılan olaylar-

da bile toprağa yerleşir, nesnel bir varlığa bağlanır. Sözel gelişimi, Anadolu insanını, iyilik denince nesnel bir olayı anlar, kendisine iyilik eden, yardımcı olan, sıkışık gününde, dar gününde elinden tutmayı anımsar. Onun gözünde iyilik nesnel olaylarla oluşur, görülüp gösterilir. Olayların ötesinde, nesnel ortamın dışında bir iyilik düşünemez Anadolu insanını. Onun gözünde tanrının iyiliği bile insanlarla olan örneklendirici ilişkilerden kaynaklanır. Ekinlerin verimliliği, bolluğu, toprağın verime elverişli niteliği, günlerin ekinleri geliştirici nitelikte geçmesi, tahıla yıkım getiren olayların görülmeyişi hep tanrıdan gelen nesnel iyiliklerdir. Kötülükler de böyledir, iyiliğe karşıt bir nitelikte ortaya çıkar. Anadolu insanının inançlarında *cennet* kavramı olmasa, tanrıyı iyilikle nitelendirmelerde de duraksamalar görülecekti, bunun karşıtı *cehennem* sözcüğü de öyledir. İyilikle kötülük karşı karşıya konmuş, birbirinin deneticisi durumundadır. Anadolu insanını, bütün düşüncelerinde soyutu somuta dönüştürme eğilimindedir, onun düşünsel yapısı böyledir. Bu yapıyı oluşturan, biçimlendiren de toprağa bağlılık, "toprağın adamı" olmaktır. Anadolu'da doğup gelişen dinler incelendiğinde, ilk belirleyici öğenin toprağın verimliliğiyle bağlantılı olduğu görülür. Sözel gelişimi Ana-Tanrıça (Kübele) verimliliğinin, toprağa bağlılığın, bolluğun doğurucu güç taşıyan kadınların, analığın yüce örneğidir. Bunun benzerini Arap inançlarında bulamayız. Anadolu tanrıları, tanrıçaları belli olayların yöneticileridir, bir tanrının-tanrıçanın iki çelişik eylem içinde olduğu pek görülmez. Sözel gelişimi Ana-Tanrıça savaşı, vurup kırmayı, kan dökmeyi sevmez, onun üstlendiği görev başkadır. Savaşın, vurgunun, ortalığın altını üstüne getirmenin tanrıları başkadır. Oysa Arap inançlarında, bir tanrı çelişik durumlar içinde görülür, iyilikle kötülüğü bir elde toplar; sevdiklerini cennete gönderen tanrı, sevmediklerini cehennemine yollamakta bir aykırılık görmez. Anadolu inançlarında, Hind-İran inançlarında olay-

larla tanrılar öbekleşir, birleşir; bir tanrı ötekinin işine karışmaz, bu nedenle bir tanrının çelişik nitelikleri çok azdır, kiminde ise yoktur. İyilik-kötülük eylemleri ayrı ayrı tanrıların, tanrıçaların işidir. Oysa Arap inançlarında, bir olan tanrı bütün çelişik nitelikleri kendinde toplamıştır, bilgeliği yanında kıyıcılığı da eşit durumdadır. İran inançlarında aydınlık iyiliğin, karanlık kötülüğün kaynağıdır, bu iki kaynak birer tanrısal kişiliğe bürünerek birbiriyle sürekli savaş içinde bulunur, Zerdüşt dininin başat özelliği budur. Konu Hind dinlerinde de öyledir, Anadolu inançlarında da. Buna karşın Arap dininde aydınlıkla karanlık, savaşla barış, iyilikle kötülük, güzellikle güzel olmayış, bilgelikle bilgisizlik, yargıçla savcı, yaratanla öldüren, öldürenle dirilten hep bir tanrıdır, o tanrının eşi-benzeri-dengi yoktur... Bu olaylarda çoktanrıçılıktan tektanrıçılığa geçişi bir gelişme, büyük bir ilerleme sayma eğilimi, savı yanılıcıdır. Çoktanrıçılıktan tektanrıçılığa geçiş, bir uygarlık olayı olarak, doğadan kopmadır, somuttan sıyrılıp soyuta varmadır, topraktan kopup boşluğa yükselmedir. Düşünme bakımından bunun bir tutarsızlık olduğu, gereksizliği ileri sürülemez, uygarlığın gelişimi, yapısı, içeriği böyle gerektiriyordu. Ancak, topluluklarla tanrıların birlikte düşünmek, topluluğun kendi düşünme-inanma içeriğine uygun bir tanrı yarattığını göz önünde bulundurmamak gerekir.

Hacı Bektaş Veli'yi, bir iyilik öncüsü olarak gören Anadolu insanı, inanç alanında uzun geçmişinden gelen bir birikimin taşıyıcısıdır. Bu birikim, kimi araştırmacıların ileri sürdükleri gibi, Hoca Ahmed Yesevi'nin gönderdiği dervişlerle gelmemiştir. Onun dervişleri Anadolu'ya geldiklerinde, çok eskilere giden bir uygarlık ürünüyle karşılaşmışlardır. Burada başarı "Yesevi dervişleri"nin kişiliğinde nesnelleşen bir olay diye görülse, Anadolu'nun dört bucağında örneklerinin bulunması gerekirdi. Konuya değgin yazılı kaynaklara göre, "Yesevi dervişle-

ri" Anadolu'nun belli bir yöresine değil, Türklerin egemenliği altında bulunan bütün bucaklarına yayılmıştır. Bu konuda birbirini tutmayan değişik söylentiler vardır, kimine göre, Anadolu'ya elli binin üstünde "Yesevi dervişi" gönderilmiştir. Bu sayı abartmalı olsa bile, gelenlerin büyük bir topluluk oluşturduğunu yansıtır. Bu topluluk içinde, Hacı Bektaş Veli'nin sivrilmesi, öncülük görevini üstlenmesi, Ahmed Yesevi'nin etkisi sayılmamalı, onun kişiliğinde nesnelleşen bir erdem olarak görülmelidir. Bu erdemi besleyen özlerin kaynağı da Anadolu insanının yaratıcı düşsel gücüdür.

Hacı Bektaş Veli, çevresini sevgiyle kendine bağlar-ken, doğanın ürünlerinden yararlanıyor, "olmaz"ı "olur"a dönüştürüyor, böylece nesnel bir tansıklık göstererek etkisini sürdürüyor. Onun kış ortasında yapraksız ağaçta elma öldürerek Saru'yu kendine bağlaması bunun öyküsüdür. Nitekim, toplanan elmalar bir çıkına koyulup doğruca eve götürüldü, Kadıncık'a verildi. Kadıncık bu elmaların önemli bir bölümünü köylüye dağıttı, kalanları da saklayarak, sayrılaşanlara yedirdi, sağlıklarına kavuşturdu (s. 32-33)... Bu öyküde sergilenen konu, iyiliğin nesnel duruma gelmesidir. Demek, Anadolu insanını eğitmenin geçerli yollarından biri de böyledir, "iyiliğin nesnel" örneklerle dayanması. Öte yandan, eğitici bir eylem olarak yalandan kaçınmanın gereği vurgulanır. Hacı Bektaş Veli, yalanın kötülüğünü, kişiyi aşağılaştırıcı bir iş olduğunu, başka bir örnekle gösterir. Bu örnek, Sulucakaraöyük'te ekinleri toplama, yığın yapma döneminde görülür. Ekinlerini yığıp çeç yapan (üstünü toprakla örten) köylüler Hacı Bektaş Veli'ye buğday, arpa, mercimek vermezler, o da onlara bir öğrence gösterme düşüncesiyle kargış yağdırır, bütün ekinler taş olur. Köylüler yine uyanmaz akçalarına güvenirlere, akçaları da taşa dönüşür. Köylüler, sonunda, bunun Hacı Bektaş Veli'den geldiğini anlarlar, eline eteğine düşerler. Ancak onun ermişliğine inanmayan birisi, verilen öğüdün tersi-

ni yapar, "o taş buğdayı yutan erkek, mercimeği yutan kız doğursun" sözlerine karşı çıkar. Bu, bir erkek kişidir, taş buğdayı yutar, gebe kalır, doğuramadan ölür, karnı yarılr, iki çocuk diri olarak kurtarılır, büyürler, soyları sürer, Ankara yöresinde yaşayan bu kişilerin soyuna "Buğdayoğulları" denir (s. 34-35). Bu öykü yalanın kötülüğünü vurgulamak içindir, olay sonunda, yine Hacı Bektaş Veli'nin ermişliğiyle iyiliğe dönüştürülür. Burada iyiliğin karşıtıyla, kaçınılması gereken yalanla karşılaştırılması nesnel bir örnek vermek içindir, besbelli.

İmdi, *Vilâyet-nâme*'de geçen bu olayları, söylencele-ri başka bir açıdan görelim. Bu yapıt, gelişigüzel bir düşünce- nin ürünü değil, nesnelleşen bir inancın görünüşüdür. Yapıtta üç öğenin egemenliği göze çarpar: *İyilik, yalan, kötülük*. Yalanla kötülük yan yanadır, karşıda onlara üstün gelen iyilik durmaktadır. İyiliğin özünde insan sevgisi saklıdır. Hacı Bektaş Veli, kötüyü bile iyiliğe dönüştürürken, yalanın yıkıcı etkisini sergiler; önce kötülüğe yol açan yalanı nesnelleştirir, sonra yarattığı yıkımı vurgulayarak, iyiliğe açılan kapıyı gösterir. Bu uygulama, eğitime biçimi, Anadolu insanının doğasında saklı bir inanç öğesidir; olay hangi nitelikleri taşırsa taşı-sın karşıtıyla örneklendirilir. *Vilâyet-nâme* bunun elle tutulur kanıtıdır. Bu yapıtta, Hacı Bektaş Veli, kişinin özlediğini doğal koşulların dışına çıkararak, dönemin ve- rim gücünü karşıt ortama aktararak, yazı kışa, kışı yaza dönüştürerek ortaya koyar. Özlemin özü de böyledir; kişi elinde olanı değil olmayanı özler. Kışın karlı gününde ağacın elma vermesi, yazın yakıcı sıcağında serinletici kar kürtüklerinin ortaya getirilmesi bir özlemin nesnelleşen örnekleridir. Bunların kaynağını da halkın düşsel yaratı gücünde aramak gerekir.

Hacı Bektaş Veli, *Vilâyet-nâme*'den aktarılan bu alıntıların ışığında görülürse, bir özlem giderici olarak nesnelleşir. Özlemin arkasında tükenmeyen bir insan sevgisi vardır; bu sevgi de soyut değil nesnel, apaçık

bir nesnesi bulunmaktadır. Ancak, bu tür başarılarında, tabanı kuran öğelerin iyi yüreklilikte yoğunlaştığını da gözden uzak tutmamalı. İyi yüreklilik çevreyle bağlantılıdır, kimse yalnız başına, çevresinde toplananlardan soyutlanarak iyi yürekli olamaz. İyi yürekli olma çevreyle sağlanan ilişkilerde görülüyor (*Vilâyet-nâme*'ye göre). Hacı Bektaş Veli, bu yapıtta, iyi yürekli olmanın nesnelliğini vurguluyor, elle tutulur olaylara, yaşanan eylemlere dayanıyor, başka bir söyleyişle toprağa basıyor, boşlukta dolaşmıyor...

Hacı Bektaş Veli ile Arslan

Bektaşilik'te arslanın geniş bir saygınlığı, önemli bir yeri vardır. Nerdeyse Bektaşilik'le arslan birbirinin ayrılmaz, bütünleyici ögesidir. Karaca Ahmed Sultan'ın arslana binerek Hacı Bektaş Veli'yi görmeye gitmesi, kırbaç olarak canlı bir yılanı elinde sallaması, buna karşın Hacı Bektaş Veli'nin bindiği duvarı yürütmesi okuyucunun, dinleyicinin ilgisini çeken, ancak açıklanışı biraz karışık söylencelerdir. Burada üzerinde durulması gereken üç hayvan örgesi vardır: Arslan, geyik, güvercin. Doğaları, yaşama ortamları, gövdesel yapıları, davranışları birbirinin karşıtı olan bu üç yaratığın yan yana getirilmesi Anadolu uygarlığının yaratı uzantılarından başka bir olay değildir. Anadolu'ya dışardan da gelmemiştir. Bu olayın kökenini öğrenmek için Anadolu'da Van'dan Edirne'ye, Maraş'tan İzmir'e değin kıyılı bucaklı uzun bir geziye çıkmak gerekir. Urartu krallarının boğalarla arslanlarla ne denli senli benli olduklarını, günümüze kalan kaya kabartmalarından öğreniyoruz. Hitit krallarının arslansız yaşayamadıklarını da, bugün Anadolu'nun Hitit döneminden kalan uygarlık odaklarında sergilenen arslan yonutlarından, kabartmalarından anlamaktayız. Özellikle Boğazköy, Maraş, Adana dolaylarında bulunan arslan kabartmaları bunun açık örneğidir. Arslanın koruyucu niteliği, altilmez gücü ona ayrı

bir özellik, saygınlık kazandırmıştır. İlkçağ uygarlığıyla bağlantılı öyküler, günümüzden en az, dört bin yıl ötelere gitmektedir. Asur krallarının, Babil krallarının arslanlarla yakınlıkları, arslan avcılıkları saymakla bitmeyen olaylar arasındadır. Anadolu uygarlığının geçmişini iyice bilmeden, arslanla ilgili öyküleri "Yesevi dervişi" olarak Türkistan'dan getirmek bilgisizliğin değilse de vurdumduymazlığın, düzensizliğin sonucudur.

Arslan öyküleri, insan-arslan ilişkileri Anadolu'ya İslam diniyle, Ali inançlarıyla gelmemiştir. Ali'nin tanrının arslanı (esedullah) diye nitelenmesi, uygarlık geçmişi bakımından, çok yenidir. Bu nedenle, bu konuları İslam dinine bağlayarak açıklamaya girişmek yanıltıcıdır, köksüz bir savdır. İmdi, Hacı Bektaş Veli'nin öncülük ettiği Bektaşilik'te arslan önemli bir yaratıktır diyoruz, oysa bu yaratığın Bektaşilik'e nereden geldiğini düşünmek istemiyoruz. Düşünürsek, Hacı Bektaş Veli'yle ilgili öykülerin, söylencelerin binlerce yıl öteden geldiğini, daha köklü bir geçmişe dayandığını öğreniveririz. Bu olay, arslan örgesinin halk belleğinde ne denli kökleştiğini, en yalın öykülere değin girdiğini gösteriyor. Bunun ne denli doğru olduğunu, Hacı Bektaş Veli'yle ilgili öykülerin Anadolu'da başlamasından anlamak kolaydır. Hacı Bektaş Veli, bir "Yesevi dervişi" olarak Horasan'dan gelip Baba İshak'a kapılandığında olağanüstü bir nitelik taşı-mıyordu, oysa Hoca Ahmed Yesevi'den ışıklığı, ikisinin arasında (birincinin ölümü-ikincinin doğumu bakımından) kırk üç yıllık bir süre bulunmasına karşın, onunla görüştüğü bile söylenip yazılıyordu. Baba İshak öldürüldüğünde, Hacı Bektaş Veli otuz bir yaşındadır, adı da yalnızca Bektaş'tır. Buna karşın, birdenbire ermişlik aşamasına ulaşmış, 1240'tan sonra olağanüstü başarıları sergilemeyi sürdürmüştür. Demek, onun bu üstün nitelikleri Anadolu kökenlidir, onunla ilgili söylencelerin kökleri de yine Anadolu toprağının derinlerindedir.

Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden sonra, Bektaşilik'in gelişmeye, yayılmaya başladığı yıllarda arslan konusunun da varsıllaştığı görülür. Özellikle çeşmelerde, kapılarda arslan örgeleri doğal yerini alır. İslam inançlarının, diri yaratıkların betimlerine karşı çıkışı, suçlaması, kimi yerde ağır bir eylem sayması göz önüne getirilirse, bu betimleme olayının da başka bir kaynaktan geldiği anlaşılır. Bunu, bir İslam düşünce ürünü sayma olanağı yoktur. Selçuklularda görülen diri yaratık betimlemeleri, yontuları, kabartmaları da İslam kökenli değil, Anadolu-İran kaynaklıdır; bu nedenle Bektaşilik'te görülen bu tür betimlemeleri Selçuklulara bağlamanın inandırıcı yanı yoktur. Olayların gösterdiğine göre, Hacı Bektaş Veli geleneğini besleyen düşünsel kaynaklar, Anadolu ilkçağından süzülüp gelen ürünlerdir. Bu ürünlerin yorumlanmasında tutulan yol Anadolu'nun dışına çıkmıyor, içinde dolaşıp duruyor. Bu yol epeyce dolaşıktır, dolaşıklığı da eskiliğindedir. Bu eskilik yıpranmışlık, güncel geçerliği yitirmişlik anlamına gelmez, üretici-geliştirici bir özü vardır, değişmezliği, katılığı yoktur. İnanç durumuna gelerek katılaşmayan bir geçmişin doğurganlığını taşıyan bu eskilik güncel olaylarla beslenmekte, kendini yenilemektedir. Oysa inançlaşmada böyle bir özellik yoktur. Değişen, güncel olayların akışı içinde yeni ürünler vermeye everişli olan bir gelenek eskimez. Eskimek katılaşmakla, değişmezlikle bağlantılıdır; Anadolu inançlarının üretkenliği de bundandır.

Hacı Bektaş Veli geleneğinde arslanın yerini belirtmeye çalışırken, (kimi söylentilere göre geyik) onun bir arslan gönü üzerinde oturduğunu, o gönün üstünde olanğüstü başarılar gösterdiğini, böyle bir söylencenin Bektaşilik'te yer ettiğini de unutmayalım. Kimi araştırmacılar, arslan geleneğinin bu eski, kökensel durumunu gözden kaçırmışlar, güneyden gelen bir ortaçağ ürünü olduğunu ileri sürerler demiştik. İşte bu kanının yanlışlığını, bu geleneğin dört bin yılı aşan geçmişi gösteriyor.

On İki İmam'a on iki arslan dendiği de biliniyor, ancak on iki sayısının kutsallığı Sümerlere değin eskiye gitmektedir, Yesevilik'in bir buluğu değildir. Arslan sözcüğünün en çok geçtiği yer Bektaşı yazınıdır, bu yolu seçen ozanlar arasında arslan sözcüğünü işlemeyen yoktur. Arslan ile Bektaşı geleneği öylesine karışıp kaynaşmış ki şaraba "arslan kanı" denmesi bile bir töre oluvermiş, koşuklara girmiştir.

*Canımız melek canıdır
Tenimiz Selman tenidir
İçtiğim arslan kanıdır
İçebilirsen gel beri*

-Hatayf-

*Muhammed mirac'da davet gününde
Arslan hamle kıldı râhı önünde
Kim idi görünen arslan donunda
Var mı Hacı Bektaş Veli'den gayrı..*

-Pir Sultan Abdal-

Hacı Bektaş Veli yolunda yürüyenlerin içki-çalğı konusunda yasak gözetmediği biliniyor, bu bir yaşam tutumudur, istenç özgürlüğü dışına taşan, yazgıya bağlanan yasakların geçerliği sözkonusu değildir. Hacı Bektaş Veli, bu konuda, bir açıklama getirmese bile ardıllarının kurallaştırdıkları durum istenç özgürlüğünden yanadır. Onların rakıya "arslan sütü" demeleri de bu nedenledir. Demek, arslanın üç ayrı ortamda bulunduğunu söylemek yanlış olmayacak: Koruyucu arslandır, yiğitlik örneği arslandır, içkide erlik göstermek arslan sütünü, arslan kanını (rakı, şarap) içip dengesini bozmamaya bağlıdır. Arslan sütünü ancak arslan yaratılışlı içebilir başkası değil.

Geyik

Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde, onun eylemleriyle ilgili söylencelerde, bir de geyik vardır. Uysallığın, uyumun, cana yakınlığın, arınmışlığın simgesi olan geyik, nedense Bektaşilerce çok tutunur, sevilir. Bu konu ilginçtir. Hacı Bektaş Veli'nin izini sürenlerin hepsinde geyiğe karşı içten bir sevgi, özlü bir yaklaşım, gönül sıcaklığı bulunur. Anadolu'nun geçmiş çağlarına doğru, yorucu bir geziye çıkarsak, Hititlerde *Haruva* adıyla anılan bir tanrı vardır, hep geyikle gezer, geyikle söyleşir, imlenir. Bu geyik yeni bir örge değildir, İslam ortaçağı Anadolu'sunda. Halkın yüreğinde yaşayan, sıcaklığını koruyan gelenekler, bu geyiği Hacı Bektaş Veli'nin yanına da getirmiş, yeni sayılan bir inancın simgesine dönüştürmüştür.

Haruva

*Güzel geyikler var ya yeşil otlaklarda
Ürkek bakışlarla çevreyi gözetleyen
Yürümekten çok sıçramayı bilen
Yaşını boynuzlarından öğrendiğimiz
Kızılağaçların gürgenlerin altında*

*Eğreltilerin arasında sazlıklarda
Koşar gibi süzülen
Süzülür gibi koşan
İşte onların tanrısıdır Haruva
O tutar geyiklerin elinden
Götürür yaylımlara sulara
Süzdürür soylarını
İri memelerinden yavrusunu emziren
Geyikleri koruyan odur..
Uğur diye boynuzlarını kapılarımıza
Astığımız mutluluk beklediğimiz
Postunun üstünde yattığımız acımadan
Etini yediğimiz geyikleri koruyan odur..
Haruva gibi sevememişiz geyikleri
Yavrusuna bakmadan avlamışız
Öcünmüşüz bir de basıp üstüne yerde yatarken
Upuzun gövdesinin pırıl pırıl tüylerle.
Petekten bal damlar gibi bakar geyik
Bir ışık yumağınca döner gözleri bakışlarında
Kaçarken döner arkaya kollar yavrusunu
Sonra süzülür sıçrayarak karışır ormana..
Ağlamaklıdır bağıışı bile
Seslenirken Haruva'ya..
Haruva'nın bol otlı yeşil yaylımlardır
Yaz aylarında durağı, kışın çekilir konağına
Kollar güzelim geyikleri yabanlardan..
Bir geyik vurulunca düz yaylımlarda
Haruva'nın yüreğinden damlar kan toprağa
Görünmeden, kızıl çiçekler açar orda..*

Geyik, bir söylence varlığı olarak, adınmışlığın-cana yakınlığın nesnel simgesidir, bütün yaratı türlerinde, ermişlerin çevresinde bulunur. Kişinin yaratıcı gücü, iki karşıt varlığı yan yana getirirken uyumun sağladığı yumuşamaya dayanıyor. Geyikle arslan, doğal ortamda yan yana bulunamaz, biri ötekinin karşıtıdır. Oysa seve-

cen insan düşüncesi ikisini birlikte dolaştırıyor, arslan ağzında geyiği yiyecek besin olmaktan kurtarıp bir gönülden durumuna getiriyor. Bununla da yetinmiyor, bir *Geyikli Baba* örneği vererek, geyiğin yaşama alanını genişletiyor.

Üç Hacı Bektaş Veli

Elimizde bulunan kaynakların açıklamalarına barksak, karşımızda, birbirine benzemeyen üç Hacı Bektaş Veli görürüz. Bunlardan birincisi Aşıkpaşaoğlu Tarihi'nden, günümüzde yazılan son yapıtlara değin gelenlerde işlenen, nitelenen Hacı Bektaş Veli'dir. Bu kaynaklar, onu bir Ahmed Yesevi dervişi olarak niteler, koyu bir *Sünni* kılığına sokarak, görevlendirilmiş kimse sayar. Osmanlı kaynaklarının hepsi aşağı yukarı bu kanıdadır. Elimizde bulunan *Makalât*'ın kimi bölümlerinde sergilenen düşünceler de böyle bir içerik taşır.

İkincisi *Vilâyet-nâme*'nin nitelediği Hacı Bektaş Veli'dir. Burada Anadolu insanının yaratıcı etkinliği görülür açıkça. Ancak, halkın yaşattığı Hacı Bektaş Veli, bütün kişiliğiyle, görünürlerde yoktur denebilir. Onun yola çıktığı, yakında geleceği bildirilir, ona karşı yapılması düşünülen törenin bütün koşulları vurgulanır.

Üçüncüsü ise halkın belleğinde, gönlünde, şiirinde, yazınında yaşattığı Hacı Bektaş Veli'dir. Bu ortamda Hacı Bektaş Veli, ne derviş ne de bir inancın görevli yayıcısıdır. Burada o iç - arınmışlığın doruğuna çıkmış, bütün belirliliklerin üstüne yükselmiş bir kişidir. Bu erme, arınma bize ister istemez *Buddha*'nın yücelişini anımsatır. Artık Hacı Bektaş Veli bir yörenin değil, bütün bir ülkenin toprağıyla, düşünceleriyle, inançlarıyla beslenmiş kişi kılığında evrenselleşmeye yönelir.

İmdi, bu üç ayrı nitelikte sunulan kişinin, yalnızca birisinde yaşama olanağı bulunmakta, günümüze değin o yeşerip gelmektedir. Bu da halkın belleğinde biçimlenen-ıralanan Hacı Bektaş Veli'dir. Hacı Bektaş Veli'yi üçüncü kişiliğinden soyutlayan kaynakların unuttuğu bir yan vardır. Onlara göre Hacı Bektaş Veli, Ahmed Yesevi'ye bağlı olmakla birlikte, Baba İshak'ın da el tuttuğu, ışıklandırdığı bir kimsedir. Burası çok ilginç. Baba İshak, ayaklandığından dolayı, öldürülmüştür. Ancak kime karşı ayaklanmıştır, hangi ortamda bu eylemi başlatmıştır? İşte olayı aydınlatacak ışık buradadır. Baba İshak kırsal kesimin insanıdır, halkı ayaklandırmıştır, devleti yönetenlere karşı başkaldırmıştır. Kimi kaynakların "Babahlılar" diye nitelediği ayaklanıcıların hepsi de büyük, varlıklı, üretmeden tüketen çevrelerin dışında kalmış, çoğunluğu kırsal kesim üreticisi olan halkın arasında yaşamıştır. Büyük illerde, varlık içinde yaşayan, gününü gün eden kişiler arasından bir ayaklandırıcı, başkaldırıcı "Baba"nın yetiştiğini görmedik, bu olayı bilimsel inandırıcılık taşıyan bir kaynak da göstermedi. Halkın katıldığı bütün ayaklanmalar, hep üretici kesimden gelmiş, tüketici öbeklere karşı başlatılmıştır. Anadolu halkının gerçek tutumunu anlamak için araştırılması gereken önemli konulardan biri de budur. Anadolu tarihinde varlıklılık içinde yüzen büyük bir ayaklanıcı, başkaldırıcı bilmiyoruz (tahtı ele geçirmek için başlatılan çekişmeler, sürtüşmeler halk olayı değildir, tabanda başka etkenler vardır). Bu konu, toplumsal bilinç bakımından da ilginçtir. Büyük yerleşme yerlerinde yaşayan varlıklılarda toplumsal bilinç durağandır, oysa kırsal kesimin üreticilerinde devingendir. Büyük yerleşme yerlerinde etkinlik kişisel çıkarlara, kazançlara dayanır, oysa kırsal kesimde bireysel çıkarların etkinliği azdır. Bireysel çıkarlar, toplumun ortak amacına dönüşemezse etkisiz kalır. Oysa illerde durum böyle değildir; etkili kişinin çıkarı bireysel çıkarı yönlendirir, sonunda olaya katılan

bireyi bir gizli kazanç gereci olarak kullanmayı başarır. Buna karşın kırsal kesimde, çoğunlukla, bireysel çıkarlar toplumsal yararlar dönüşmüş durumdadır. Ayaklanmada bir kişinin çıkarına değil, bütün kesimin yararına katılma vardır. Bu olay, din konularının sömürülmesinde de böyledir. Kimi; dar çevrelerde, inanç kokuşlu başkaldırıları görülmüştür. Bu, toplumbilim bakımından, başka sorundur. Bu sorunun açıklanışında taban nedenlere inilmezse yanılığa düşülür. Sözel gelişine dine dayalı ayaklanmalarda öncülerin hepsi yoksul, bilgisiz kimseleri daha kolay sömürürler; kendi özel çıkarlarını din örtüsü altına saklayarak, halkın inançlarını savunma, halkı koruma biçimine dönüştürürler. Nitekim tarihte gördüğümüz ayaklanmaların önemli bir bölümü "din elden gidiyor, kıtlık olacak, yoksulluk başlayacak" ulumalarıyla sürdürülmüştür. Burada "din elden gidiyor"un arkasında, halkı çok kolay kandıran tanrının insanları aç-çıplak bırakacağı ikiyüzlülüğüdür. Bu konu, ayrı bir araştırmayı gerektirir, bizim çalışmamızla ilgisi azdır.

Tarihe baktığımızda, suçlanan "Babalar"dan çoğunun kırsal kesimde üretici toplulukları içinde yaşadığını görürüz. Baba İshak'ın ayaklanmasıyla gelişen tarih olayı ne ilkti, ne son olmuştur. Şöyle düşünelim: Neden Mevlânâ'nın çevresinde toplanan, Konya'nın Meram Bağları'nın kaymağını yiyenler arasında ayaklanan olmamıştır? Neden Mevlevilik, tarihi boyunca kırsal kesimin dışında kalmıştır? Bunların karşılığını toplumsal yapının araştırılması verebilir. Osmanlı tarihçilerinin katı, koyu Sünni inançlarının batağında yüzerek olayları açıklamaya, önyargılarla belirlemeye çalışmak ışık getirmeyiz, daha yoğun karanlığa iter.

Hacı Bektaş Veli'nin "Babalar" öbeğinden olduğunu söylemek, onu Ahmed Yesevi'nin görevli bir dervişi saymak, Yesevilik tarikatına bağlamak sorunları çözmeye yetmez dedik. Bu tür açıklamalar, nitelemeler yüzeysel-

dir, besleyici içerikten yoksundur. Bilimsel açıklamalar içeriklere dayanır, konunun kabuğuyla oyalanmaz, boşuna emek tüketmez. Bir çalışmada tanımlama, betimleme ne denli az olursa, içeriksel inandırma gücü o oranda yükselir. Belirleme araştırmayı sınırlandırır, hızını azaltır. Araştırmada olay kendi kendini belirler, gündeme getirir. Bu da olayın yüzeysel yanına değil, içeriksel tabanına dayanmakla sağlanabilir. "Babalar" halkı ayaklandırdılar deniyor, peki neden, hangi koşullardan, hangi yaşam olanaklarından yararlanarak ayaklandırdılar? Bu sorunun yanıtını, Osmanlı döneminin yöntemleriyle çalışan bir araştırmacı veremez. Bu yüzden de Hacı Bektaş Veli'nin bir "Yesevi dervişi" olduğunu söylemek, Yesevilik'e bağlılığını ileri sürmek gibi yalnızca kendi kendini kandırıcılığın kızağında kaydırıp durmaktır.

Halkın gönlünde yaşayan Hacı Bektaş Veli'ye yükletilen, söylenen sözlerden, özdeyişlerden yola çıkıldığında bambaşka bir sonuca varılır. Hacı Bektaş Veli'yi sevdiiren, yaşatan düşüncelerle Yesevilik'i uzlaştırma olanağı yoktur. Onun diliyle yayılan düşünce ürünlerinin çoğu Sünnilik'le de bağdaşmaz. O, bir "Yesevi dervişi" olsa bile, adına kurulan tarikatın yapısı, gelişimi, ilkeleri bambaşkadır. Demek halk "Yesevi dervişi" olan Hacı Bektaş Veli'yi değil de, onun büsbütün karşıtı bir içerik taşıyan kuruluşun öncüsünü tutmuş, sevmiş, benimsemiştir. Tarikatlar tarihine baktığımızda, Yesevilik'in Anadolu'da gelişip yayılmadığını görürüz. Peki, bir tarikatın kendisi tutunup yayılamazsa, ilkeleri ona aykırı gelen bir kuruluş hangi koşullarla ondan türetilebilir ya da onun uzantısı sayılabilir? İşte Hacı Bektaş Veli'yi bir "Yesevi dervişi" olarak gösterenlerin susmaktan başka ellerinden iş gelmediği yer burasıdır. İmdi, Yesevilik'e ilgi göstermeyen kesimin onun uzantısını benimsediği savi nereden kaynaklanıyor, onu araştıralım.

Anadolu'nun, Türklerin eline geçmesiyle Doğu'dan göçler hızlanmış, özellikle Türkmen toplulukları, Hora-

san üzerinden gelen konar-göçer oymaklar Anadolu'da yerleşmeye başlamışlardı. Bunlar arasında, Ahmed Yesevi'ye bağlı kimseler olduğu gibi, başka inanç kurumlarından ışıklananlar da vardı. Bu göçmenler; çoğunlukla, yoksul kimselerdi, ancak kırsal kesimlerde yaşama olanağı bulabiliyorlardı. Yesevilik'in benimsendiği alan da, genellikle, yoksulların toplandıkları yerdi. Yesevilik kırsal kesimin ilgisini çeken bir kuruluştur (Türkistan'da bile). Bu gelen "Yesevi dervişleri"nin kimler oldukları, hangi görevleri üstlendikleri, nerelerde yerleşebilecekleri açıkça bilinmiyor. İşte, bilinmeyenden yararlanarak bilmediğini, bilemediğini bilir görünmeyi sevenlerin "sözde bilimsel" dayanağı budur. Anadolu'da tarikat denen kuruluşların çoğaldığı, hızlandığı dönem Moğol akınları sonucu düzenin- dirliğin bozulması, bunalımlı bir ortamın genişlemesi sonucu yaşanmıştır. Yesevilik de bu dönemlerde Anadolu'ya uzanma olanağı bulabilmiştir sanırız. Ancak, "Babalar"ın davranışları, düşünceleri, eylemleri incelendiğinde "Yesevi" olmadıkları anlaşılıyor. Halk, Hacı Bektaş Veli'yi, Bektaşilik'in öncüsü, kurucusu sayıyor. Oysa *Makalât* yazarı diye gösterilen kişinin bağlandığı ilkeler, şeriatın buyruğuyla saptanmış. Bektaşilik'i şeriatla uzlaştırma olanağı yok, üstelik "Caferi Mezhebi"ne bağlılıkları da biliniyor. Öyleyse bir kuruluştan onun büsbütün karşıtı, daha doğrusu yadsıyıcısı hangi kurallara göre doğup biçimlenebiliyor? Bunlar olabiliyorsa Hacı Bektaş Veli nerededir? İmam Cafer'in yanında mı, İmam Ebu Hanife'nin yanında mı? Bu sorunun bilimsel ölçülere uygun çözümü yoktur, çelişkili düşünmeye alışmış, ondan tedirgin olmayan bir baş için de tartışmanın gereği aranmaz.

Hacı Bektaş Veli'yi sağlıklı bir düşünme tabanına oturtarak anlayıp anlatmak gerekirse, us ölçülerinin büsbütün dışına çıkarak düşlemsel kanıtlar getirmenin yararı olmaz. Önemli konu şudur: Hacı Bektaş Veli bir düşünce eri midir, yoksa bütün bilimsel ölçülerin ötesin-

de, bir düşvarlığı mıdır? Birinci olanağı benimsersek, Hacı Bektaş Veli'yi doğaüstü nitelemelerden arındırma kaçınılmazdır. İkinci yol seçildiğinde de Hacı Bektaş Veli'yi bir düşünce öncüsü diye anlama olanağı kalmaz. Çağdaş bilim anlayışına göre davranırsak, Hacı Bektaş Veli'yi çevresinden soyutlayıp düşlemsel nitelemelerle yaşatmaya, anmaya gerek kalmaz. Onun, Anadolu toprağında yarattığı sağlıklı bir inanç ortamı vardır. Bu ortam, ondan sonra, yüzlerce yıl yaşatılmış, birçok yazın ürününün ortaya konmasına olanak sağlamıştır. Bugün, ortada duran gerçek şudur: Hacı Bektaş Veli, onu bir "Yesevi dervişi" olarak göstermeye alışanların kanılarına karşıt, Ahmed Yesevi'den çok güçlü bir kimsedir, üstelik bu gücün Ahmed Yesevi ile en ufak bir ilişkisi yoktur. Elimizde, Ahmed Yesevi'nin olduğu söylenen "*Divan-ı hikmet*" adlı bir yapıt vardır; onu incelediğimizde, Hacı Bektaş Veli'ye öncülük edebilecek nitelikte bir düşünce yoğunluğu bulamayız, bu da çok açık bir olaydır.

Burada, kavramların arkasına sığınarak, birtakım duygusal sonuçlar çıkarmanın yararı olacağını sanmıyorum. Uygarlık tarihinin bize gösterdiğine göre, güçsüz bir kaynaktan güçlü bir öğreti doğmamıştır. Doğmuştur diyen varsa kanıtlarını sergilesin. Bugün bile, Hacı Bektaş Veli'yi düşünsel gerçeğinden saptırarak, katı bir "Yesevi dervişi" diye göstermek isteyenlerin sayısı az değildir. Bu tutum, Anadolu'nun kırsal kesim insanlarını inanç boşluğuna iterek bunalıma sürüklemek, boricik kurtarıcı yetkenin şeriatın katılığında bulunduğunu gösterme eğiliminden doğmuştur. Dünün Osmanlı yönetimi, Hacı Bektaş Veli'nin yolunda yürüyenleri en ağır dille suçlamaktan kaçınmazken, bugünün Osmanlı yanlıları onu "güzel geleneklerimizin bir öncüsü" diye gösterme yarışındadırlar. İşte, yozlaşmış düşünce sapkınlığı budur, bu giysiye bürünmüştür. Sözgelishi, Osmanlı tarihi, "Yeniçeri" denen kurumu Hacı Bektaş Veli ışığında biçimlendiriyor, aradan yüz yıl bile geçmeden,

Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan yazarlar, ozanlar, kuruluşlar (Bektaşilik'in Balum Sultan'dan öncesi) yasaklanmış, suçlanmış. 16'ncı yüzyıldan bu yana ise Bektaşilik çok kötü nitelermelere uğratarak suçlanmış, önce İkinci Bayezid, oğlu Yavuz Selim, sonra Dördüncü Murad bu kuruma kan kusturmuştur. Bu çelişkileri hangi inanılır ölçüğe vurabiliriz? Bugün, Hacı Bektaş Veli törenlerinin düzenlendiği yörelerde, Yavuz Selim, Dördüncü Murad dönemlerinde bu tür girişimlerde bulunma olanağı yoktu. Kanuni Süleyman döneminde Bektaşilik'in uğradığı saldırılar saymakla bitmez.

Günümüzde, Hacı Bektaş Veli daha açık bir kimlikle ortaya konmaktadır. Bu kimlik, eskiden olduğu gibi, gerçeğinden saptırılmış bir nesnedir. Ona giydirilen üstlük şeriatın ipliğiyle örülmüş, yaşama ortamıyla bağdaşmayan bir örgeyle dokunmuştur. Şöyle: Hacı Bektaş Veli bir yandan Ali'ye bağlanıyor, öte yandan en koyu "Sünni" geleneği içinde görülmek, gösterilmek isteniyor, bu olanaksız olanaklı kılma açıkgözlülüğüdür. Öte yandan, Hacı Bektaş Veli'yi Mevlânâ durumuna getirme çabasını sürdürenler de az değildir. Oysa Bektaşilik'in gözünde Mevlevilik açık bir alay konusudur. Hacı Bektaş Veli geleneğinde kadın-erkek eşitliği vardır; Sünnilik'te bu yoktur. Kur'anda, hadislerde kadın için söylenenler utanç vericidir, kadın bir eğlence aracıdır (bk. Prof. Dr. İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, 1988), tarladır, aşağıdır, iğrençtir, saptırıcıdır... Hadis derlemelerinin en güvenilirini olan "*Sahih-i Buhari*"de sergilenen açıklamalara göre kadın sevilesi, sayılası değil kaçınılası, iğrenilesi bir nesnedir, "insanlık"tan çok uzaktır...

Kur'andan, hadislerden kaynaklanan Şafi mezhebine göre, bir erkeğin giysisine kadının giysisi değerse yeniden abdest almak gerekir, öte yandan özdeş kaynaklara bağlanan Maliki mezhebine göre köpeğin içtiği sudan abdest alınır. Hacı Bektaş Veli geleneğinde böyle bir durum sözkonusu değil. İmdi, bu açıklamamıza karşı çı-

karak, Hacı Bektaş Veli geleneği bozulmuş, saptırılmış diyenler olursa, şu soru gündeme gelir: Kur'anda, hadislerde "tarikat"ın yeri var mıdır? Bu tarikat denen kuruluşlar hangi Kur'an bildirisine, hangi hadis'e dayanmaktadır? Bu soruların açık seçik bir yanıtı yoktur, bulunmaz da.

Vilâyet-nâme'ye Göre Hacı Bektaş Veli

Bugün elimizde, Hacı Bektaş Veli'nin adına düzenlenmiş bir "*Vilâyet-nâme*" vardır. Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğini, halkın gözünde görünüş biçimini, özelliklerini, niteliklerini bu yapıttan öğreniyoruz. Kimi kaynaklar bu yapıtın Hacı Bektaş Veli'nin elinden çıktığını, önce Arapça yazılıp sonra Türkçeye aktarıldığını bildirir:

"...Hacı Bektaş tarafından yazıldığı öne sürülen ve aslı Arapça yazılmış, fakat günümüze daha sonraki bir Türkçe uyarlaması ulaşan *Vilâyet-nâme*" (*Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Claude Cahen, çev. Yılmaz Moran, 1984, s. 344 ...)... Biz, burada bu konuyu tartışmayacağız, bizi ilgilendiren, bu yapıtta Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğini sergileyen anlatımdır.

Başka bir bölümde, Hacı Bektaş Veli'nin soyunu, ne-reye dayandığını gördük. *Vilâyet-nâme*'nin başında bu konu açıklanır. Böylece, Hacı Bektaş Veli'nin Horasan ülkesine göçen Ali soyundan birine bağlandığı sergilenir. Hacı Bektaş Veli doğunca annesini emmedi, parmağını ağzına götürerek tanrının birliğine, peygamberin elçiliğine inandığını Arapça açıkladıktan sonra "... ve eşhedü enne Aliyyen veliyyullahu/ ve Ali'nin tanrının velisi olduğuna tanıklık ederim" deyiverdi. Burada, Ali'nin tan-

rının ermiş olduğu, Hacı Bektaş Veli'nin doğduğu gün buna inandığı anlatılmaktadır.

Vilâyet-nâme'nin ikinci bölümünde, Lokman-ı Perende'nin hacca gittiği sırada, canı *bişi* denen yemekten istedi, bunu Anadolu'da sezen Hacı Bektaş Veli, süre denen dönemi aşarak göz açıp kapayıncaya değin bir tepsi *bişi* ile Kâbe'ye varıp Lokman-ı Perende'ye yetiştirdi, o da arkadaşlarıyla yedi, bu olay üzerine Bektaş Veli'ye "hacı" sanını verdi. Bu öykü, Hacı Bektaş Veli'nin bu sanı hangi yolla aldığını gösterdiği gibi, ilk doğaüstü başarılarının başlangıcını da vurgular. Buna tasavvufta "tayı-i mekân" derler, ermiş bir kişinin birkaç yerde birden, belli bir sürede görünebileceği anlamındadır. Sözelgesi bir ermiş, cuma namazını Konya'da da, Mekke'de de; özdeş süre içinde, kılabilir.

Ermış kişiler yerle olduğu gibi, süreyle de bağlantılı değildir. Sürenin ötesine geçer, buna da "tayı-i zaman" denir. İşte *Vilâyet-nâme*'nin Hacı Bektaş Veli'de gördüğü olağanüstü başarılarından biri budur.

Vilâyet-nâme'nin yazılışı Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden çok sonradır: "... *Vilâyet-nâme*'nin, Balım Sultan'ın doğumundan, hiç olmazsa post'a geçişinden önce... 1481'le 1501 arasında yazıldığı kesin olarak söylenebilir. *Vilâyet-nâme*, s.XXV." dendiğine göre, Claude Cahen'ce ileri sürülen sav doğru değildir, onun bu bilgiyi nereden aldığı da bilinmemektedir. Abdülbaki Gölpınarlı'nın incelemesinde, bu yapıtın değişik örnekleri, aktarılma yıllarına göre karşılaştırılmış; ayrıca Bektaşilik'in bir kurum olarak bütünlüğe kavuşmuş olduğu sergilenmekte, özellikle *Vilâyet-nâme*'nin dili üzerinde durularak yazılış çağı saptanmaktadır. Özellikle Hacı Bektaş'la ilgili söylentilerde geçen adların, onun ölümünden çok sonra yaşamış kimseleri göstermesi, İkinci Murad, Fatih Mehmed, İkinci Bayezid gibi padişahların adlarının anılması, bu yapıtın Hacı Bektaş Veli elinden çıktığı şöyle dur-

sun, onun döneminde bile yazılamayacağını açıklığa kavuşturmuştur. Hacı Bektaş Veli 1271'de ölmüş, oysa adı geçen padişahlar 15'inci yy ile 16'ncı yy başları arasında yaşamıştır, arada iki yüzyıl vardır.

Vilâyet-nâme'nin içeriğine göre, Hacı Bektaş Veli bir inancın öncüsüdür, bu inanç da süreyle bağlantılı değildir, sürenin dışına taşmış, çağlara yayılmıştır. Onun Ahmed Yesevi'den el alması, onun buyruğuyla görevlendirilmesi, Anadolu'ya gelmesi yukarda geçen "tayy-i mekân/tayy-i zaman" sözcükleriyle ilgilidir. *Vilâyet-nâme*'ye göre, Hacı Bektaş Veli, Bedahşan Savaşı'na katılıyor, ancak kan dökmüyor, kimseyi öldürtmüyor, ermişliğin gücüyle "dinsizler"i sindiriyor, sinmeyip direnenleri de bir evrene (ejderhaya) yutturuyor. Oysa, öteki savaşlara katılan Müslüman erenlerinin hep kan dökükleri, kılıçlarından kan damladığı, bir vuruşta yüzlerce dinsizin başının uçurulduğu övünçle, kıvançla anlatılır, dökülen kanın çokluğundan büyük bir sevinç duyulur. Hacı Bektaş Veli bu tür olaylardan arındırılmış, yalnızca ermişliğin sağladığı üstünlüklerle başarıya ulaşmış bir niteliktedir. Bu insansever tutumun kaynağı, İslam inançları olamaz kanısındayız. İslam dini, inanç uğrunda savaşı, vuruşmayı (gazayı) kutsal bir olay diye görür, gördürür, din uğrunda ölenlere "şehid" sanını verirken, onların göğe ağdırıldığını, ölmediğini söyler; nitekim "şehitler için ölü demeyin, tanrı onları göğe ağdırmıştır" anlamında açıklamalar vardır, İslam dininde. Burada Hacı Bektaş Veli'nin dili, kan döken-korkutan kılıçtan daha etkili, bir duygu yumuşaklığıyla olayı yatıştırıyor, istenen olumlu sonucu sağlıyor. Bu tutum, İsa'nın "biri yanağına vurursa öteki yanağını çevir" sözlerini anımsatıyor. Hacı Bektaş Veli bu sözleri, İncil'i inceleyerek aktarmamıştır kuşkusuz, ancak davranışları, ona yükletilen sevecen eylemler, bizi birdenbire ortaçağın ilk yıllarına, İsa'nın yaşadığı döneme götürüyor. Bu inanç-görüş özdeşliği uygarlık tarihinde sık sık görülür,

birbirini görmemiş, tanımamış kişiler özdeş düşünce odağında buluşuverirler, bu da düşünme denen eylemin yazgısı olsa gerek.

Vilâyet-nâme, 1166'da ölen Ahmed Yesevi ile 1271'de ölen Hacı Bektaş Veli'yi karşı karşıya getiriyor, söyleştiriyor, konuşturuyor, görüştürüyor. Arada kalan yüz beş yıllık süre, ermişliğin sıcağında eriyip yok oluyor (s. 14-20)... Bu olay, bir inancın çevresini, o çevrede yaşayan öncü kişileri hangi varlık ortamında gördüğünü kanıtlıyor. Bu, kişideki düşsel gücün eleştiriyi yok sayan başarısıdır, bilimin ışığında gündeme getirilmeyi gerektirmez. *Vilâyet-nâme*'nin içeriğine bakılırsa Hacı Bektaş Veli belli bir yörenin, koşullandırılmış bir inancın insanı değildir; o, sınırlayıcı, belirleyici bütün bağların üstünde, evrensel bir varlıktır. Onun evrenselliğini sağlayan da çevresinde toplanan, izini süren kimselerdir. Bu olayı biz Anadolu insanının bir başarısı sayma gereğindeyiz. *Vilâyet-nâme* incelendiğinde, Hacı Bektaş Veli'yi yücelten olayların, birkaçı dışında, hep Anadolu'da geçtiği görülür. Çok ilginçtir; Hacı Bektaş Veli'yi Anadolu'ya, kendisinden yüz beş yıl önce ölen Ahmed Yesevi görevle gönderir, sonra Bedahşan'da karışıklıklar dolayısıyla, Anadolu'ya yönelir, Hacı Bektaş Veli'den yardım ister ya da istetir.. Yine *Vilâyet-nâme*, Hacı Bektaş Veli'yi Ahmed Yesevi'nin yanında bulur, ondan yetki beliti (fahir cihazı) alarak Anadolu'ya gönderir. Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya girerken başka erenlerin engelleriyle karşılaşır, erenler onu "bağlamak" isterler, buna karşın Elbistan'a uğrar, oradan Kayseri'ye geçer, yolun bağlanmış olduğunu görünce: "Hünkâr, ordan bir güvercin şekline girdi, uçarak doğruca Sulucakaraöyük'e indi, bir taşın üstüne kondu. Mübarek ayakları, hamura gömülür gibi taşa gömüldü. Rûm erenlerine bir heybettir düştü, o erin ülkeye girdiğini anladılar...s. 18"... Bu alıntı, Hacı Bektaş Veli'nin ne denli olağanüstü niteliklerle donatılarak halk içinde yaşatıldığını gösteren pek çok örnekten biridir.

Anadolu ortaçağında, inanç alanında bu tür olayların yaygınlaştığı, nesnel bir varlık gibi görüldüğü biliniyor. Bu durum, ortaçağ insanının hangi koşullar altında yaşadığını, çevresine baktığını kanıtlar. Ortaçağda etkinin kaynağı olağanüstü başarıdır, bunu yapamayan kimse halk içinde sağlıklı bir yer edinemez, eremez, tutunabilecek bir dayanak bulamaz. Halkın, sevdiği kimseye giydirdiği bu olağanüstü olaylarla süslü giysinin dokunduğu yer, yine halkın beğenci, halkın belleğidir. *Vilâyet-nâme*'nin kapsadığı olaylar, halkın Hacı Bektaş Veli'yi oluşturmak için ürettiği düşsel verilerdir. Söz gelişi:

"O zaman, Kayseri"de bir eren vardı. Hünkâr, Kayseri'ye giderken onunla buluştu. Birbirlerini anlayıp görüştüler. O eren, Hünkâr'ı tekkesine çağırıldı. Tekkesi, Bostancı Bahaeddin'e yakındı. Hünkâr geldi, görüşüp konuştular... Derken o eren, elini koynuna soktu, bir salkımlı taze üzüm çıkardı, huzura koydu..

Hünkâr, sizin erenlerden olduğunuz bizce malumdu, sizden keramet isteyen de yoktu, böyle yapmaya ne hacet vardı, dedi. Bir müddet daha oturdular. Hünkâr kalkıp gitmek istedi; ayağa kalkınca mübarek eteğinin arasından yere, bir tane hindistancevizi düştü. O eren, böyle yapmaya ne hacet vardı dediniz, dedi, ya bu sizin yaptığınız ne?

Hünkâr, Hakka giden hak uğrum hakkı için dedi, benim bundan haberim yoktu, fakat siz, o kerameti gösterdiğiniz için Horasan erenleri, gayrete geldiler, bunu getirdiler... s.23."

Bu alıntıda, iki ermiş arasında, halkın belleğinden fıskırmış bir yarışma sergileniyor. Halk, iki ereni birbiriyle buluşturuyor, söyleştirip konuşturuyor, bu söyleşme sırasında da olağanüstü başarıları sergiliyor. Bu olay, halkın ermişi yaşatmak amacıyla, gönlünce donatıldığını dilegetirir. Burada, ortaya şöyle bir soru çıkıyor: Anadolu insanı bu tür olayları neden sever, ne amaçla üretir? Kuşkusuz, bu sorunun yanıtını bulmak kolay de-

ğil. Anadolu tarihinin derinlerinden gelen seslere kulak vermek gerekir. Halkın yaratıcı gücü belli dönemle, belli bir ortamın yaşama koşullarıyla bağlantılı değildir, geçmişin girintili çıkıntılı oylumlarına uzanır, karanlık oyuklardan birtakım nesnelere getirir, aydınlığa çıkarır, sergiler. Bu bir yaşama anlayışı, düşünme biçimidir. Halkı düşündüren, üretici kılan yaşadığı ortamın verimliliğidir. Verimlilik ise geçmiş uygarlığın beslediği toprakta bulunur. Bir toprağın derininde eski uygarlıkla beslenen özlere yoksa, orada düşünce üretiminin atılım gösterici bir aşamaya ulaşacağı söylenemez. Düşünmek, sürekli bir yaratıcı gelişimle beslenmeye bağlıdır. Bir toprağın gücü üretici değilse besleyici de olamaz, beslemek-üretmek birbirini gerektirir. Hacı Bektaş Veli'nin neden Anadolu'da yetiştiğini bu tür olaylardan anlayabiliyoruz.

Vilâyet-nâme'den öğrendiğimize göre, Hacı Bektaş Veli çok yer gezmiş, çok başarı göstermiş, özellikle olağanüstü işler yapmış bir kimsedir. Burada saklı bir toplum gerçeği vardır: Hacı Bektaş Veli'nin gezdiği yerlerde yaşayan insanlar, onu, kendi özlemlerine, duygulanımlarına göre biçimlendiriyor, ona kendi inançlarına uygun bir giysi giydireyorlar. Bu olay, Anadolu insanının, çevresine bakış açısını oluşturur. Anadolu insanının gönlünde yaşayan Hacı Bektaş Veli, bütün soydaşlarından soyutlanmış, bambaşka niteliklerle donatılmış bir kimsedir. Bu nitelikleri, insanın doğal varlığıyla ölçmek, bağdaştırmak gerekmez; gereken yalnızca hangi başarılar aşamasında bir kimsenin özlediği, sevildiğidir. Özellikle yapıtın *Osmanlık* ile Hacı Bektaş Veli'yi karşı karşıya getiren bölümünde (s. 73-76) Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu bildiren bir öykü yer almaktadır. Bunu bilimsel bakımdan değerlendirmenin gereği yoktur (Osmanlı Devleti'nin kuruluşu 1299, oysa Hacı Bektaş Veli'nin ölümü 1271 olarak gösteriliyor). Bu olayın bilimsel eleştiriyeye dayanır yanı da yok, ancak halkın düşgücü usun olanak-

larını aşar, kendi özgür ülkesinde istediği gibi dolaşır, gezinir. İşte bu olayda bile halkın yaratıcı gücünün ne denli dur dinlen bilmez bir atılım içinde olduğu sergileniyor. Halkın düşgücü, Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde, Anadolu'ya yeni bir içerik kazandırma, onu kendi isteğince biçimlendirme eğilimindedir.

"Hünkâr'a, bir gün ikinci üstü, güzel yüzlü, tath özlü, Alevi saçlı, yeşil elbiseli bir aziz geldi. Boz bir ata binmişti. Saru İsmail karşıladı, atını tuttu. O zat, teklifsizce, doğru Kızılca Halvet'e yöneldi. İçeri girdi. Saru İsmail, acaba bu atını tuttuğum er kim ola, şimdiedek bunun gibi nurlu, yüzü güzel ve heybetli er görmedim diye düşünceye daldı. O sırada halifelerden biri geldi. İsmail tut şu atı diye atı ona verdi. Kızılca Halvet'in kapısına vardı, baktı ki o aziz, Hünkâr'ın karşısında oturmada. Tam bu esnada da Hünkâr, ne yapalım Hızır'ım diyordu, ulu tanrı seni bu işe koşmuş, tanrı kullarını zordan kurtarman gerek; şimdicek Karadeniz'de bir gemi batmak üzere, seni çağırıldılar; sohbetine müştakız amma ne çare, tez dur, medetlerine eriş, tanrı izin verirse gene müşerref oluruz.

Hızır peygamber, hemen kalktı, Saru İsmail dışarda atı tuttu. Hızır dışarı çıkınca İsmail, Hızır'ın üzengisini tuttu, öptü. Saru İsmail, baktı ki, Hızır atını sıçrattığı gibi at, bir adımını Karaöyük'ün üstüne bastı, öbür adımda güneşle beraber dolundu, gözden kayboldu, yalnız karşıdan nalının parıltısı göründü. Saru İsmail, vardı, gördüğünü anlattı, Erenler şahı dedi, bu giden aziz kimdir? Hünkâr, kardeşim Hızır peygamberdir. Karadeniz'de bir gemi, batmak üzere, oraya imdada koştu; onun yürüyüşü böyledir, dedi. Saru İsmail, Hızır'ı gördüğüne pek sevindi... s. 77"...

Bu alıntıda, Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde oluşan söylence ayası bütün açıklığıyla görülüyor. Burada süre kavramının anlamı kalmamıştır, söylence bütün olanaklılıkları olanaklı duruma getirmiş, olmazları olur kıl-

mıştır. Bu düşsel bir yaratmadır, bilimle bağdaşmadığından eleştirilmesi de yersizdir. Bu öyküde, Hacı Bektaş Veli'nin "doğaüstü" bir varlık olduğu vurgulanıyor, onu sevenler böyle görüyor, böyle gösteriyorlar. Bu gelenek yeni değildir, tarihin derinliklerinden, tarihöncesi-nin uçsuz bucaksız oylumlarından gelmektedir. Nitekim Van, Boğazköy, Kayseri yörelerinde, eski uygarlıklardan kalan yaratı ürünlerinde kimi kişilerin tanrısal niteliklerle donatılarak yüceltildiklerini görüyoruz. Bu alışkanlık, çağların süzgecinden geçerek, Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde yeniden görünüş alanına çıkmıştır. Bu da bize, Hacı Bektaş Veli'nin, Anadolu halkının yüreğinden çıkmış bir kimse olduğunu öğretmektedir.

İlkçağ Anadolu'sunda kimi kralların, yöneticilerin, büyük önderlerin tanrılar soyundan geldikleri vurgulanır. Özellikle *Homeros*'un dizelerinde, büyük yiğitlerin tanrılar soyundan oldukları uzun uzun anlatılır. Kimi Anadolu illerinin, ilçelerinin tanrılar-tanrıçalar adına kurulduğu, kimini de tanrıların-tanrıçaların kurdukları söylenir, açıklar, dahası somut kanıtlar bile gösterilir. Bu tür söylenceler başka topluluklarda vardır kuşkusuz, ancak Anadolu'da söylencenin dokusu daha geniştir, iplikler-ilmikler daha değişik örgüdedir. Burada vurgulanması gereken bir özellik vardır: Başka ülkelerde, büyük ermişlerin hepsi, kendi inançlarıyla özdeş ortamda bulunanlarla ilgilidir. Oysa Hacı Bektaş Veli'de böyle bir inanç sınırlandırması görülüyor, onun değişik inançta kimselerle de uyum içine girdiği anlaşılıyor. Hacı Bektaş Veli, iyilik yaparken inanç seçmiyor, buna karşı başka ulusların söylencelerinde ermiş kendinden olanı koruyor (çoğunlukla).

"Hünkâr, bir gün Malya'da, Samsam denegelen öyüğe çıkıp oturdu, dört tarafı seyre koyuldu. Öyük dibinde biraz Tatar evleri vardı. Oralarda, büyüklerinden birinin oğluyla bir yoksulun oğlu oynamaktaydı. Büyük öğ-

luna yoksulun oğlu, ceviz kadar bir taş attı. Taş, çocuğun, can alacak yerine dokundu, çocuk, tepesi üstü yıkıldı, hemencecik can verdi.

Oradaki büyüklerle küçükler, bunu gördüler, öldüren çocuğu tutmak için koştular. O da, Hünkâr'ın bulunduğu öyüğün üstüne çıktı, Hünkâr'a sığındı, elimden bir hatadır çıktı, aman beni kurtar, bu gelenlere verme, öldürürler beni dedi. Derken kan sahipleri de geldiler, gerçek er dediler, bu çocuk, adam öldürdü, ver bize de ne gerekse yapalım.

Hünkâr, o ölen çocuğu getirin bana dedi, getirdiler. Hırkasının içine aldı. Elini kaldırıp dua etti, elini yüzüne sürdü, hırkasını açtı. Bir de ne görsünler? Çocuk dirilmiş. Hemencecik koştu, kendisini öldüren çocukla öpüş - tü, beraberce oynamaya başladılar... s.67"...

Bu söylencede işlenen olayın benzerlerini, başka er mişlerde, yalvaçlarda, İsa'da görmekteyiz, ilkçağ inançlarından örnek vermenin gereği yok. Burada en ilginç olay, öldüren çocukla ölenin, dirildikten sonra öpüşmesi, barış içinde, sevgiyle örülmüş duygularla yaşamasıdır. Bu sevecen tutum, barışçıl davranış, halkın Hacı Bektaş Veli'de somutlaştırdığı bir yaşama anlayışıdır.

Vilâyet-nâme'de geçen söylencelerin yoğunlaştığı odak konu, Hacı Bektaş Veli'nin "ermiş"liğidir. Bu ermişlik, sayısız çelişkinin, uyumsuzluğun, aykırılığın birliğe ulaştığı aşamadır. Bu aşamada Hacı Bektaş Veli, çevresinde toplananların gözünde, bütün tanrısal nitelikleri kişiliğinde toplamış, onlarla donatılmış bir "üstün varlık" durumundadır. Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde birtakım örnek alınması gereken davranış biçimleri ar darda diziliverir:

1— Hacı Bektaş Veli, ayrılık gözetmeden, iyilik etmeyi seven, bütün kişilere gülyüz gösteren, düşkünlerin yardımına koşan, düşenleri kaldıran "örnek insan"dır.

2— Hacı Bektaş Veli, birtakım doğaüstü güçlerle donanmıştır, kimi yalvaçlarda bulunan olağanüstü başarı yetileri vardır. Ölüyü diriltir, aylarca uzaktaki denizde yüzen gemiyi batmaktan kurtarır, burnunun kanından çocuğu olup soyunu sürdürür.

3— Hacı Bektaş Veli kötülüğe karşı kötülük etmez, uyarıcılığını iyilikle, olağanüstü başarıyla gösterir, kendisiyle alay eden bilgisiz, inançsız çobanı bile yola getirir, aydınlatır.

4— Hacı Bektaş Veli, bütün inanç katılıklarından uzak kalmayı öğütler, inancın odağına, sevgiyi-saygıyı yerleştirir.

5— Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde, bolluk dağıtan bir elin büyüğü nesnelliği dile getirilir. O, ekinleri öldürür, çoğaltır, darlığı ortadan kaldırır, geçim sıkıntılarına son verir, en verimsiz topraklarda bile ekinlerin yetişmesini sağlar.

6— Hacı Bektaş Veli kuraklığı giderir, susuz yerden su çıkarır, yırtıcı yaratıklara egemen olur, barışın yerleşmesini sağlar, bütün kişilerin uyum içinde yaşamalarına olanak verir.

7— Hacı Bektaş Veli yerle, süreyle bağımlı değildir, istediği yere gider, istediği biçimde görünür, çok kısa bir süre içinde yıllarca uzak yerlerde birden görünür. Kendi gitmediği yere erlerinden birini gönderir. Çok kısa süreye bir yılı sığdırır, bir yılı çok kısa sürede geçmiş gibi gösterir.

8— Hacı Bektaş Veli, İslam dininin bütün gerekimlerini yerine getirmiştir, göz açıp kapayıncaya değin Hac görevini bitirmiş, "hacı" sanını kazanmış, bu konuda kimsenin yapamadığını, yine kimsenin bilemediği bir sürede yapmıştır.

9— Hacı Bektaş Veli, Bütün bilgileri belleğinde toplamış, ancak tanrısal bir yetiyle topladığı bu bilgileri yeri geldiğinde ortaya koymuş, bilgiyi bir ermişlik örtüsü altında eyleme dönüştürmüş-uygulamıştır. Ona göre bil-

mek eylemektir, başkalarını eylemlerle aydınlatmak, gizemli olayları bile duysal alana yansıtmaktır. Onda bilgi bir süs değil, çevresine iyilik etme aracıdır. Ancak bunu, bilgi olduğunu çevresine açıklayarak yapmaz, bütün işlerini büyümlü bir davranışla sürdürür. Böylece bilmenin bir "ermek" olduğunu gösterir.

10— Hacı Bektaş Veli tüzeye, doğruluğa, erdeme, sevgiye, iyiliğe yürekten bağlıdır, bütün eylemlerinin tartısı-ölçeği bu değerlere dayanır. Eylemlerinde ölçülü davranmanın, iyilikle-sevgiyle bağlantılı olduğunu vurgulayan bir tutum içinde bulunur.

11— Hacı Bektaş Veli tokgözlüdür, açık yüreklidir, sevecendir. Büyükmeyi, başkalarına üstten bakmayı sevmez, bütün eylemlerinde alçakgönüllülüğün en seçkin örneğini verir.

12— Hacı Bektaş Veli, bir toplum kişisidir, birleştirici, uzlaştırıcı davranışların-tutumların öncüsüdür. *Vilâyet-nâme*'den öğrendimize göre, bütün bireysel girişimlerinde bile dayanışmanın, toplumculuğun yalın örneklerini vermekte, bencil bir çıkar tutkusu göstermemektedir. Onun bu tutumu, belli bir düşünsel öğretiyeye bağlanamaz, ancak toplumsal yaşamın taban çizgilerini, bir ermiş bilinciyle göz önüne serer. Düşüncelerinin birer söylence biçiminde sergilenmesine karşılık, bütün önerilerinin eyleme dönüştürülerek nesnelleştirildiği gözden kaçmıyor. Kuşkusuz, bu anlatılanlar onun elinden çıkmış, düzenlenmiş düşünce ürünleri değildir, ancak onun kişiliğinde nelerin görüldüğünü belirleme bakımından önemlidir.

Anadolu halkının yarattığı bu üstün, sevecen insan örneği, güncel yaşamın içindedir, ötesinde değil. İşte *Vilâyet-nâme*'den yinelemelerle çıkarılabilecek başlıca sonuç budur: Halkın, kendi yaşama anlayışına, inanç ortamına göre yarattığı bir ermiş. *Vilâyet-nâme*'nin onuncu bölümünde, ölüm gününün geldiğini sezince Saru İsmail'e söyledikleri çok anlamlıdır:

"Öğüdümü tut, ölümünden sonra bin koyunla yüz sığır kurban et, bütün halkı çağır, hizmet et, onları doyur. Yedinci günü, kırkinci günü, helva dök, korkma, erin harcı eksilmez. Ne kadar mürid, muhib varsa davet et, onları topla. Öğüt ver, ağlamasınlar...s.90"...

Bu alıntı, bir ermişin, ölüm geldiğinde bile, hangi düşünce ortamında bulunduğunu gösterme bakımından öğreticidir. Halkı çağırıp yedirmek, doyurmak, ölümüne ağlamamak, helva dağıtmak, öğüt vermek bg. işlemler, eğitim yönünden üzerinde durulmaya değer. Halkın Hacı Bektaş Veli'den beklediğini, burada Hacı Bektaş Veli, ölümünden sonra yerine geçecek kimseden istiyor, ona toplumsal bir işlemin (halkı yedirip doyurmanın) önemini vurguluyor. Bu öğütleri, Hacı Bektaş Veli'den en az üç bin beş yüz yıl önce Mezopotamya toplumlarında da bulmaktayız. Hititlerden, Urartulardan günümüze kalan yazılı belgelerde, Hacı Bektaş Veli'ye yükletilen öğütlerin benzerleri çoktur. Bu, Anadolu uygarlığının, çağların içinden akıp gelen bir ürünü, bir yaşama önergesidir.

Makalât'a Göre Hacı Bektaş Veli

Elimizde bulunan *Makalât* çevirileriyle ilgili açıklamalara, yorumlara göre, Hacı Bektaş Veli, dinle-inançlarla ilgili düşüncelerini Arapça yazdığı bir yapıtta derleyip sergilemiştir. İşte "konuşmalar" anlamına gelen "Makalât" budur.

Bu yapıtın, Hacı Bektaş Veli'nin elinden çıkıp çıkmadığı ayrı bir konudur, bizi ilgilendiren, bu yapıtın yazarından çok, onda, Hacı Bektaş Veli'nin hangi niteliklerle sunulduğudur. Bu yapıt ilgiyle okunup incelendiğinde, Hacı Bektaş Veli'nin İslam inançları geleneğini sürdüren, bu geleneğin gerekimlerine ayrıntılarıyla bağlı kalan bir kimse olduğu kolayca anlaşılır. Orada, Hacı Bektaş Veli'nin şeriat kurallarına sıkı sıkıya bağlı kaldığı, sonradan adına kurulan Bektaşilik'le ilişkili temel ilkelerin bulunmadığı görülür. Hacı Bektaş Veli, burada, içtenlikli, inanmış, özü pırıl pırıl, sözü açık bir Müslümandır. Namaz, oruç, zekât, hac gibi görevlerin yerine getirilmesini, tanrının birliğine gönülden bağlı kalınmasını ister, kurban kesilmesinden, şeriata tartışmasız uyulmasından yanadır. Ancak bu yapıtta, daha ilk bölümünde, çok ilginç bir açıklama vardır: Hacı Bektaş Veli varlık evreninin toprak, su, yel, od gibi dört ilkedен yara-

tıldığı kanısındadır. Bu görüş, tartışılmaz biçimde, Anadolu felsefesinden kaynaklanan, İslam düşüncesiyle karıştırılıp yeni bir biçimde ortaya konan bir uygarlık ürünüdür; özellikle *Plotinos*'un (İS 3'üncü yy.) geliştirdiği Yeni-Platonculuk öğretisinin ayrı bir yorumudur. Yaratılış olayı açıklanırken bu soruna değinilmez, Kur'an bu dört ilkeyi belli bir bütünlük içinde, varlık öğeleri olarak sergilemez, Kur'anın değişik yerlerinde bu dört ilkenin adı geçerse de, felsefeye özgü bir bileşimle sergilenmez. Bu düşünce, Hacı Bektaş Veli'ye başka yolla ulaşmıştır, bu yol, bize göre, *tasavvuf* denen akımdır.

İmdi, bu yapıtta, Hacı Bektaş Veli'nin şunları vurguladığını görüyoruz: İnsanların görevi namaz kılmak, hacca gitmek, oruç tutmak, din yolunda savaşmak, zekât vermek, kadınla seviştikten sonra yıkanmak, doğal eğilimlerden sakınarak gövdesel gereksinimleri bırakmak, dünyadan uzak kalmak, yalnızca öteevreni (ahireti) düşünmektir (s.4). Yine bu ilk bölümde, insanların değişik öbeklere ayrıldığı, inançları-davranışları bakımından, ayrı özellikler gösterdiği anlatılır. Bu açıklamalar yapılırken Kur'ana başvurulur, örnekler getirilir. Daha açığını söylemek gerekirse, Hacı Bektaş Veli, bir yorumla ortaya çıkar. Bu yorum, onun kendi düşünceleriyle beslenir, pekiştirilir. Daha sonra Tevrat, İncil, Zebur gibi önceden ortaya konan din yapıtlarından örnekler gösterilir, bu örneklerle Kur'an bildirileri arasında bir uyumun bulunduğu ileri sürülür (s.5-13)... Bütün alıntı örneklerin kaynağı Kur'andır burada. Yeryüzünde bulunan insanlar, inançlarına-davranışlarına, yaratılış özelliklerine göre öbeklere ayrılır, nitelikleri belirtilir. Bu açıklamalarda da şeriat ilkelerine uyulur, özellikle Hanefi Mezhebi'nin görüşleri benimsenir.

Öte yandan, bu yapıtın ikinci bölümünde "Ol kutb-i âlem aydur kim: Kul çalab tanrıya kırk makamda irer, ulaşur dost olur" sözleriyle başlayan açıklamaya göre, kırk makam onar onar Şeriat, tarikat, marifet, hakikat

bölümlerine ayrılır. Bu bölümlerde kulun tanrıya varmasını sağlayan onar ilke anlatılır. İmdi, açıklamalar, yorumlar sürdürülürken Kur'andan, peygamber sözlerinden (hadislerden) kanıtlayıcı örnekler verilir. Bu örneklerin tarikatla ilgisi yoktur. Öte yandan "kutb-i âlem" sözlerinin getirilmesi yeni bir ilgi alanı yaratır. İslam dininde tanrıya, peygambere "kutb-i âlem" denmez, tarikat geleneğine göre, genellikle şeyhlere, tarikat ulularına bu san verilir. Hacı Bektaş Veli kendi kendine bu sanı veremeyeceğine göre, bu sözler yapıta sonradan eklenmiştir. Bu sözleri Hacı Bektaş Veli, yolunda yürüdüğü, görüşlerini benimsediği Ahmed Yesevi ya da başka bir tarikat ulusu için söylüyorsa (öyle varsayılsa bile) Ahmed Yesevi'nin elimize geçen yazılarında böyle bir açıklama yok, başka tarikat ulularında da görmedik, Kur'an ile hadislerde de bulunmuyor. Yine bu yapıtın yedinci bölümünde, "marifet"e ilişkin on durum açıklanırken "ol kutb-i âlem ve fahr-i beni Âdem el-Hacı Bektaş el-Horasanî rahmetullahı alayh buyurur kim" sözleri, bizi yeni bir durumla karşı karşıya getirir: Bu sözler yapıta sonradan eklenmiştir, çeviri yapanındır. Ancak "buyurur kim" denmesi yeni bir soruyu gündeme getirir: Yapıtı Hacı Bektaş Veli kendi eliyle mi yazmış, yoksa sözleri başkalarınca mı yazıya geçirilmiştir? Bu konuyu deşmek istemiyoruz, bunları söylemekle yetiniyoruz.

Makalât, içeriği bakımından, tasavvufun alışılagelen konularını işlemekte, onlara Kur'an ile hadislerde kanıt aramaktadır. Bu tutum, daha önce İmam Gazali'de, onun "*ihya-yi Ulumu'd-din*" adlı yapıtında gündeme getirilmiştir. Daha sonra İbn Haldun da (14'üncü yy) bu konuyu işlemiş, tasavvufun içeriğini açıklamaya çalışmıştır. *Makalât*'ın içeriği İslam inançlarıyla tasavvufu uzlaştırma, bu akıma dine dayalı bir yapı kazandırma eğilimindedir. Ancak, bu yapıtta "hadis" diye gösterilen kimi sözlerin "hadis" olmadığı da ileri sürülüyor (s.6,11,19'da ise 4'üncü dipnot. 20'de 8'inci, 21'de 18'inci,

26'da 19'uncu, 28'de 28'inci dipnotlar). Bu tür örnekler epeycedir.

İmdi, elimizde bulunan *Makalât* çevirisinden (Prof.Dr. Esad Coşan) aktardığımız bu örnekler bakılırsa, Hacı Bektaş Veli'nin Kur'an, hadis konularında gönül uyarınca davrandığı, kesinliğe yönelmediği sonucu ortaya çıkıyor. Oysa, yine bu çevirinin 61 sayfa tutan *İncelemeler* bölümünde, Hacı Bektaş Veli'nin İslam dini konusunda yeterli bilgisi olduğu sezdirilmekte, dahası onun üst düzeyde bir bilgin olduğu izlenimi uyandırılmaktadır. Yapıtını Arapça yazacak, Kur'an ile hadislerden örnekler verecek, tasavvufun en yoğun sorunlarını kolaylıkla açıklayabilecek düzeyde olan bir kimsenin, böylesi yanlışlara düşmesi düşünülemez. Bize kalırsa, bu konuda işe pek çok el karışmış, *Makalât*'ın en güvenilir örneği bile epeyce değişikliğe uğratılmıştır.

Makalât'ta görülen-sergilenen bilgiler, Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğini etkilemez, onun bir tarikat öncüsü olarak taşıdığı değeri Anadolu insanı yaratmış, ona bütün gövdesel niteliklerin üstünde bir özellik kazandırmıştır. Bu yapıt, bütün insanları kucaklayan bir sevecenlikle donanmış kişinin olağanüstü niteliklerini yansıtmaktan uzaktır, içerdiği sorunlar Hacı Bektaş Veli'ye yeni bir yücelik kazandırmıyor. Bize kalırsa, bu yapıtta işlenen konular olmasa bile, onun kişiliği çevresinde örülen saygı-sevgi ayası halkın yarattığı bir kişiselliğin yaşatılmasına yeter.

Açık bir örnek olsun diye, *Makalât*'ın üçüncü bölümünde sergilenen şariat kurallarını görelim; bunlara "makam" deniyor: İman, ilim, namaz/ zekât/ oruç/ hac/ gaza, helal kazanç, nikâh, aybaşı durumunda kadına yaklaşmanın yasaklığı, cemaata katılmak, şefkat, temiz yiyip temiz giyinmek, iyiliği benimsemek kötülükten sakınmak. Bu on "makam"ın namaz, zekât, oruç, hac, gaza gibi beşi birlikte tek "makam" sayılmaktadır. İslam dininin ilkelerini bilen bir kimse bunların Kur'anla, hadis-

lerle belirlendiğini anlar. Bunları bilmeyen, uygulayan bir kimsenin inancında eksiklik var demektir. Oysa, Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde, bu kuralları aşan bir sevecenlik vardır, Anadolu halkı onu bu kurallara bağlı kılmadan benimsemiş, ululamıştır.

Makalât'ın içerdiği konular arasında şeytan, Adem, tanrının birliği, iyilik-kötülük bg. önemli bir yer tutar. Bu konular açıklanırken Kur'andan, hadislerden örnekler getirilir. Ancak bu örneklerle sürdürülen açıklamalarda, Hacı Bektaş Veli'nin halk arasında yaygın saygınlığıyla ilgili bir sevecenlik bulma olanağı yoktur. Hacı Bektaş Veli, burada, şeriatın dar, sınırlı alanında sıkışır, halkın onunla ilgili nitelemeleri, olağanüstülükleri silinir gider, ortada kuru bir yorumcu kalır. *Vilâyet-nâme*'de göklere sığmayan Hacı Bektaş Veli'nin o sınırsız açılmışlığı, engin gönüllülüğü yok olur.

İmdi, halkın benimsediği Hacı Bektaş Veli ile *Makalât* yazarı arasında, birden büyük bir uçurum açılır, halkın bu uçurumun ötesine geçme olanağı yoktur artık. Bu neden böyledir? Bu sorunun yanıtını bulmak güç değildir, bizce. *Makalât* yazarı diye gösterilen Hacı Bektaş Veli bir "halk adamı" değildir. İslam dininin getirdiği bilgilerle sınırlı, değişmez-değiştirilemez koşullara bağlı, inanmış bir kişidir. Daha doğrusu, tasavvuf sorunlarını bilen bir şeriat yanlısıdır. Nitekim bu yapıtın yayınlanmasını sağlayan, eleştirili basımını düzenleyen kişinin açıklamaları da bu doğrultudadır; Hacı Bektaş Veli bir "şeriat adamıdır". Olaya bu açıdan bakılınca *Vilâyet-nâme* ile *Makalât*'ı yan yana getirme olanağı yoktur.

Halkın Gözünde Hacı Bektaş Veli

Anadolu'da, Hacı Bektaş Veli konusunda, yaygın söylentiler, öyküler, söylenceler vardır. Ağızdan ağıza, gönülden gönüle akıp giderek belleklere yerleşen bu dil varlıklarını bir dergide toplamak, tarikat dışında kalanların Hacı Bektaş Veli konusunda neler düşündüklerini anlamak yararlı olurdu, ancak böyle bir çalışma yapılmamış, birkaç yazılı kaynağın dışına çıkılmamıştır. Bugün için, böyle bir çalışma güç olduğu oranda uzun süreyi gerektirir. Biz, burada, halkın belleğinde yaşattığı Hacı Bektaş Veli konusunda birkaç alıntıyla yetineceğiz, elimizden başka bir iş gelmez artık.

Hacı Bektaş Veli, biri Bektaşilik denen kuruluşun sınırları içinde, öteki bu kuruluşla pek ilgisi olmayan kimselerin belleklerinde bulunmak üzere, iki ayrı alanda yaşatılır. İmdi, halkın belleğinde yaşayan Hacı Bektaş Veli'ye bakacak olursak, onun bütün dinlerin, inançların üstünde bir *ermiş* niteliğinde kaldığını görürüz. Bektaşî tekkelerinin bulunmadığı yörelerde, bir *ermiş* olarak yaşatılan Hacı Bektaş Veli'nin başlıca özelliği, taşıdığı kutsallıktır. Kimi koyu şeriat yanlıları, özellikle okumuşlar, onu pek tutmazlar, izinden yürüyenlere de iyi gözle bakmazlar. Bunlara sözümüz yoktur. Ancak,

halkın, Anadolu uygarlığının verimliliğini bilen aydınların anladıkları Hacı Bektaş Veli bambaşka bir kişidir. O, erse de, ermese de, Anadolu uygarlığının geliştiği topraklar üzerinde önemli yeri olan bir kişidir. Onun varlığında dile gelen söylenceler, söylentiler Anadolu insanının yaratıcı gücünü gösteren söze özgü belgelerdir. Sivas'ta dolaştığım günlerden birinde, Alevilik'le ilgisi olan birçok kimseyle tanıştım, söyleştim. Hacı Bektaş Veli adı geçince, ellerini yüreklerinin üstüne koyup, başlarını öne eğenlerden tutun da içki içmeye götürenler bile oldu. Bunların çoğu, Hacı Bektaş Veli adını duymuş, onunla ilgili birkaç koşuk dinlemekle yetinmişti. Bu koşuklar da, onun izini sürdüğünü söyleyen, ancak bu konuda nerdeyse bilgisi olmayan kimselerindi. Onların gönlünde, Hacı Bektaş Veli dille anlatılmaz, sözcüklere sığmaz bir "sultan"dı. Bunların çoğu adını bile anmaz, yalnızca "sultan" demekle yetinirlerdi. 1981 yılı Eylülünde gittiğim Seyitgazi'de, türbenin aşağısında bana çay ısmarlayan yaşlıca bir köylünün, ona "Baba Sultan" dediğini, adını söylemekten kaçındığını, bunu bir saygı gereği yaptığını öğrendim, dinledim. Ona göre, Hacı Bektaş Veli "ulular ulusu" bir kimsedir, gövdesi gömüldüğü yerde, soluğu bütün göklerde, sıcaklığı gönüllerde, tını bütün ülkededir. "Ülke" sözcüğünden ne anladığını sorunca, "bütün toprağın üstü" yanıtını almıştım. Kayseri'de, büyük buğday anbarının yakınında, anayolun kıyısında oturduğum kahvede, çay içerken bana Muş tütününden kaçak sigara veren yaşlı, saatının altın kösteğinden, altın işlemeli tütün tabakasından, ağa kılıklı giyinişinden varlıklı bir kimse olduğu sezilen kişiye "dede" deyince yüzü kızardı. Biraz sonra yanımdan kalktı, ötede oturdu, dayanamadı geldi, önümde durdu, yumuşak bir sesle: "Ben sana gucendüm, sen bana dede dedin, dede bizde Alevilere diyolar, ben Alevi değelim" deyince duradım, baltayı taşa vurduğumu anladım, sözü evirip çevirdimse de kandıramadım. Konuşurken ağzımdan Hacı

Bektaş Veli sözcükleri çıkınca, adam gülmeye başladı: "Oyle dimee, ona burda Sultan deyolar" karşılığını verdi, biraz içim açıldı.

Yine o yıllardı, Konya'da, Dergâh Oteli'nin girişinde oturuyordum, Mevlânâ törenleri düzenlenmişti. Mevlevi oldukları konuşmalarından, davranışlarından anlaşılan çok süslü, boyunları, kolları altın takılarla dolu birkaç hanım oturuyorlardı. İçlerinden biri sigarasını yakmak için kibrit, çakmak aradı, arandı, bulamadı, arkadaşlarında da yoktu sanarak, hızla yerimden kalkıp sigarasını yaktım, bana Mevlevi davranışıyla yumuşak bir "eyvallah" çekti, ben de "eyvallah" karşılığını verdim. Hanımlar hep birlikte gülümsediler, sigarasını yaktığım hanımın yanında oturan, en çok otuz beş otuz sekiz yaşlarında görüneni birden: "Siz de Mevlevi misiniz?" diye sordu, gülümsemekle yanıtladım, ne o anladı ne ben doğrusu. Gece, düzenlenen törende ben ön, onlar arkamdaki koltuklara oturmuşlardı, birbirimizi görünce önce onlar gülümsedi, selamlaştık, ertesi sabah Dergâh Oteli'nin girişinde karşılaştık, birinin eşi de yanlarındaydı, oturduk söyleşmeye başladık. Bir ara Hacıbektaş'a uğrayacağımı söyleyince (bunu gelişi güzel söylemişim) bir gün önce sigarasını yaktığım bayan, gözleri ışıyarak: "Haa siz Hünkâr'ın yanına gideceksiniz" demişti. Levent'te oturduğunu, eşinin büyük bir ilaç fabrikasında (yine o yörede) oldukça yüksek görevli bir kimse olduğunu söylemiş, İstanbul'a dönünce "görüşelim" demişti. Dediğini yaptım, evine gittim (orası bir ev değil, büyük apartımanın bir katını kapsayan bir konaktı diyesim geliyor), eski, ünlü bir Bektaşî'nin torunu olduğunu öğrendim. Annesinin babası olan bu Bektaşî ozandı, şiirlerini biliyordum. İşte bu bayan, Hacı Bektaş Veli'nin "çağının devrim öncüsü" olduğunu yüreği çarparak söylüyor, eşi süt dökmüş kedi gibi dinliyor, bütün sözlerini onaylıyordu. Sık sık, görkemli evinde düzenlediği bayanlardan oluşan toplantılarda, Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerini aşıla-

makla, yaymakla övünüyordu. Evinin, göze batan bir yerine, konukların kolaylıkla görebilecekleri biçimde, ufak boyutlu bir Hacı Bektaş Veli tablosu (ressamını bilmiyorum) asmış, çerçevesi ince altın tellerle süslenmişti.

1969'da Erzincan'da, anayolun kıyısında, büyük bir otelde kalıyordum. Oraya benim gibi gezmeye gelmiş, Erzincan'ın uzak ilçelerinden üç kişiyle tanışmıştım, akşam yemeğini içkili bir yerde yemeye gitmiştik. Kadehleri kaldırırken bir Bektaşî tutumuyla sağrağımı kavramıştım, tokuştururken üçünün de gözleri ışıdı, "Demek bizdensin ağa" dediler. Üçü de Hacı Bektaş Veli izindeymiş, onlar da onun adını anmıyor hep "ulu sultan" ya da "sultan hazretleri" diyorlardı. Söylediklerine göre, buldukları ilçeler hep Hacı Bektaş Veli "kulu"muş, yine hepsi CHP yandaşymış. Sık sık gittiğim, gezdiğim Giresun yaylalarında Çepnilerle görüşürdüm, çocukluğumda bizim Trabzon yaylalarına da uğrarlardı. Onlarla birlikte geçen gençlik yıllarımdan kalma birikimlerim çoktu. Hepsisi de "sultan" der, Hacı Bektaş Veli'ye derin bir saygı gösterirlerdi. Bursa'da Ulu Cami yakınında, açık kahvede oturuyordum, yanımdaki bayan arkadaşım (onun da büyükleri arasında Bektaşîler vardı) içinde Hacı Bektaş Veli adı geçen bir koşuk okuyunca, yanımdaki masada oturan, sakallı (elli yaşlarında vardı) birden yerinden fırladı, kendi kendine: "Estağfurullah, estağfurullah, tövbe ya Allah" diye mırıldanarak uzaklaşması bizi epeyce güldürmüştü. Bizim gibi gülmeye başlayan yan masalardan bir yaşlıca bey, o kişinin Yıldırım Bayezit Camii'nde görevli olduğunu, Menderes'in fotoğrafı bulunan bir gazetenin üstünde soğan doğrayan karısını boşamaya kalktığını anlatınca, daha çok gülmüştük (koyu bir DP yanlısı imiş)...

Ankara'da çok kaldım, yedeksubaylığımı Elmadağ, Kırıkkale yörelerinde geçirdim. Hacı Bektaş Veli'den hep "Sultan Hacı Bektaş-i Veli hazretleri" diye, öne eğilerek söz edenlerin duydukları saygıyı yazıyla anlatmak

kolay gelmiyor bana. Özellikle Kırıkkale'de, gezdiğim köylerden birinde, bize evinde yemek yedirip Hasan De- de şarabı içiren muhtarın, övünçle, kıvançla, bu köyde doğan bütün erkek-kız çocukların kulaklarına "Sultan Hacı Bektaş-ı Veli huuu" diye üflendiğini söylerken göz- lerinin ışıldamasını, ellerinin iki yana açılmasını bir tür- lü unutmam. İstanbul Vefa Erkek Lisesi yanında Zey- rek Ortaokulu'nda öğrenciyken, Türkçe öğretmenimiz Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı (çok sevip saydığım bir kişiydi), bir gün Süleymaniye Kütüphanesi'nde ders çalı- şırken yanıma geldi, elini omuzuma koydu (orada görev- liydi ayrıca), önümde "Bektaşî Şiirleri" adlı bir kitabı gö- rünce, "Ooo Zeki, sen de mi feylesofluğa başladın" der- ken, sevdiği bir öğrencinin yoldan çıktığını sanarak duy- duğu üzüntüyü yansıtan sesi bugün bile kulaklarımda- dır (sonradan İstanbul Müftüsü olmuştu). Ben, Nakş- bendi tarikatına girmiştım, yaşamım boyunca Hacı Bek- taş Veli'ye karşı, bu kuruluş gibi katı davrananı görme- dim. Halvetilerle de ilişkim olmuştu, onlar çok saygılıy- dı, hep "Hacı Bektaş-i Veli hazretleri" derlerdi.

Yukarda anlatılanlar arasında, bir ikisi dışında, Anadolu'nun gezdiğim elli yedi ilinde Hacı Bektaş Ve- li'ye karşı büyük, içten bir saygı gösterildiğine, onun bü- yük bir ermiş (veli) olarak nitelendiğine tanık oldum. Ona karşı olanların hepsi de koyu şeriat yanlısı, bilgisiz kimselerdi diyebilirim (birkaçı dışında). Bu olumsuz du- rumlara karşın, halkın gönlünde yatan Hacı Bektaş Veli adı, eski bir geleneğin odaklaşmış simgesi gibidir diyebi- lirim. Anadolu insanı, Hacı Bektaş Veli'yi, kendi gönlü- nün uyarınca biçimlendirip yaşatmayı, yazılı kaynakla- ra önem vermemeyi yeğliyor. Bu anlatılanlardan çıkan başka bir sonuç da şudur: Hacı Bektaş Veli, çoğunlukla, kırsal kesimin insanı durumunda görülüyor. Ona, koyu şeriatçı çevreler, geleneksel bir önyargıyla, katılmış bir inancın soğuk etkisiyle bakıyorlar. Onlar, Hacı Bek- taş Veli'nin, Anadolu toprağından fıskıran bir kaynak ol-

duğunu göremiyorlar. Oysa, Hacı Bektaş Veli'ye gereken önemi vermeden, Anadolu'da ortaya konan kimi yazın ürünlerini, özellikle halkbilgisi alanına girenleri, anlama olanağı yoktur. Hacı Bektaş Veli, çağlar boyunca gelişen bir halk düşüncesinin, bir halk yaratıcılığının öncüsüdür. Onun adına düzenlenen *Vilâyet-nâme*, Anadolu insanının söylenece üretme konusunda nesnelleşmiş ürünüdür. Bugün, Hacı Bektaş Veli'yle ilgili, yazıya geçmemiş, bütün söylentilerin, söylencelerin, öykülerin yaratıcısı halktır; onu severek benimseyen, severek yaşatan halk. Bize kalırsa, halkbilgisi alanında ortaya konan ürünlerin çoğunda (yazın alanında daha çoğunda) hep Hacı Bektaş Veli ışığı vardır. Bu ışığın kaynağı da Asya değil Anadolu'dur. Bu nedenle, Anadolu'da halktan Hacı Bektaş Veli'ye, Hacı Bektaş Veli'den halka giden gizemli bir yol vardır...

Burada sağlam bir kurum niteliğine bürünen, yıllık belli günlerinde düzenlenen, Hacı Bektaş Veli törenleri üzerinde durmuyoruz. O törenler, nerdeyse, değişmez bir gelenek niteliği kazanmış, toplumun onayından geçmiş, yasal yerini almıştır. Uygarlık bakımından bu önemlidir, özellikle bir geleneğin yaşatılması, bu yaşatılma eylemiyle inanç katılığında sıyrılmaya ilginçtir.

Kırsal kesim insanının gözünde Hacı Bektaş Veli, bir iyilik odağı olarak, bütün acıların gidericisidir, ona açılan-uzanan eller boş dönmez, dilekler günün birinde yerine gelir, tanrı bu sevgili ermişinin aracılığını onaylar. Bu nedenle, onun yattığı yerin toprağı, suyu, bitkisi bile uğurlu sayılır. Hacı Bektaş Veli öksüzleri, kimsesizleri, düşünleri, çocukları, bütün evcil yaratıkları korur, sever, onlara dokunulmasını istemez. Kan dökmeyi, köğuculuğu, dedikoduyu sevmeyen Hacı Bektaş Veli, kadınlara karşı katı davrananları da iyi karşılamaz, özellikle kadınları dövenleri çevresinde bile dolaştırmaz. Döven bir kadının yapacağı ilk iş, yargı gününde Kadıncık Ana'ya başvurarak için dökmek, böylece kendisine

yapılan kötülüklerin, çektirilen acıların tanrıya ulaştırılmasını istemektir. Doğu Karadeniz yöresinin yaylaklarında dolaşan Çepnilerden birinin anlattığına göre, Türkçede kadın adı olarak kullanılan "Hatuncuk" sözcüğü "Kadıncık Ana"dan geliyormuş. Bunun dilbilim, kökenbilim bakımından tartışma götürür bir yanı olsa bile, Kadıncık Ana'ya duyulan saygı-sevgi yönünden önemi açıktır. Çepni öyle düşünüyor, öyle inanıyor.

*Kar yağayı patulcuk
Nerde kaldun Hatuncuk
Kırmızı yanağına
Takacağım altuncuk*

bu Karadeniz türküsünde geçen "Hatuncuk" sözcüğü bir kadının adıdır, böyle adlar bugün bile yaygındır. Bu tür halk öyküleri, üremeleri çoktur, burada onların kaynağını aramak, kesin bir yargıya varmak kolay değildir. Ancak, Bektaşilik'te kadına gösterilen saygı-sevgi göz önüne getirilirse, söylenenlerin boşlukta kalmadığı anlaşılır.

Birliğe Doğru

13'üncü yy Anadolu'sunun, yönetim-inanç bakımından büyük bir dağınıklık içinde yüzdüğünü, yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Bu dağınık, sarsıntılı durumdan kurtulmak için etkili çabaların tüketildiğini gösterir belgelerden, kaynaklardan yoksunuz. Özellikle Selçuklu dönemini inceleyen birçok kaynağın, elimizde bulunmasına karşın, hepsi de ortaya çıkan beyliklerden söz eder. Bu beyliklerin; kimi dönemde, sayısı on ikiye varır, sonra yavaş yavaş azalır, Osmanlı Devleti'nin en güçlü çağında hepsi ortadan kalkar; artık Anadolu'da bir Osmanlı İmparatorluğu vardır. Bu dönem, bu çalışmamızın kapsamı dışındadır.

Anadolu'nun bu "Beylikler dönemi" inanç bakımından da birliğe ulaşmış değildir, Anadolu'da on üç dolayında dil konuşulmaktadır. Egemen dil Türkçedir, o da çok değişik ağızlara ayrılmıştır. Sözel gelişimi Yunus Emre'nin diliyle (ağızıyla) Karaman Türkçesini, daha sonra Kadı Burhaneddin'in dilini birtakım ayrılıkları düşünmeden anlama olanağı yoktur. Bu ayrılıklar kökensel değil, söyleyiş başkalığından kaynaklanmaktadır. Kadı Burhaneddin, Hacı Bektaş Veli'den nerdeyse yüz otuz yıl sonra ölmüştür, ancak konuştuğu ağız, Türkçenin Ana-

dolu söyleyişine pek uygun değildir (elimizde bulunan şiirlerine göre)...

Ağız değişikliğinden doğan bu başkalaşmanın düşüncelere de yansımalarını biliyoruz.

İşte bu dağınıklık, bölünmüşlük içinde birleştirici bir ögenin ışıdığı da gözden kaçmıyor. Bu öge Hacı Bektaş Veli'nin getirdiği inançlarda odak durumundadır. Hepsinden önce inançlarda bir yumuşama, değişmezliklerin katılığı karşısında değişimin yarattığı bir gevşeme vardır. Bunun odağını oluşturan da insan sevgisidir. Bu sevginin bayrağı, ülkesi, yasaklayıcı etkinliği yoktur. Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı yörede ortaya çıkan toplumsal olaylar incelendiğinde başat durumun belli bir odakta toplanma eğilimi gösterdiği anlaşılır. Bu birleştirici eğilimde yönetici kurumların, yetkili yöneticilerin etkisini aramak, birleştirici ögeyi en üst düzeyde bulunan bir yetkilinin egemenliğine bağlamak doğru değildir. Yine, bu dönemle ilgili tarih kaynaklarından öğrendiğimize göre, yöneticiler birleştirici değil bölücü, ayrı ayrı yörelerde egemenlik sağlama düşüncesiyle çalışan kimselerdir. Nitekim Anadolu Beyliklerinin varlığı da bu egemenlik anlayışına dayanmaktadır. Beyliklerde birleşme, bütünleşme eğilimi yoktur. Oysa, bu beyliklerin hepsinde yönetimi elinde bulunduranlar Türktür, üstelik hepsi de Anadolu'ya 1071'den sonra gelmiştir. Oysa, Hacı Bektaş Veli'den beslendiği söylenen inanç varlıklarında "devletleşme" eğilimi bulma olanağı yoktur.

Birleştirici ögenin, birdenbire ortaya çıkıp hızla yayıldığı da söylenemez, bu içten içe gelişen, en uygun dönemde görünüş alanına çıkan bir birikimdir. Hacı Bektaş Veli, bu içsel birikimin yoğunlaşmasında etkili olmuştur kuşkusuz, ancak birikimin geliştirici özleri Anadolu uygarlığının tabanında yatmaktadır. Bunu "*Ma-kalât*"ın başında yer alan: "...tanrı insanları (Adem'i) dört türlü nesneden yarattı, dört topluluk oluştu. Bu nesnelere de toprak, su, od, yel'dir anlamını içeren bölümden

öğreniyoruz. Bu dört türlü kurucu öğenin, ilkenin ilkçağdan geldiği, Anadolu bilgelerince ortaya atıldığı biliniyor. Sözelgeşi evrenin, varlık türlerinin kurucu özü Thales için *su*, Herakleitos'a göre *od*, Anaksimenes'te *yel* Empedokles'in düşüncesinde *topraktır*. Empedokles önceki üç ilkeye *toprak*'ı eklemiş, böylece kurucu öğeler dörde çıkmıştır. Hacı Bektaş Veli'nin olduğu söylenen, kaynaklara geçen "*Makalât*"ın bu açıklamasından anlaşıldığına göre, ilkçağdan bu yana süzulegelen bir inanç birikimi, Anadolu ortaçağında birleştirici, eskiye bağlayıcı ilke görevini yapıyor. Bu çok önemli, ilginç bir olaydır, Hacı Bektaş Veli, bu olayla, birdenbire 1700 yıl eskiye gidiyor, inançlarının köklerini sergiliyor. Bunu geleceksel bir bilgi edinme yoluyla başarsa bile, köklülüğünü vurguluyor. Nitekim İslam düşüncesinin anlayışı da başka türlü değildir.

Tasavvuf, evreni konu edinince, işe "yaratılış" olayından başlar, ilkin bütün kişisoyunun atası sayılan Adem'i gündeme getirir. Adem ise toprak, su, yel, od gibi dört öğeden yaratılmıştır, denir. Bu da şöyle: Adem'in kanı su, soluğu yel (tini), eti toprak, sıcaklığı od olarak gösterilir. Sonra bu dört kurucu öğeye dört nitelik yükletilir, bundan da kişilerin ıraları oluşur. İşte Hacı Bektaş Veli de bu inancı benimsemiş, özümsemiş görünüyor, onun köklülüğü de buradadır. Hacı Bektaş Veli'de yoğunlaşan sevgi birleştirici öğedir, bunun kaynağı da ilkçağ bilgisi Empedokles'tir. Empedokles'e göre "sevgi/eros" birleştirici, tikslenme (sevgisizlik) ise ayırıcıdır. Bunları Hacı Bektaş Veli'de de buluyoruz. Burada bir kökleşme, derinleşme, uygarlık bakımından özlü bir geçmişe bağlanma, ondan beslenme olayı vardır.

Hacı Bektaş Veli'nin varlığında dile getirilen düşünceleri, sözlencelerden ayırarak açıklamak, yorumlamak kolay değildir. Sözelgeşi "*Vilâyete-nâme*"nin ikinci bölümünde (A. Gölpinarlı yayını), ona "hacı" sanının Lokman-ı Perende'ce verildiği söyleniyor, buna karşın "*Ma-*

kalât" çevirisinde (Prof.Dr.E. Coşan yayını) "mutlaka hacca gitmiştir, s.XXVI" deniyor.Bu iki çelişik olay, Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde eriyor, tartışmayı gereksiz kılacak bir nitelik kazanıyor; bu da birleştirici bir açıklama gibi görülmüyor. Burada önemli olan, olayların çelişmesi, birbirine aykırılığı değil, Hacı Bektaş Veli'nin kişiliği çevresine örülen öyküdür. Öykü, bilimsel eleştiriye açık değildir, olması da gerekmez. Tasavvuf anlayışı, bu tür nitelermeleri kişisel inanç ortamında tartışılmaz birer gerçek biçiminde sergiler. Bu sergileme, bütün çelişkileri bir odakta yoğurup kaynaştırır.

Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı dönemde, onun çağdaşı başka ermişlerin Anadolu'da dolaştıkları, kimi çevrelerde etkinlik gösterdikleri, bunlara "Babaî" denildiği biliniyor, ancak bunlar arasında Hacı Bektaş Veli gibi sivrilen, geniş bir alana yayılıp tutunan olmamıştır. Bu konuda Mevlânâ'yı örnek göstermek yanıltıcıdır, Mevlânâ oldukça dar bir alanda kalmıştır, birleştirici-uzlaştırıcı olmamıştır. Mevlânâ, kaynaklardan öğrendiğimize göre, bir "tören adamı" biçiminde ortaya çıkmıştır, çevresinde toplananlarla yaptığı işbirliği belli kurallara dayandırılmış, bu kurallar daha sonra Mevlevilik'in çatısını oluşturmuştur. Oysa Hacı Bektaş Veli'de birleştirici öge, adı çevresinde örülen öykülere-olaylara bağlanıyor. Bu öyküler-olaylar, birleşmeyi-birliği sağlayacak bir anlam içeriğiyle sunuyor. Sözcüğü; Hacı Bektaş Veli'nin Karadeniz'de batmakta olan bir gemiyi kurtarması. Yine "*Vilâyet-nâme*"den öğrendiğimize göre, Hacı Bektaş Veli, öleceğini anlayınca, yerine kimin geçeceğini söylüyor, böylece birliği kuruyor: Hızır Lâle Cüvan, Mürsel, Yusuf Bâli (s.90). Bu, görüş-inanç konusunda birliği sağlamak, uyuma kavuşturmak için ilginç bir olaydır. Buna benzer bir olay da, Gadir-i Hum denen yerde, Peygamber'in kendinden sonra Ali'nin halife olmasını istediğidir. Alevilerin, kaynak göstererek savundukları bu olay, İslam tarihinin kanlı yapraklarında geçer, açıklanıp anlatılır.

Geleneğin Dili

Anadolu'nun, özellikle kırsal kesimlerinde, Hacı Bektaş Veli'ye değgin söylentilerle yazılı kaynakların anlattıkları birbirini tutmaz. Yazılı kaynaklar, özellikle somut kanıtlara dayandığı savını güdenler, çok değişik yorumlar getirir. Bu kaynakların çoğu, onu, Yesevilik'in bir yayıcısı, görevlisi diye görür. Bu kaynakların yazarları, hangi bilimsel sanları donanmış olursa olsun, hangi yüksek görev yaşamalarında bulunursa bulunsun güven verici, tutarlı değildir. Söz gelişi Fuad Köprülü, Hacı Bektaş Veli'yi, onun adına kurulan Bektaşilik'i Yesevilik'e bağlar, ancak bu konuda sağlıklı bir kanıt gösteremez (bk. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*). Bu tür kaynakların, savların öncüsü *Aşıkpaşaoğlu*'dur. Böylesi kaynaklar, olaya hep inanç gözlüğüyle, hep duygusal etkiler altında bakar, araştırmanın sonucu bir önyargıyla belirler. Oysa halk geleneği bambaşka söyler, daha sevenen bir Hacı Bektaş Veli sergiler.

Gelenekler, yazılı kaynakların dışında kalan, sevenen, diri, özlü, kişilik tözüyle bağlantılı bir dil kullanır. Bu dil eskimez, sözlüklerin egemenliği altında girerek katılaşmaz, değişken bir tutumla varlığını sürdürür, boynuna kendini yeniler, geliştirir. Geleneğin dili halkın dü-

şüncelerini, yaşama anlayışını, koşullarını, geleceğe bakış açısını biçimlendirir, ona özgünlük kazandırır. Bu dille egemen öge yaşamla birlikte olmak, soyutlaşmaları bile yaşamın özlemlili ortamında biçilmiş giysilerle süsler, giydirir kuşatır. Geleneğin dili halkın gereksinmeleriyle beslenir, gelişir, dirilik kazanır, genişler-daralır. Bu nedenle geleneğin dili halkın görüş odağıdır. Halkı anlamak, özünü bilmek, değişkenliğinin gizemini görebilmek için bu diri dili öğrenmek, onunla senli benli olmak gerekir. Geleneğin dilini oluşturan başka bir öge daha vardır, biz ona halkın özlemi, evreni görme biçimi diyoruz. Bu dil özgündür, özgürdür; özellikle "dile doku-nulmaz, dilde değişmez kurallar vardır, dil kendi kendini yapar" diye ortaya atılan katılmış başların ağusundan uzaktır. Geleneğin dilini yapan, bütün kuralların boynunu vuran, onları boyunduruğu altına alan yaratıcı-üretici halk düşüncesidir, anlıdır. Yeryüzünün neresinde olursa olsun, geleneğin dili dillerin en doğurganı, en kıvrak, en gelişkenidir. İşte Hacı Bektaş Veli'yi yaşatan, ona dirilik kazandıran, onu sevecen bir yüreklerde boy boy, oba oba gezdiren bu dildir.

İmdi, başka bir bölümde görüldüğü gibi, Hacı Bektaş Veli'yi günümüz kişisi kılığıyla aramızda dolaştıran bu "geleneğin dili"nde , hangi ışıklandırıcı bilgi kırıntıları saklıdır, açıklığa susamıştır görmeye çalışalım. Hacı Bektaş Veli'yi konu edinen kaynakların hepsi, sözüm ona, "bilimsel bir anlayışla" işe başlamış sayılır, öyle görünmek ister. Bilim us ilkelerine, deney verilerine dayanan, kesin sonuçlara varmak isteyen, gelişigüzel tartışmalara olanak tanımayan bir alandır, uygarlığın gelişim aşamalarıyla bağlantılıdır. Bilim anlayışı, felsefe görüşü kişinin elinde yılanı kırbaç, arslanı binit, görkemli kayaları uçan kuş yapamaz, yapmaya kalkışanı da sağlıtım gereçleriyle iyileştirmeye çalışır. Oysa geleneğin dili, bilim anlayışının ötesinde, bir özlem oylumudur, kişiyi dilediği biçimde, sevildiği kılıkta görür gösterir.

Geleneğin dili Hacı Bektaş Veli'yi bulutlara yükseltir, ona yağmur yağdırır, kayaları yürüttürür, ırmakları yokuşa akıttırır, ölüleri dirilttirir, sayrılarını sağlığa kavuşturur, görmezleri gördürtür bg. nice doğaüstü olayların yaratıcısı olarak niteler. Bu olay, halkın gönlünden, duygularından, sevgisinden, özleminden kaynaklanan bir üründür. Bu ürün bilimin konusu olabilir, ancak halkın yaratıcı düşgücünü anlamak, onda saklı üretken özü kavramak için. Halkın bu düşsel yaratkanlığını eleştirmek, kınamak, suçlamak saygısızlıktır, kendini bilmezliktir. Ancak, bu yaratkanlığın arkasında özel bir çıkar, kişisel bir yarar duygusu gizlenmemişse. Hacı Bektaş Veli gibi, kırsal kesim insanının yalnızca sevgiden-saygıdan kaynaklanan özlemini dilegetiren bir kişinin giysileri içine saklanmaya çalışarak, onu bir çıkar-yarar odağı durumuna getirmek, yozlaşmanın ilk açık belirtisidir. Geleneğin diline göre Hacı Bektaş Veli bir gönüleridir, ermiştir, sevmiştir, sevilmiştir. Bu sevip sevilmenin arkasında insan özüne yabancılaşan, aykırılaşan bir tutum yoktur. Anadolu insanı yaratıcı düşgücünün kanatlarını takınıp Hacı Bektaş Veli'yi gökkatlarında dolaştırırken sevgiden, özlemden başka bir nesne düşünmemiştir. Bu nedenle, geleneğin dilinde, Hacı Bektaş Veli bir özlemin kişileştirilmesi, bir sevginin insan biçimine dönüştürülmesidir. Hacı Bektaş Veli'ye değgin söylenceler incelendiğinde, onun aşırılıktan kaçındığı, öfkeden kışkırtıcı etkilerinden uzak kaldığı, en karmaşık olaylar karşısında bile gülümsediği, olanaksız olanaklı duruma getirdiği kolayca görülür. Onun bu özelliği Anadolu insanının bakış açısıdır diyebiliriz.

Geleneğin dili, bize birtakım yaratıkların adlarını verir, onları niteler, anlatır. Bu yaratıklar arasında arslan, kartal, yılan, kurt, kuzu, koyun, geyik, bıldırcın, güvercin, karaca bg. doğal yapısı, eylemi birbirine aykırı olanlar ilgi çeker. Bu yaratıkların bir ortamda yaşaması, beslenmesi, barınması olanaksızdır. Biri ötekinin besini

durumundadır. Oysa Hacı Bektaş Veli, bu aykırı doğada yaratıkları, bir araya getirmekle kalmaz, birbirinin yardımcı, koruyucusu, ortağı, gönüldeşi durumuna getirir. Arslanın dokunmadığı geyiği, avcı vurur, koyunu keser, kartalın yanında duran güvercini kişiöglu kesip yer... hep böyle karşıt işleri birbirini izler. İnsan denen yaratık, bir yerde, arslandan korkunç, kurttan azgın, yılandan ağulu, kartaldan büyük gönüllü oluverir. Geleneğin dili Hacı Bektaş Veli'ye en azgın yaratığı bile insandan daha barışsever, daha ince, daha sevecen bir eylem içinde gösterir-anlatır. Bu iki karşıt, yaratıkların doğaları bakımından uyuşmaz durumları Hacı Bektaş Veli, büyülu elleriyle sevecen bir yapıya dönüştürürken kişinin azgınlığını vurgular. Bu tür olaylarda yırtıcı arslan kişinin barışsever yolgöstericisi kılığına giriverir. Bu, kişiyi açıklama yönünden, çok ilginç bir olaydır.

Anadolu insanının başlıca özelliğı sevdiği kimseyi, bütün doğal koşulların ötesinde sergileyerek, yüceltmektir. Bu yüceltmede başlıca etken kişiden beklenen başarıların türü, kişiye olan yakınlık oranıdır. Hacı Bektaş Veli'yi yaşatan gelenek, onu niteleyen geleneğın dili, bütün yerici-yıpratıcı duygusal eğilimlerden sıyrılmış, eksikliklerden arınmış bir varlığı ortaya koyma özlemi içindedir. Bütün varlık türlerini birbiriyle barıştıran, uyum içinde yaşatmaya çalışan biricik güç sevgidir. Bu sevgi Hint inançlarında, özellikle Buddha'nın "arınma"sında, İran'ın ulusal dini olan Zerdüştlük'ün özünde vardır. Tanrı, Zerdüştlükte inançlarına göre güneştir, aydınlığın odağıdır, karanlığı sevmez, ondan kaçınır, onunla savaş içindedir. Öte yandan ilkçağ Anadolu inançlarına göre sevginin öncüsü olan "Eros" birleştiricidir, uzlaştırıcıdır, barışseverdir. Bilge Empedokles'in öğretisine göre "sevgi birleştirici" bir öğedir, nesnelere arasında uyum sağlayan başlıca güçtür. İşte Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde başat eğilim de bu sevgidir, geleneğın dili böyle söylüyor, onu bize böyle anlatıyor. Peki, bu evrensel sevgi

gelişigüzel bir olay mıdır? Bu sevginin Anadolu'ya başka yerlerden geldiği söylenemez, bütün uluslarda ortak bir değer olduğu savunulur, buna da kimse karşı çıkmaz. Sevgi, felsefe bakımından, insanlığın ortak değerlerinden biridir. Ancak bu sevgiyi koşulsuz, bağımsız, özgün bir etken olarak tarikat ortamında derinleştiren odaklardan biri de Anadolu uygarlığıdır. İyi incelenir araştırılırsa, İsa'nın, Musa'nın gösterdiği doğaüstü başarıların benzerleri Hacı Bektaş Veli'de de gündeme getirilmiştir. Oysa onun çağdaşı Mevlânâ'da böyle bir üstün başarı gösterilmemiştir. Burada iki ayrı etken sözkonusudur. Hacı Bektaş Veli'yi yaşatan kırsal kesim, Mevlânâ'ya bağlanan ise varlıklı topluluktur. Mevlânâ kırsal kesime girememiş, buna karşın Hacı Bektaş Veli büyük bir yandaş topluluğu kazandığı kırsal kesimden ayrı olarak, kimi büyük illerde de kendini odaklaştırmıştır. Demek, geleneğin dili Hacı Bektaş Veli'ye daha geniş olanaklar sağlamış, Mevlânâ konusunda böyle bir eliaçıklık göstermemiştir.

İmdi, daha eskilere, ilkçağa gidersek, Anadolu tanrılarının arslanlarla kartallarla, yılanlarla, boğalarla, kurtlarla, koyunlarla, geyiklerle gönüldüş olduklarını görürüz. Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde böyle bir topluluk vardır, bunu yaratan da kuşkusuz geleneğin dilidir. Geleneğin dili Mevlânâ'dan kaçırıldığını, ona vermek istemediğini Hacı Bektaş Veli'nin önünde yığınlaştırıyor. Bu karşılaştırma, bize, Hacı Bektaş Veli'nin daha eski, daha köklü bir uygarlık tabanına oturtulduğunu gösteriyor. Bu tutum, gelişigüzel bir olayın değil, yaşamla pekiştirilmiş bir geleneğin sonucudur. Bu gelenek yazıyla değil yaşanan olaylarla, birbirini izleyen uygulamalarla bütünleşerek geçmişten geleceğe uzanıyor. Geleneğin dili sorununa başka bir gözle bakalım. Yazılı kaynaklar, Hacı Bektaş Veli'nin bir "Yesevi dervişi" olduğunu söyler, Anadolu'ya gelişinde de bu "derviş"liğin bir görev üstlendiğini ileri sürer. Oysa, bir "Yesevi dervişi" olduğu söyle-

nen Hacı Bektaş Veli'yi tutan, yaşatan yörelerde Yesevilik yaşama olanağı bulamamış, adını bile duyuramamıştır. Yesevilik'in koyu "Sünni" bir kuruluş olduğunu söylemiştik, Hacı Bektaş Veli adına kurulan Bektaşilik'te koyusu şöyle dursun yumuşağı bile yer bulamamış (Sünniliğin)... İşte bu olguyu açıklama kolay değildir, Yesevilik'i bu olayların dışında bırakmak daha doğru görülüyor. Geleneğin dilinde Yesevilik'e yer verilmeyişi de bundandır.

Geleneğin dili, toplumsal bir üründür, ancak onun toplumsallığı kırsal kesimin yaşama biçimiyle bağlantılıdır. Kırsal kesimin yaşama biçimini oluşturan geleneklerde ilkçağ inançlarının izlerini bulmak güç değildir, bunun somut kanıtları Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde toplandığına inanılan arslan, geyik, kartal, koyun bg. karşıt doğal yaratıklardır. Ufak bir karşılaştırma, bize, Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde toplanan evcil olmayan yaratıkların eski Hitit-Urartu tanrılarının derneklerinde buluşanlarla özdeş-soydaş bir doğal yapı taşıdığını gösterir. Nitekim Boğazköy'de, kapının iki yanında duran koruyucu arslanları Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde de görüyoruz, Hitit tanrılarının geyikleri Hacı Bektaş Veli'nin yanına da gelmekte sakınca görmemiş.

*Gâhi bulut olub göğe ağarsın
Gâhi yağmur olub yere yağarsın
Ay mısın gün müsün gökten doğarsın
İlgüt ılgıt esen yel Hacı Bektaş*

Kul Himmet'in bu dörtlüğünde, geleneğin dilince söylenen bir inanç sergileniyor, Hacı Bektaş denince, ozanın belleğinde ne biçim bir görüntünün diriliverdiği anlaşılıyor. Hacı Bektaş Veli'yi nitelerken dizilen olaylar doğa yasalarının dışına çıkmıştır. Hacı Bektaş bulut oluyor, yağmura dönüşüp yere yağıyor, güneş gibi, ay gibi gökten doğuyor, sonra ılgıt ılgıt esen bir yel kılığına giri-

yor. Oزانca bir söyleyiş olmasına karşın, kırsal kesim kişinin Hacı Bektaş Veli'de gördüğü üstünlükler de böyledir. İmdi bu olayları, bilimsel ölçülere vurarak açıklama olanağı yoktur, daha doğrusu bilimin bu konuya yaklaştırılmaması gerekir. Oysa, kimi araştırmalarda yapılan bunun büsbütün karşıtıdır, böylece özlemle beslenen düşgücünün üretici atılımı birdenbire anlamsızlığa dönüştürülüyor. Oysa kırsal kesimin benimsediği, yaşattığı Hacı Bektaş Veli'nin bütün davranışlarında, eylemlerinde geleceğe dönük, tutarlı bir anlamlılık vardır. Halk yalnız özlemlerin değil, başına gelen yıkımlardan, acılardan, sayrılıklardan, sözün kısası olumsuz durumlardan kurtulmak için Hacı Bektaş Veli'de olağanüstü bir güç odağı buluyor, ona böyle bir nitelik, üstünlük veriyor. Bize inanılmaz gelen bir özellik, halkın belleğinde doğal, olağan bir nitelik kazanarak Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde nesnelleşiyor.

Geleneğin dili, Hacı Bektaş Veli'yi, bilinen kılığa sokmasa günümüze başka türlü kalacağı, daha etkili bir nitelik taşıyacağı savı burada geçerli değildir. Halkın benimseyip yaşattığı, koruduğu bir kimse ancak halkın istediği giysilerle halk içinde dolaşabilir, bu da yine halkın biçimlendirdiği bir gelenektir.

Candan Doğan Işık

Bektaşiler arasında bulundum, "hu erenler" toplantılarına katıldım, ancak "âyin-i cem" in ince ayrıntılarını bilemem, bilenlerin de söylemeleri töre geleneğine aykırı düştüğünden, dıştan gelenlerin sözlerine inanmam. Benim duyduğum, dinlediğime göre buna "Hacı Bektaş Veli sırrı" derler. Uzun süre, aralarında yaşadığım, birlikte gezip eğlendiğim Çepnilerden, bu konuda, öğrendiğim çoktur. Genç bayanın yaşı yirminin altındaydı, Trabzon-Giresun topraklarının birleştiği yüksek, tepeleri karlı bir dağın eteklerinde yayılan, yeşili ışıl ışıl, yayladaydık. Bizden en çok üç yüz adım ötede kemeñçe çalınıyor, horon oynanıyor, parıldayan korların üzerinde cızırdayan-çıtırdayan külbastılar gidip geliyor, rakılar devri liyordu. Kendinden geçmişçesine onlara daldım, arkadaşlarımla ben de rakı yudumluyordum; onların oyunlarına uyarak ben de iki elimi boğazımın altında, karşılıklı bağdaştırarak boyun kırıp öne-yana eğildim. Bu yaptığım Bektaşi geleneğine uygun bir saygı eylemiydi. Sonra yerime, yeşil otların üzerine, yanlamasına uzandım. Yanımda, epeyce okumuş, İstanbul'un tadını çıkarmış, varlıklı gönüldeşlerim vardı, yaptığım dan dolayı bana güldüler, anlamadılar besbelli, ben de onlara güldüm. Neden sonra:

Bir Kız geldi yanıma, dediğim gibi, yirmisine varmamıştı, sandığıma göre. Elinde gürgen ağacından yontulmuş yapılmış bir kap, üzerinde iki avuç büyüklüğünde yalın etten külbastı, bir de toprak su kabı, içi dolu rakı. "Hu erenler safalı baktınız, safalar eylediniz" diyerek elinde tuttuklarını yarı bele değin eğilerek bana uzattı, daha doğrusu önüme bıraktı. Anladım, birden yerimden oynadım, Bektaşî geleneğince önünde eğilip "eyvallah" çektim. O, yanımdan ayrılmadan, gülümserken "Eyvallah bacım" dedim; kız, benden daha atılgan bir davranışla, yüreği ışıklandıran bir sesle: "Kadem getirir misiniz, biz Hacı Bektaşî fikarasıyız" dedi.

Bu anlatılanlara inanmayan, öykü uydurma diyenler çıkabilir, bence önemi yok. Önemli olan Trabzon-Giresun arası yüksek bir yaylada Hacı Bektaşî adının geçmesidir. Bugün Giresun dağlarının doruk arkalarında Bektaşî adını yansıtan, anımsatan bir yayla vardır, eskiden Çepnilerin yaylağıydı. Bir süre sonra, bana külbastı, rakı getiren kızın bulunduğu obaya doğru yürüdüm, yirmi otuz adım yaklaşınca, önde kemeñeci olmak üzere, elli altmış kişilik bir topluluk, "Eyvallah erenler" diyerek beni karşıladı. Şaşırdım, bir de ne göreyim, öncüleri olan kişi, benim yedeksubay olarak görev sürdürdüğüm Kırkkale'de (1954-1955 arası) yanımda çalışan yardımcım, yazıcımmış. Söylenen yakışık almayacak biliyorum, ancak olayla bağlantısını açıklamak düşüncesiyle aktarıyorum. Bu gence ben, yetkimin çizgisi içinde, epeyce yardımcı olmuştum. İşte bu genç, Çepni obalarından birinin başında bulunan, beni on kez satın alabilecek varlığın iyisi bir kimseydi, adı da *Bektaşî*'ti.

Samsun'da, kaldığım görkemli otelin yakınında, yörede ün salmış yaşlı bir kişi vardı, büyük, ilginç bir aşevi işletiyordu, adı da (kendi söyleyişiyile) *Celaleddin*'di, içki vermiyordu. Kaldığım yer çok yakınında olduğundan, akşam yemeğini gönderip gönderemeyeceğini sorduğum sırada: "Emredin beyefendi, Allah'ın emriyle yemeğini

arşa kadar göndeririz" demişti. Sözüne inandım, akşam yemeğimi ağız tadıyla yerim diye döndüğümde, benimle ilgilenen genç otel işçisi, Göreleli, yemeğimi odama getirince: "Ağabey, bu etler kokmuş, yenmez, bak hepsi de kırsıyor deyince şaşırđım. Gerçekten etler kırsıyordu (kırılıp dökölüyor, kokuyordu). Göreleli genç bana başka yerden, yine etli, yemek getirdi, yedim, yarım şişe viski içtim, yattım. Ertesi gün odama gelince, ona on lira verdim (otelin geceliğı yirmi beş liraydı). İşte Giresunlu *Bektaş*'la Samsunlu *Celâleddin*'in ıralarını yansıtan eylemleri.

Maçka'nın Çatak (eski adı Meksila) köyünde kahvecilikle geçinen *Bektaş* adlı bir komşumuz vardır, vur başına ye ekmeğini, sesi çıkmaz, gözü tok, yüreğı pırl pırl, sevecen, yoksul bir yurttaşımız. Gel Maçka ilçesinin içinde dur, adı *Muhammed* olan alışverişçilerle ilişki kur, etinin yenip kemiklerine hırlanıldığını görürsün.

Bu alıntıların, kanıtsal bir içeriğı yoktur, ancak halk arasında geçerli insan adlarıyla eylemlerin çeliştiğini görmek ilgi çekiyor. Ad, kişinin ırasıyla bağlantılı değildir; adı kullananla veren ayrıdır. Oysa, suçlanan adlarla övülen adların çeliştiğı gözden kaçmıyor. Koyu *Sünni* bir kimseye göre "muhammed" sözcüğü kutsal, "bektaş" ise gereksiz sayılır (İslam inançları adların Kur'andan alınmasını daha geçerli sayar). Burada, söylemek istediğim başka; o da şu: Tutulanın doğruluğı, tutulmayanın eğriliğı sayısal bakımdan özdeştir (öyle görünüyor). Bu örneğı kuruluşlara (dinde) uyguladığımızda daha parlak bir sonuca varma olanağı yok (dinin uygun gördüğü adlar ortamında). Demek doğruluk, erdemlilik addan değil özden geliyor...

Türk Şiirinde Hacı Bektaş Veli

Türk yazınının belli bir kesimini kaplayan Bektaşî anlayışı, en ilginç etkisini şiirde gösterdi, nerdeyse bağımsız bir yazın ortamı oluşturuldu. Bu şiirin bir ucu divan geleneğine, öteki ucu Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan halk ozanlarına varır. İşlenen konu bellidir: *Ali sevgisi*, ona uygulanan tutarsız işlemler. Hacı Bektaş Veli, bu konuda, birleştirici, görüşü sürdürücü bir etken durumundadır. Bu şiir türünün, divan geleneğini sürdürenden, daha açığı Bektaşî anlayışı dışında kalan şiirden, bambaşka bir özelliği vardır, o da şudur: Hacı Bektaş Veli izini süren yaratı geleneği tabana oturmuş, kırsal kesimin üretici insanının güncel eylemleriyle bağlantılıdır, şiir yaşamın içindedir. Oysa divan şiiri yaşamın yanındadır, yaşamın yakasında bir süstakısı gibidir, diriliği yoktur, onun dili, kavramları bile Anadolu insanına yabancıdır. *Muhyiddin Abdal*'ın şu dörütlüğünde Hacı Bektaş Veli'nin hangi gözle görüldüğü ilginçtir:

*Bir Hacı Bektaş var idi
Ali misilli er idi
Münkirler görmez kör idi
Yürüttü cansız duvarı...*

Bu dörtlükte anlatılan öykü, halk resimlerinde grselletirilmitir. Bu izimler arasında "Hacı Bektaş-i Veli'nin divarı yürütmesi Kara Ahmed Sultan'ın karılması" (Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, 1960.s.135)... izimde gösterildiğine göre, Karaca Ahmed Sultan, arslana binmi elinde kırbaç olarak bir yılan tutmakta, Hacı Bektaş Veli de yürüttüğü duvarın üstünde oturmuş ona doğru gitmektedir. ykyle kouk el ele verince Hacı Bektaş Veli'nin etkisi nesnelleiyor. *Pir Sultan Abdal* bir kouğunda:

*Yalancı dünyanın varın getren
Zemheride gonca gln bitren
Gğercin donuna girmiş oturan
Hünkâr Hacı Bektaş Veli kandedir..*

Bu dizelerde geçen olay *Vilâyet-nâme'*de iki öykünün konusudur. Hacı Bektaş Veli güvercin kılığına girek göklere yükselmiş, Anadolu'ya girmesine engel olmak isteyenlerin üstünden amı, Kırşehir dolaylarında bir kayanın üstüne konmuştur.

*Arzuladım size geldim
Hünkâr Hacı Bektaş Veli
Eiğine yüzler sürdüm
Hünkâr Hacı Bektaş Veli*

*Pir elinden dolu içtim
Doğdum elinize dtm
Ak cenneti gördüm getim
Hnkr Hacı Bektaş Veli*

*Güvercin donunda duran
Cümle eksikler bitiren
Be taı ahit getiren
Hnkr Hacı Bektaş Veli*

*Kırk Budak'ta şem'a yanar
Dolusun içenler kanar
Aşıklar sema' döner
Hünkâr Hacı Bektaş Veli*

*Bahçende gördüm gülünü
Erenler sürsün demini
İmam Rıza'nın torunu
Hünkâr Hacı Bektaş Veli*

*Balum Sultan er köçeği
Keser kılınca bıçağı
Cümle erenler gerçeği
Hünkâr Hacı Bektaş Veli*

*Pir Sultan'ım gerçek veli
Erenlerden çekmem eli
On'iki imamın serveri
Hünkâr Hacı Bektaş Veli...*

Pir Sultan Abdal'ın bu koşuğu, çağlar boyunca tek-
kelerde okunmuş, Hacı Bektaş Veli'ye bağlılığın simgesi
durumuna getirilmiştir. Pir Sultan Abdal izini sürenle-
rin, kırsal kesimde çalgı eşliğinde söyledikleri bu koşuk,
Hacı Bektaş Veli çığırının genişlemesine yardımcı ör-
neklerden biridir diyebiliriz. Nitekim bu ünlü, etkili
ozan; Hacı Bektaş Veli'den sonra, Bektaşilik'in "ikinci
kurucusu" sayılan *Balum Sultan* sevgisinin gelişmesin-
de de öncüydü:

*Çok şükür olsun Huda'nın demine
Hacı Bektaş Veli, Sultan Balım var
Mehdî evsafı eyledim temin
Hacı Bektaş Veli, Sultan Balım var*

*Hasan Efendi postunda oturur
Rum'un abdalları hizmet yetürür
Zemheri'de deste gülü getirir
Hacı Bektaş Veli, Sultan Balım var*

*Bir güneş doğdu dünyanın yüzüne
Aşıkların nur göründü gözüne
Cümle canlar niyaz etti özüne
Hacı Bektaş Veli, Sultan Balım var*

*Hoca Ahmed Yesevi anın piridir
Vilâyet dağları taşları yürütür
Hazreti Hak'kın bu gizli sırrıdır
Hacı Bektaş Veli, Sultan Balım var*

*Pir Sultan'im biat ettik ol erden
Muhabbet kokusu geliyor serden
Katarından ayırma Şâh-ı Merdan
Hacı Bektaş Veli, Sultan Balım var...(1)*

*Gece gündüz hayaline döndüğüm
Bir gece rüyama gir Hacı Bektaş
Günahkârım günahkârdan bezerim
Özüm dâra çektim sor Hacı Bektaş*

*Yandı bu kulunun nedir çaresi
Gene tazelendi yürek yaresi
Unulmaz dertlere derman olası
Bu sınık bendimi sar Hacı Bektaş*

- (1) Pir Sultan'ın bu iki koşuğunu "Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, 1971, s.178,189"dan aldık. İşte, Fuad Köprülü'nün Hacı Bektaş Veli'yi bir "Yesevi dervişi" saymasına yol açan örnekler bu tür yazın ürünleridir. Bu ürünler, eleştirici ölçülerine göre incelense, bilimsel bir gerçeği değil, bir geleneği yansıtan veriler diye görülür...

*Arının yaptığı bala benzersin
Şu garip ellerde gönlün eğlersin
Bendidüben ikrarına bağlarsın
Sâilin sattığı kul Hacı Bektaş*

*Gâhi bulut olup göğe ağarsın
Gâhi yağmur olup yere yağarsın
Ay mısın, gün müsün gökten doğarsın
Ilgut ilgut esen yel Hacı Bektaş*

*Derdimin dermanı yaramın öcü
Dörd anasır mevcut gürûh-i nâci
Belinde kemeri başında tacı
Yüzünde parlıyor nur Hacı Bektaş*

*Daima Kul Himmet eder niyazı
Pir Sultan yolundan ayırma bizi
Ol mahşer gününde isteriz sizi
Muhammed önünde car Hacı Bektaş..*

Kul Himmet'in düzenlediği bu koşukta dile getirilen özlem yanında Hacı Bektaş Veli'den neler beklendiği, onun hangi anlamda düşünüldüğü sergileniyor. Bu da, bize, Hacı Bektaş Veli'nin günlük olaylar içinde gereken bir öncü, bir yardımcı olduğunu bildiriyor. Koşuğun ozanı 16'ncı yy sonlarında yaşamıştır, oysa dili, birkaç yabancı sözcük dışında, salt halk Türkçesidir. Burada dil çok önemli bir varlıktır, ozanın duygularını açıklayışında ne denli halkın içinde bulunduğunu, halkla konuştuğunu gösterir.

Geda Musli'nin bir koşuğunda, inancını dilegetiren dizeler arasında, Hacı Bektaş Veli'ye bağlılığını açıklarken:

*Muhammed dininin yoktur şeriki
Olur âlemlerin mülkü maliki
Tarikımız Hacı Bektaş tariki
Hırka bizim, nemet bizim, şal bizim...*

dediği görülür. Yine bu ozan, başka bir koşuğunda, Hacı Bektaş Veli'yi vurgulayarak:

*Horasan mülkünden 'Hoy'dandır aslı
Şah İmam Hasan'dır Pirimin nesli
Mürşidine bend ol ey Geda Musli
Kıyamette olsun eli eline..*

Hacı Bektaş Veli yolunda yürüyenlerden biri de, koshuklarının yericisi, katılıkla alaycı, eğlenici diliyle ilgi çeken *Kazak Abdal*'dır. O da bir koşuğunda Hacı Bektaş Veli'ye bağlılığını şu dizeyle açıklar:

Benim pirim Hacı Bektaş Veli'dir...

Hacı Bektaş Veli'nin doğaüstü başarılarını konu edinen epeyce koshuk vardır, bunların kaynağı *Vilâyet-nâme* olabilir, aradaki benzerlikler bunu gösteriyor, ancak bütün halk ozanlarının bu yapıtı okuduklarını söyleyemeyiz. Çoğunun bu konuda edindiği bilgi, yine *Vilâyet-nâme*'nin kulaktan kulağa aktarılmasıdır.

*Doksan günlük yola kuşlukta geldin
Nice çaresize çare eriştin
Otuzaltıbin er gözünü açtın
Hünkâr Hacı Bektaş gel imdat eyle..*

Derviş Mehmed'in bu dörtlüğünde, Hacı Bektaş Veli geleneğinin yanında, ona bakış biçimi de görülüyor. Ozan, *Vilâyet-nâme*'de olduğu gibi, Hacı Bektaş Veli'yi bir "başarı insanı" olarak görmektedir. Bu tür koshukla-

rın, katılaşıp şeriatçı yörelerce kargışlandığı, suçlandı-
ğı, tanrı adına konuşmayı seven, yeryüzünde kendini
tanrının yerine koyarak önüne geleni yargılayan odak-
larca yasaklandığı biliniyor. Buna karşın halk şiiri, bu
geleneği sürdürmede direndi, Hacı Bektaş Veli ışığını
yayma yolunda engel tanımadı.

*Hayali gönlümde yadigâr kalan
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir
Darağacı üstünde namazın kılan
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir*

*Ali'nin işleri daim sır ilen
Kisvetini kırmızıdan örünen
Nâr içinde Cebrail'e görünen
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir*

*Arslan olup yol üstünde oturan
Selman idi ana nergis getiren
Kendi cenazesin kendi götüren
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir*

*Musa kahramanın dine gönderen
Münkirin gözüne perde indiren
Doksanbin küffârı dine döndüren
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir*

*Yerlerin göklerin binasın düzen
Ak üstünde kara yazılar yazan
Engür şerbetini kırklara ezen
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir*

*Kul Hasan'ım var mı sözümde yalan
Münkirin gönlünü gümana salan
Doksan günlük yolu kuşlukta alan
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir..*

Bu koşuk Hacı Bektaş Veli'yle Ali'yi özdeşleştirmekte, birincisinde ikincinin ortaya çıkıp nesnelleştğini açıklamaktadır. Burada, tinin gövdeden gövdeye geçerek varlığını sürdürdüğü inancı görülüyor. Bunun da kaynağı ilkçağdır.

17'nci yüzyıl ozanlarından, çağında etkili olmuş, sevilmiş *Seyyityaroğlu* değişik bir söyleyişle Hacı Bektaş Veli'yi anlatırken, bir söylentiye kapılarak Osmanlı padişahlarının kılıç kuşattığını ileri sürüyor.

*Güvercin donunda çıkıp oturan
Hak der yalvarırım Hacı Bektaş'a
Zemheride dost elmasın yetüren
Hak der yalvarırım Hacı Bektaş'a*

*Tanık tutup kara taşı kaldıran
Mucizatın cümle âleme bildiren
Kırk öküzü bir kazana dolduran
Hak der yalvarırım Hacı Bektaş'a*

*Odasına geyik postu döşeten
Tekkeye kurban gelir her köşeden
Al-Osman Oğluna kılıç kuşatan
Hak der yalvarırım Hacı Bektaş'a*

*Akpınar başında kaynayıp coşan
Dervişler önünde bir samah açan
Doksanbin erlerle hep bile göçen
Hak der yalvarırım Hacı Bektaş'a*

*Seyyityaroğlu'nun hûb nefesidir
İnsana kâr eden Mehdî sesidir
Doksanbin erlerin serçeşmesidir
Hak der yalvarırım Hacı Bektaş'a...*

Bu koşukta, Hacı Bektaş Veli'nin tansıkları, oturduğu geyik postu, özellikleri öykülenirken bir geleneğin de sürdürüldüğu görülyor. Nitekim, halk yazınında, Hacı Bektaş Veli'ye değgin başlıca onun özellikleri, doğauştü başarıları gibi halkın benimsediği yanlardır.

*Kul Mustafa'm söyletmeyin deliyi
Pirim Hünkâr Hacı Bektaş Veli'yi
Dost elinden içirdiler doluyu
şimdi sarhoş oldu hastadır gönül.*

Kul Mustafa 17'nci yy'da yaşamış Bektaşi ozanlarından-
dır, Hacı Bektaş Veli'ye bağlılığı yalnızca bir tarikat gele-
neği gereği değildir. Nitekim

*Bu aşka pek bağlananın
Cümlesinde bilim vardır
Açılmış hüsnünde güller
Bir yavru bülbülüm vardır*

dörtlüğüyle başlayan içli koşuğunun sonunda, Hacı
Bektaş Veli'nin Karaca Ahmed'i karşılayışını konu edi-
nen bölümü bu duygunun ürünüdür:

*Mustafa ise yadından
Salavat ver muradından
Cansız duvarı yürüten
Hacı Bektaş Veli'm vardır.*

dizeleri bunu gösteriyor. Hacı Bektaş Veli'yle ilgili
söylentilerin şiire konu edilmesi de bir tarikat geleneği
değil, halk yazınında yaygın bir "yol", benimsenen töre
niteliğindedir. 18'inci yy ozanlarından *Uzleti Baba* da,
Merdivenköy tekkesinde görevli *Azbi Baba*'ya bağlıydı.
Ünlü bir Bektaşi ozanı olan *Azbi Baba*'nın bir "divan"ı
vardır. İşte *Azbi Baba*'nın izinde yürüyen *Uzleti Baba* da,

içli bir koşuğunda, Hacı Bektaş Veli'ye olan gönül bağılı-
ğımı dilegetirir:

*Azbi gibi hemdemim var
Hamdülillah ol bana yar
Cümle mahbub kalmadı har
Hacı Bektaş meydanında*

*Her kim hacet için gele
Azbi canım dile gele
Ala hacet güle güle
Hacı Bektaş meydanında*

*Sırdan sırdır her işleri
Sehil geldi hep güçleri
Affolunur her suçları
Hacı Bektaş meydanında*

*Giren içerden içeri
Eden tenlerini diri
Hakkı bulur Hak'tan beri
Hacı Bektaş meydanında*

*Uzleti Baba kal oldu
Hikmeti sır ile doldu
Azbi nasihatle buldu
Hacı Bektaş meydanında..*

Bu "nefes"te geçen "Hacı Bektaş meydanı", Bektaşi tek-
kelerinde özel bir yerdir, tarikatın ulusu adıyla anılması
da bir gelenektir. Uzleti Baba'nın adını ettiği *Azbi* de, di-
van geleneğini sürdüren bir koşuğunda, Hacı Bektaş Ve-
li'nin Ali soyundan geldiğini söyler:

*Fahr-i âlem nûr-i çeşm-i enbiya nesl-i Ali
Şâh-i ekrem kutb-i a'zam Hacı Bektaş-i Veli...*

Yine bu çağ ozanlarından *Mahrem Oğlu* adıyla koşuk düzenleyen bir Bektaşî'nin, Hacı Bektaş Veli'ye bağlılığını gösteren ürünleri vardır:

*Kızıl Deli imamların yolu ya
Oradan geçilir Gelibolu'ya
Pirim Hünkâr Hacı Bektaş Veli'ye
Salın bizi imamlara gidelim..*

Hacı Bektaş Veli'nin izini sürmek için birtakım koşullar gerekir, kimi ozanlar bu koşulların gönülle bağlantısını vurgular, insanla ilişkisini açıklar. *Ferdayî* de bu konuyu işleyenlerden biridir. Bir koşuğundan aşağıya aktardığımız dörtlük, bu bağlılığın neye dayandığını göstermektedir. Bektaşilik'te gönül yapmak, gönül kazanmak sevilesi bir davranıştır, buna karşı gelenler kınanır, dahası çevreden uzaklaştırılır.

*Bektaş-i Veli'ye kılırsan biat
Hatırlar yap gönüle eyle rağbet
Ferdayî âlemde el çok begayet
Her el amma nasib veren el olmaz...*

Bu dörtlükte, Hacı Bektaş Veli yolunda gitmenin, gönül yapmanın yanında, Bektaşî geleneğine göre kuruluşa girmenin (el almanın) önemi de vurgulanıyor.

*Hacı Bektaş'ın ocağı
Dervişler anın köçeği
Muhammed'in bir çiçeği
Sultanım ulu Ali'dir..*

Bu dörtlük, Bektaşî ozanları arasında önemli yeri olan, *Münire Bacı*'nınadır. Hacı Bektaş Veli sevgisinin, geleneğinin yayılmasında kadın ozanların yardımı, etkisi büyüktür, özellikle çalgı eşliğinde koşuk düzenleyen bu

ozan bacılar, kırsal kesimde de etkinlik göstermişlerdir.

*Şükür olsun ol hudanın demine
Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var
Meth-i vasfın eylediğim kimesne
Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var*

*Hâce-i Yesevi anın piridir
Vilâyeti dağlar taşlar yürütür
Hazreti Hak'kın güzide sırrıdır
Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var*

*Bir güneştir doğdu dünya yüzüne
Cümle erler niyaz etti özüne
Bakan âşık nur göründü gözüne
Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var*

*Hasan Dede'dir postunda oturan
Rum abdalları hizmetin yetiren
Zemheride dost elma'sın getiren
Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var*

*Dedim biat ediniz ol uludan
Mahabbet kokusu gelir seherden
Didârî'den ayırma Şah-ı Merdan
Hacı Bektaş Veli Sultan Balım var...*

Bu koşuğun ozanı *Didari* 19'uncu yy'da yaşamıştır, buraya aktarılan dizelerinde Hacı Bektaş Veli, Sultan Balım sevgisi dışında, önemli bir konu da Hacı Bektaş Veli'yi Hoca Ahmed Yesevi'ye bağlamasıdır. Demek bu inanç o dönemlerde vardı, Fuad Köprülü'nün "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*" adlı yapıtında Bektaşilik'i Yesevilik'ten türetmesi, Hacı Bektaş Veli'yi Hoca Ahmed Yesevi'ye bağlaması bu yaygın kanıdan geliyor. Biz, duy-

gusal içerik taşıyan, bu kaniya katılabilmek için sağlıklı bir neden bulamadık.

*Fehmî'yim hâkîyim bir kemter geda
Rahu erenlerden olmazam cüda
Canımız bu yolda edelim feda
Hünkâr Hacı Bektaş Veli aşkına..*

Fehmî'nin çağdaşı, başka bir Bektaşî ozanı Mir'ati de Hacı Bektaş Veli'ye bağlılığını vurgulayanlardandır:

*Seçmedik yarımız ağyârımızdan
Kimse vâkıf değil esrarımızdan
Dönmedik Mir'ati ikrarımızdan
Hacı Bektaş Pir Sultan'a bağlıyız..*

Hacı Bektaş Veli'nin duvarı yürütmesiyle ilgili söylence, Bektaşî ozanlarının ağız birliğiyle işledikleri konular arasındadır, nitekim *Meknuni* de bir koşuğunda yer alan

Yürütür cansız duvarı Hacı Bektaş Veli

dizesiyle bu görüşe katılmış, bu törende görev almıştır. Kımi araştırmacılara göre bu gelenek bir gereklilik sonucudur, biz buna katılamayız, bu gelenek bir gereklilik değil bir sevecenlik, uluya bağlılık ürünüdür. Bektaşîlik'te Hacı Bektaş Veli'ye bağlılık başlangıç ilkesidir, ancak bu ilkenin yeri de gönüldür, şeriatta olduğu gibi basıya dayalı gereklilik değil.

*Perişan erenler yolunu izler
Ser verir sırrını sinede gizler
Her kimler ki suâl ederse bizler
Hünkâr Hacı Bektaş fukarasıyız..*

Perişan Baba, 19'uncu yüzyılın ünlü Bektaşî ozanlarından, çağında etkisi büyüktü, özellikle Hacı Bektaş Veli'yle ilgili söylenceleri konu edinen koşukları çok okunurdu. Yine bu dönem ozanlarından *Türâbî Baba* da

*Erenler serveri gerçekler piri
Hünkâr Hacı Bektaş erleriyiz biz*

dizeleriyle Hacı Bektaş Veli'ye bağlılığını, onun önemini vurgular. Bu eğilim, nerdeyse, bir yaşama anlayışına dönüşmüş, düşünmek Hacı Bektaş Veli'ye bağlılıkla, yaşamak onun anılarını yaşatmakla, izini sürmekle koşullandırılmıştır. *Türâbî Baba*'nın şu koşuğunu da okuyalım:

*Şahımerdanın kulları
Hacı Bektaş'ın gülleri
İlmi ledün bülbülleri
Güldestedir Bektaşiler*

*Her seher açılır meydan
Sürerler Aynicem erkân
Tâ Elest ahd ile peyman
Güldestedir Bektaşiler*

*Safiyullah secdegâhım
Vechullahdır kiblegâhım
Gönülleri Beytullahım
Güldestedir Bektaşiler*

*Sakahüm rabbühüm derler
Şarabentahur içerler
Sır için serden geçerler
Güldestedir Bektaşiler*

*Türâbi'nin sözü haktır
Gerek dinle gerek bak dur
Gönlümde garazım yoktur
Güldestedir Bektaşiler...*

Yine 19'uncu yüzyıl Bektaşî ozanlarından Veli'nin konuşklarında da derin bir Hacı Bektaş Veli sevgisi dilegeilir:

*Saadetlu sultanın nazar kıldığı
İlleri var Hacı Bektaş Veli'nin
Horasan'dan sökün edip geldiği
Yolları var Hacı Bektaş Veli'nin*

*Şeyhleri var atlas giyer al giyer
Düldül atları var altun çul giyer
Dervişleri hırka giyer şal giyer
Şalları var Hacı Bektaş Veli'nin*

*Binbir âyet yazılıdır postunda
Yedi kıral yedi pâdişah destinde
Altun halli örgüleri üstünde
Yolları var Hacı Bektaş Veli'nin*

*Dahi böyle sultan nerede olur
Onsekizbin alem hem mevcut bilür
Kırk konaklık yerden kurbanı gelür
Malları var Hacı Bektaş Veli'nin*

*Veli'm eder cünbüş verir cuş verir
Yine ay ü gün resminde taş verir
Hacı Bektaş dergâhında baş verir
Kulları var Hacı Bektaş Veli'nin...*

Veli, Bektaşî ozanları arasında, Hacı Bektaş Veli konusunu en çok işleyen biridir. Onun çok gezen, gittiği yerde çalgısı eşliğinde konuşklarını söyleyerek Hacı Bektaş Veli sevgisini yaymaya çalıştığı anlaşılıyor.

*Sensin bizim zâhir batın ulumuz
Aman medet mürvet pir Hacı Bektaş
Her taraftan sana çıkar yolumuz
Ali'sin bir adın pir Hacı Bektaş*

*Pirlerin pirisin yok sana teki
Müminin canısın münkirin şekki
Zâhirde batında değılsin iki
Yetmişüç milletsin bir Hacı Bektaş*

*Seni sevdik senden yana yıkıldık
Münkirlerin kesretinden sıkıldık
Her birimiz künc-i gamda tıklıldık
Yetiş bu imdada ir Hacı Bektaş*

*Pirlerin pirisin zât-i alisin
Hem ilim kânısın şâh-i velisin
Abdal Musa kendin Kızıl Deli'sin
Mahlasınla derler şir Hacı Bektaş*

*Kul kemter Kenzi'yim sana dayandım
Uyur idim himmetinle uyandım
Hep isteyenlere verdin inandım
Benim de murâdım ver Hacı Bektaş..*

Bu koşuğun ozanı *Kenzi* 19'uncu yy ortalarında yaşamıştır. Bu dönem, Bektaşilik'in en güçlü, en yaygın çağıdır. Osmanlı devletinin kurumları sarsılmaya başlamış, ilerleyen Avrupa karşısında gerici, şeriatçı Osmanlı yönetimi kurtuluş yolları aramaya koyulmuş, bütün ulusta bir güvensizlik, gelecek korkusu başlamıştır. *Üçüncü Selim*, *İkinci Mahmud* gibi padişahların yenilik girişimleri katılmış şeriat yanlılarınınca durdurulmak istenmiş, üretici kesimde umutsuzluk başlamıştır. Medrese gericileri, inanç örtüsü altında soygunculuğa koyulmuş, din bir kazanç kaynağı durumuna getirilmiştir. Bunalan kimselerin böyle davranışlar içine itilerek, kurtuluş yolu, inanç sığınağı aramaları nedensiz değildir, bu

nedeni de göklerde aramanın gereği yok, toplumun içinde görmeyi bilmeli..

Bu bölümde, Hacı Bektaş Veli konusunu işleyen örnekleri çoğaltma, daha geniş kapsamlı bir çalışmayı gerektireceğinden, bu alıntılarla yetindik. Yoksa günümüzde bile Sivas, Erzincan, Tokat, Ankara, Kırşehir, Edirne, Anadolu, Antalya, Giresun dolaylarında, özellikle yaylaklarda dolaşan, yaşayan, Hacı Bektaş Veli ışığını yayan halk ozanları çoktur. Onlardan birer örnek almak bile bu çalışmanın boyutlarını aşar. Öte yandan halk şiirine ilgi göstermeyip yalnızca divan yazını geleneğini sürdürmekle yetinen birçok Bektaşî ozanı vardır, bunların "divan"larında Hacı Bektaş Veli'ye geniş yer verildiği biliniyor.

Türk Şiirinde Hacı Bektaş Veli konusu yalnızca halk kesimiyle sınırlı değildir, divan yazını geleneğini sürdüren, biçimde bu geleneğe bağlanan, ancak olayları işlemede bu geleneğin dışına çıkan geniş bir ozanlar topluluğu daha vardır. Bunların çoğu illerde yerleşen, kırsal kesimce pek bilinmeyen kimselerdir. Bunların düzenledikleri "divan"larda kullanılan dil divan yazınının Arapça-Farsça sözcüklerle donatılmış dildir, ağırdır, kavramlar ancak uzmanlarca anlaşılabilir niteliktedir. Arada bir büyük illere inen, bir süre konaklayan halk ozanlarından da divan yazını geleneğini benimseyenler vardır. Sözgelışı *Gevheri* bunlardan biridir. Bu gelenek, 14'üncü yy'dan bu yana, günümüze değin, süregelmiştir. Özellikle 19'uncu yy Bektaşî şiirinde bir duraklama dönemi başlamış, divan geleneği kimi Bektaşî tekkelerinin sürdürdüğü bir yaratı türü oluvermiştir.

*Canım erenlere kurban
Serim meydanda meydanda
İkrarım ezelden kadim
Canım meydanda meydanda*

*Yanarım yoktur dumanım
Gönlümde yoktur gümanım
Al malım bağışla canım
Varım meydanda meydanda*

*Kellem koltuğuma aldım
Kan ettim kapuna geldim
Ettiğime pişman oldum
Dâr'ım meydanda meydanda*

*Münkir rakibden kaçın
Müminim hulle don biçin
Ben bülbülüm bir gün için
Zârım meydanda meydanda*

*Gerçek olan olur gani
Gani olan olur veli
Nesimi'yem yüzün beni
Derim meydanda meydanda...*

Dilinin akıcılığı, anlamının derinliği yanında söyleyiş kolaylığıyla da ilgi çeken bu koşuğun ozanı, 17'nci yy'da yaşamış *Kul Nesimi*'dir. Onun Hacı Bektaş Veli'ye bağlılığını belirten dizeleri arasında

*Doksanbin erenler dediler beli
Bindi hâke doğru gösterdi yolu
Kutb-i âlem Hacı Bektaş Veli
Bunca erenler serfirazı nic'oldu*

dörtlüğünün dili yanında Arapça-Farsça sözcüklerle dolu "gazel"leri de vardır.

*Meşrebîdir herkese yâran olur Bektaşiler
Kimse bilmez sırların seyrân olur Bektaşiler
Sofrasında nân ü nimet dopdolu şâm u seher
Varını sarf etmeğe merdân olur Bektaşiler*

*Öldüler ölmezden evvel buldular Hak'kı a'yan
Zümre-i irfan içinde can olur Bektaşiler
Deste-i pîrden bir kadeh nûşettiler bezm-i elest
Dâimâ esrük gezüb mestân olur Bektaşiler
Hacı Bektaş Veli'nin bendesi efkendesî
Tekke-i aşkda bu gün mihman olur Bektaşiler
Tâc u pelh tığ teber mürşide teslim oldular
Ey Nesîmî sînesi üryân olur Bektaşiler...*

Bu seçtiğim gazelin dili, ötekilere oranla açıktır, söyleyişi kolaydır (yazıldığı çağ göz önünde tutulunca), buna karşın kırsal kesime girecek nitelikte değildir, bu kesimin benimsediği çalgı eşliğinde söylenemez. (Cahit Öztelli, *Kul Nesimi*, 1969.)...

Çağımızın Bektaşi ozanlarından *Kâzım Baba*, bu alanda, divan yazını geleneğini sürdürenlerden biridir. Aşağıya aktarılan şiirinin dili, biçimi bu konuda bilgi edinmeye yeter.

*Hâdi-i nûr-i bekadır tâc-i Bektaş-i Veli
Ehline vahdet-nümâdır tâc-i Bektaş-i Veli
Şöyle tayrana müheyya şekl-i pür-heybet-dürür
Sanki lâhutî hümâdır tâc-i Bektaş-i Veli
Hazret-i Fahr-i risalet anı serpûş eylemiş
Mefhar-i Âl-i Aba'dır tâc-i Bektaş-i Veli
Nokta-i kübra-i hikmet nokta-i remz-i Ali
Kisve-i şîr-i Hudâdır tâc-i Bektaş-i Veli
İlm-i gaybu'l-gaybi mülhemdir bütûn-i seb'adan
Şerh-i vahy-i enbiyâdır tâc-i Bektaş-i Veli
Hem tarikat hem hakikat sırrı anda mündemiç
Ziyet-i zül'esfiyadır tâc-i Bektaş-i Veli*

.....

şiir bu dille, bu biçimle uzayıp gider, bir yenilik de getirmez, yalnızca bir geleneğin uzantısı olup kalır. Bu bölümü, çağımız Bektaşi ozanlarından *Vahid Lütü Salcı*'nın bir koşuğuyla bitirelim.

*Velilerin velisisin
Hünkâr Hacı Bektaş Veli
Er Türklerin birisisin
Hünkâr Hacı Bektaş Veli*

*Horasan elinden geldin
Osmancığa öğüt verdin
Dört köşeye yetüp erdin
Hünkâr Hacı Bektaş Veli*

*Sen inkılapçı bir ruhsun
Sevgililer gibi şuhsun
Bize ikinci bir Nuh'sun
Hünkâr Hacı Bektaş Veli*

*Karaüyük'te oturdun
Anadolu oldu yurdun
Sen milli bir devlet kurdun
Hünkâr Hacı Bektaş Veli*

*Kitaplar açar kaparım
Nurdan çelenkler yaparım
Türk olduğuna taparım
Hünkâr Hacı Bektaş Veli*

*Pîrim Ahmed Yesevî'dir
Yerin kalbimin evidir
Kulun Vahid Alevî'dir
Hünkâr Hacı Bektaş Veli...*

Hacı Bektaş Veli Bir Tepkidir

Anadolu insanının, Hacı Bektaş Veli'yi tutması, değişik başarı odaklarına yerleştirerek yaşatması, ona bir takım olağanüstülükler yüklemesi yalın bir inanç olayı değildir, bunun özünde insan değerlerini ilgilendiren başka etkenler de vardır. Hacı Bektaş Veli çevresinde toplananların bağlandıkları inançların içeriği düşünülürse, yaşama biçimlerine dayalı bir nitelik taşıdıkları anlaşılır. İslam düşüncesinin, Anadolu'da yayılmaya başladığı dönemlerin inanç durumunu başka bir bölümde sergiledik, burada iki karşıt odağı açıklamaya çalışacağız.

İslam dininin, özellikle *Sünni* diye nitelenen kurumu, inanç yönünden, kesin, değişmez, genel geçerlik taşıdığı söylenen koşullara dayanır. Bu koşulların dışına çıkmak, başka düşünce odakları, inanç kaynakları aramak yasaktır, suçtur. Bu değişmez koşulların oluşturduğu birikime de *şeriat* denir. Anadolu insanı, bütün geçmişi boyunca özgür düşünmeye alışmış, benimsediği inançların çoğunu kendi anlayışına göre biçimlendirmiştir. Bu tür inanç biçimlendirmelerine, biz, *toprağa bağlılık* diyoruz. Toprağa bağlılık, eylemle inancın doğal bir tabana oturmasıdır, yapılanla inanılan arasında yaşamdan beslenen bir bağın kurulmasıdır. Bir inancın kökleri, gelişen uygarlığın beslediği toprağın derinliklerine inemezse, gelişme olanağı bulamaz, besleyici özden yoksun kalır. Anadolu insanı, geçmiş süresince sarsıntılı, buna-

lımlı dönemler geçirmiş, değişik inanç ortamlarında çelişkili durumlar yaşamıştır. Ancak, ortaçağın getirdiği inanç baskıları, dinin kendisinden başka yetke tanımayı, başka inanç kurumlarını geçersiz sayıp ortadan kaldırmaya yönelişi yozlaştırıcı bir durum yaratmıştır. Çoktanrıçılıktan tektanrıçılığa geçilirken kılıca katınan yetkinin sınırları çok genişlemiş, nerdeyse biricik yaşama ortamına dönüştürülmüştür. Bu ortamda kişisel eylemler denetim altındadır, davranış özgürlüğü söz konusu değildir. İslam anlayışına göre kişisel davranış bir görev niteliği taşır, bütün yapılanlardan tanrıya karşı sorumlu tutulma değişmez kuraldır. Ancak, bu sorumlu olmanın karşısında, sorumlu tutanın yaptığı nedir? Kişiden görev, ödev isteyen, onu bunlarla sorumlu tutan yetke kişiye ne veriyor? "Çalışan kazanır" ilkesi yeni değildir, kaynağı da doğadır, öyleyse bunu yeni, örnek bir ölçek saymak kandırmacadır. Doğada bir yere çakılıp kalan dirinin yaşama süresi azdır, asalak bile olsa. Oysa, toplumsal yaşama düzeninde başka seçeneklerin gündeme getirildiği görülür. Biz, ona, sömürmeyi bilen kazanır diyoruz. Bu tutum uygarlıkla, insan değerleriyle bağdaşmaz besbelli. İşte, Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde toplananlar da böyle bir tutum içindedir. Bu tutum, düşünülüp taşınılmış bir ölçeye, bilinçli bir kurala dayanmayabilir, ancak nesnel açıklığı ortadadır.

Hacı Bektaş Veli'nin kendisi, gövdesel varlığı bir bunalım döneminin içinde belirginleşmiştir, ancak çevresini biçimlendiren etkenler daha öncelere gider. Bu etkenler, Anadolu insanının geçmişinden gelen bir davranış türünün nesnel öğeleridir. Ortaçağın getirdiği inançlarla bu eski uygarlık verilerini uzlaştırma olanağı yoktur, buna karşın toplumda hepsini atmak da elden gelir iş değil. Bu durumda yeni bir kapı açmak, yeni bir ışık kaynağı aramak gerekimi doğuyor, bunalımdan öte. Hacı Bektaş Veli'yle gelen inanç (öyle söyleniyor), ortada bulunanla bağdaşır nitelikte değil. İşe yeni bir uyarılma ka-

rışıyor, bilinçlenmenin eşiğinde yönlendirici bir çıkış, bir atılım. Bu atılım, Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde toplanmayı sağlayan başıca etkindir. şimdi bu etkeni sergileyelim:

Hacı Bektaş Veli'ye bağlananların benimsedikleri inanç türü şeriatla bağdaşmıyor, bunu, onun yaşadığı çağda egemen olan İslam görüşünden anlamaktayız. şeriatla göre çalışmadan geçinmek, şuna buna yük olmak, evlenmemek, ařırđı içekapanışla çevresinden kopmak, yazgıyı değiştirmek, "çile" denen içekapanışlara, toplumdan uzaklaşmalara yönelmek yoktur. "Tarikat" denen kuruluşların Kur'anda, hadislerde yerini bulmak olanaksızdır, tanrıdan başka "kutsal" nesne yoktur, sakala, saça, giysiye, suya, dağa, taşa, ağaca bg. "kutsallık" yüklemek, tanrıya ortak koşmaktır (bunun en açık örneği Peygamber'in ölümünden sonra, kesilen ağaçtır. Peygamberin sağlığında, yorulunca gölgesinde dinlendiği bir ağaç vardı. Ölümünden sonra arkadaşları o ağacın altında toplanmaya başlayınca, Ömer ya da Osman, o ağacı kestirdiler: Muhammed, tanrının bütün kulları gibi bir kuldu, öldü, yalnız tanrı kalıcıdır, bu ağaçta kutsallık yoktur, bunun altında toplanmak tanrıya karşı çıkmaktır. İşte bu savlarla ağaç kesilmiştir. Bu konuda kaynak gösterme gereği yoktur, olay öylesine yaygındır). Oysa, Anadolu insanđ, çok eski bir geçmişten gelen, geleneklerine- göreneklerine bağlıdır, bunlar onun yaşamıyla yoğrulmuş kaynaşmıştır. Bu eski gelenekleri-görenekleri değişik giysiler içinde sürdürmek eğilimi "tarikat" denen kuruluşların oluş nedenidir. Anadolu'nun kırsal kesiminde, Hacı Bektaş Veli'nin ışığında yürüyenlerin tutumu, İslamın getirdiği değişmez koşullara karşı bir tepki niteliğindedir. Bu tepki biçimsel değil özsel, dirimseldir.

Kimi toplumlarda, toplumsal düşünce en uygun ortamđ, dönemi bulunca, beklenmeyen bir kişinin varlığında nesnelleşir, etkinlik kazanır. Bu "beklenmeyen kişi"yi

yaratan da toplumsal eğilimdir. Toplumsal eğilim, biriken büyük bir suyun çıkağıdır, akış yeridir. Biriken suyun akışıyla başlayan olaylar, başlangıçta, çevrede korku yaratabilir, kimilerini can kaygısıyla yüz yüze getirebilir, işte öncü-önder kişiler bu dönemlerde ortaya çıkar, boşalan suyun akışını denetim altına alır, yönlendirir. Hacı Bektaş Veli'nin durumu da öyledir. O, beklenen bir kimse değildi, onu bekleyenler de yoktu. Yazılı kaynakların bildirdiğı "babalar" ondan önce gelmişlerdi, Anadolu'nun değişik yörelerine yayılmışlardı. Söylencelerin on binlerce diye gösterdiği bu "Horasan erleri"nden günümüze kalanların sayısı bir elin parmaklarını geçmiyor. Bu sayılı kişilerin içinde, daha o dönemde, sivrilen, etkinleşen Hacı Bektaş Veli'dir. Oysa, yine o dönemde, Anadolu'da egemen güç durumunda olan beyler, sultanlar vardır. Geçmişle ilgilenen bilimlerin bize bildirdiğine göre, çağlarında "büyük" diye nitelenen bu yöneticilerin "büyüklük"ünü gösteren kanıtlar yoktur. Peki bu "büyüklük" nereden geliyor, nelerle oluşuyordu; bunları bilmiyoruz, geleceğın kuşakları da bilemeyecekler. Sözgelışı, yaşadığı dönemde, Selçuklu Sultanlarının bile saygı duydukları, önünde eğildikleri bildirilen Mevlânâ'nın büyüklüğü nereden geliyor? Günümüze kalan yapıtlarında "büyüklük"le nitelenebilecek bir yaratıcılık bulamıyoruz. Üstelik halk kesiminde de tutunamamış, halkın onunla ilgili söylenceleri de pek yoktur. Ahmed Eflâki Dede'nin yapıtı (*Ariflerin Menkıbeleri*) bize böyle bir büyüklüğün kaynağını, koşullarını gösterebilecek nitelikte değildir. Selçuklu Sultanlarının tuttukları, saygı duydukları bir kişinin halk kesiminde ilgi uyandıramayışı, üzerinde durulmaya değer bir konudur. Oysa, Hacı Bektaş Veli'de böyle bir durum görülüyor, onu tutan Sultan yok, Osman Gazi'yle buluştuğı, görüştüğü söylentisi de Aşıkpaşaoğlu'nca yalanlanıyor: "... bu andığım azizler, Osmanlı Hanedanı ülkesinde olan kişilerdir. Osmanlı soyu ile görüşmüşlerdir. Bu Hacı Bektaş, Osmanlı

Hanedanından kimse ile konuşmadı. Bundan ötürü anlamadım." (s. 221, Atsız yayını)...

Öte yandan, yine bu dönemde, Mevlânâ'nın Hacı Bektaş Veli'yi tutmadığı, daha doğrusu yerdiği söyleniyor:

"... Cica'nın oğlu Emir Nureddin bir gün Mevlânâ hazretlerinin hizmetinde, Hacı Bektaş-i Horasanî'nin kerametlerinden bahsediyordu: Bir gün Hacı Bektaş'ın hizmetine gittim. O dış görünüşe hiç saygı göstermiyor, şeriata uymuyor ve namaz kılmıyordu. Ona mutlaka namaz kılmak lazım geldiğine dair ısrarda bulundum. O, 'Git su getir de abdest alayım ve taharet edeyim' diye buyurdu. Destiyi kendi elimle çeşmeden doldurup onun önüne getirdim. Maşrapayı alıp bana verdi ve 'Dök' dedi. Onun eline su döktüğüm vakit, berrak suyun kan olduğunu gördüm ve bu durum karşısında şaşakaldım dedi. Bunun üzerine Mevlânâ hazretleri, 'Keşki kanı su yap-saydı, çünkü temiz suyu kirletmek o kadar büyük bir hüner değildir. Musa 'Nil'i, Kıpti için kan ve kanı da Sıptî için berrak su yaptı. Bu onun kudretinin kemalindendi. Bu şahısta o kudret yoktur. Buna israfın değiştirilmesi derler ki Kur'anda (şüphesiz israf edenler şeytanın kardeşleridir-K.XVII,27) buyurulmuştur. Has tebdil senin şarabının sirke ve müşkülünün hal olmasıdır. Senin alçak bakırın halis altun olur, kâfir nefsin Müslüman olur, İslam olur. Kilin gönül kıymetini alır.' dedi. Hemen o anda Nureddin baş koyup Hacı Bektaş'a gösterdiği rağbetten vazgeçti.

İnsan yüzlü birçok iblisler olduğundan

Her ele el vermek doğru değildir.....

Eflaki, c.1.,s.539-540, Tahsin

Yazıcı çevirisi, 1953)...

Bu alıntıda görülen durum, Hacı Bektaş Veli'nin yararına değildir, özellikle Mevlânâ'nın ne düşündüğünü

gösterme bakımından önemlidir. Mevlânâ'nın böyle düşünmesi, Hacı Bektaş Veli'yi yermesi neden kaynaklanıyor diye derinlere dalmanın gereği yoktur, arada bir görüş ayrılığı, yön aykırılığı vardır. Mevlânâ, çevresine İran tasavvufundan aktarılan bir gözlükle bakıyor, nesnel bir yaşama ortamının içinde değil dışındadır, soyut varlık alanındadır, oysa Hacı Bektaş Veli, yaşadığımız dünyanın kişisidir. Mevlânâ'nın dili yericedir, ağırdır: "... Şeyh İshak kendinden geçti... Hacı Bektaş hazretlerine ulaşınca, görüp işittiğini olduğu gibi anlattı ... Hacı Bektaş da, aynı günde Mevlânâ hazretleri kükreyen bir arslan gibi içeri girdi ve bana: Ey kızkardeşi fahişe, bizim heyecanımız neşe ve aşktan geliyor, yanma ve aramaktan geliyor' deyip gırtlığımı sıktı. Öleceğimden korktum, baş koyup istiğfar ettim, yalvarıp yakardım ve kendi acımı itiraf ettim' dedi." (Eflaki, c. 1. s.413)...

Eflâki Ahmed Dede'nin, buraya aktarılan sözleri ya-kıştırırmadır, olayların ortaya çıkış süresiyle bağdaşmıyor. Yine bu Eflâki Ahmed Dede, Mevlânâ'nın 1272'de doğan torunu Ulu Arif Çelebi ile, Şeyh İshak'ı Merent'te dövüştürür, Çelebi'ye dayak yedirir, bundan üç gün sonra Şeyh İshak'ı Merent'te, evinin damında "sema ederken" düşürüp öldürür, çevre halkının bu olayı Ulu Arif Çelebi'nin ermişliğine yordüğünü söyler (A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, 1953, s.71.).

Hacı Bektaş Veli ile Mevlânâ arasında, önemli bir görüş ayrılığının bulunması, ikisinin birbirine karşı çıkması, doğaldır. Bu doğallık, ikisinin yetiştiği eğitim ortamından kaynaklanıyor. Mevlânâ belli bir yörenin, varlıklı kesimin, Hacı Bektaş Veli ise yoksul topluluğun insanıdır. Hacı Bektaş Veli'yi namaz kılmamakla, oruç tutmamakla suçlayan Mevlânâ'nın eylemleri şeriata aykırıdır, İslam diniyle bağdaşmaz. Şeriatta çalgı eşliğinde dönmek, oynamak, tanrı ile kişi özdeşliğini ileri sürmek, tanrıyı kadın-erkek kılığına sokarak "kıvrak bir sevgili" durumunda göstermek, "tanrı ile gizlice bir yere kapan-

mak" yoktur, ölümü gerektiren birer suçtur. Burada, pek ayırtı seçilemeyen, karşıt bir olay sözkonusudur: Bektaşilik-Mevlevilik çekişmesi, daha Mevlânâ çağında, Hacı Bektaş Veli etkinliğini sürdürürken başlamıştır. Mevlânâ içedönük, Hacı Bektaş Veli dışadönüktür, birincisi halka kapalı, ikincisi açıktır. Mevlânâ halkın arasına girememiş, kırsal kesime açılmamıştır, oysa Hacı Bektaş Veli kırsal kesimin yaylaklarda, yaylımlarda dolaşan insanlarıyla senli-benli olmuş, daha doğal bir yaşama ortamında bulunmuştur.

Çağdaş oldukları bilinen, bu iki inanç eri arasında beliren gerginlik sonradan yakıştırılmış da olabilir. O durumda, yeni bir konu ortaya çıkıverir: Tarikat gerginliği. Bize kalırsa gerçek olan da budur. Gerek Eflâkî'nin yapıtı, gerekse *Vilâyet-nâme* sonradan yazılmıştır. Birincinin katılığı, ikincinin yumuşaklığı ise ortaya kondukları kesimlerin yaşama aykırılığından kaynaklanıyor. Hacı Bektaş Veli çizgisinde yürüyenlerin tutumu ile Mevlânâ'yı izleyenlerin davranış biçimi, toplumsal çevrenin özelliğinden kaynaklanıyor. İşte, Hacı Bektaş Veli'nin bir tepki varlığı olarak ortaya çıkışının tabanında, bu görüş başkaldığı yatmaktadır. Anadolu insanı, yaşadığı ortamın koşullarına göre, iki seçenekten birine uyma gereğindeydi, inançla yaşam eylemlerinin el ele yürümesini kaçınılmaz sayıyordu (bunu bilinçli olarak yapmasa bile ortamın yönlendirişi öyleydi). Bu ortamda Hacı Bektaş Veli, eyleme yönelik bir davranışın öncüsü durumundaydı, çevreden soyutlanmamıştı. Çevreyi etkileyen bu ermişin öncülüğü de davranışlarından kaynaklanıyordu. Halk, özlemlerini, Hacı Bektaş Veli'nin eylemlerinde nesnelleşmiş görüyordu. Bizim "teпки" diye nitelediğimiz olayın kaynağı da bu eylem-özlem bağlantısıdır.

İmdi, bu "teпки" kime, neye karşıdır sorusu gündeme gelir. Bu tepki, o çağın değişik etkiler yüzünden, bunalıma itilmiş Anadolu insanların, özellikle kırsal kesimin, tekelci-baskıcı yönetime karşı inanç özgürlüğün-

den yana olduğunun kanıtıdır. Anadolu insanı, belli bir odaktan yönlendirilen, ereği önceden belirlenen bir inanç kurumuna bağlanmak, istencini başkasının buyruğu altında bir araç diye görmek istemiyor. Bu olay, bilimsel yöntemlerle düzenlenmiş bir taslağa göre değildir, halkın doğal eğilimlerine dayalıdır. İnanç konusunda yeterli bilgisi olmayan bir kimse bile yönlendirici baskıya karşı direnebilir, bu, kişide bilinçaltına sığınmış bir özlemdir, yeri gelince bilinç düzeyine çıkar. Kişinin doğasında; gizemsel pekiştirmelerle beslenen, ancak kaynağı yaşam olan, bu etkin gücün ortaya çıkacağı-görünür duruma geleceği gün belirlenemez, (önceden) saptanamaz. Toplum olaylarının, kendi yöneltilerine göre, değişmeyen bir kuralı vardır. Bu kural, beklenmeyen bir dönemde, olayı yüze çıkarır, ancak anlaşılmasını, kökensel etkinliğini bilinç düzeyinde gerekli yerine koymada gecikebilir. Elimizde bulunan yazılı kaynaklara göre, Hacı Bektaş Veli'yle ilgili konuları, ondan sonra ortaya konan ürünlerden öğreniyoruz. Bu kaynaklarda (*Vilâyet-nâme* de içinde) Hacı Bektaş Veli bir "sevgi öğesi" niteliğindedir, olduğu gibi değil de olması özlendiği gibi gösteriliyor (şeriatçı kaynaklar sözümünden dışarı). Biz, çok sonradan gelen araştırmacı, okuyucu kişiler olarak, bu "sevgi öğesi"ni Anadolu toprağından soyutlayarak açıklayamayız. Bu sevgiyi yaratan toprak (beslediği insanlarla) kendine göre bir öncü besleyecek güçtedir; bu güç de kuşkusuz, tartışmasız "toprağımızın dili"dir. İmdi, Hacı Bektaş Veli'yi bir "tepki" diye göstermenin niteleyici öğelerini de bu toprakta aramamız gerekir. Sözü daha uzun, daha geniş yayımlara götürüp, otlakları açmanın gereği yok: Hacı Bektaş Veli, baskıcı katılığa karşı, inanç özgürlüğünü savunan, insanı kendi bilinç ortamında gönül uyarınca davranmaya götüren özsel bir (bilinçli olmasa bile) anlayışın imidir...

Hacı Bektaş Veli-Bektaşilik

Hacı Bektaş Veli'nin, yaşadığı dönemde, kesin kuralları, açık seçik ilkeleri bulunan bir "tarikat" kurduğu konusunda, elimizde güvenilir kaynak yoktur. Ancak, geleneğin sürdürülmesini sağlayan bir tabanın bulunduğu, bu tabanı oluşturan ilk öğelerin Hacı Bektaş Veli'nin sağlığında yeşerdiği, biçimlendiği; söylenti niteliğinde de olsa, vardır. Bu ilk öğelerin kaynağı, kuşkusuz, Hacı Bektaş Veli'nin davranışları, eylemleri, çevresinde toplananlarla olan ilişkileridir. Bunları, daha o dönemden kalma sorunları konu edinen kaynaklardan öğreniyoruz. Gerek *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, gerekse Eflâki Ahmed De-de'nin açıklamaları, bize, ışık tutmaktadır. Özellikle *Vilâyet-nâme*'de yer alan öyküler bu konunun önemini belirtmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde toplananlar, onun söylediklerini, öğütlerini, konuşmalarını dinleyen, uygulayan, böylece ona bağlanan kimselerdi. Nitekim, onun gitmediği yerlere ona bağlananların gittikleri, düşüncelerini yaymayı amaç edindikleri de gerçektir; başka türlü, bu inancın (Bektaşî geleneğinin) yayılmasına, tutunmasına olanak kalmazdı.

Hacı Bektaş Veli'nin sağlığında ne denli sevildiği, tutulduğu izini sürenlerin başarılarından anlaşılmaktadır. Biz, bu çalışmamızın bu bölümünde, yazılı belgelerden çok, Anadolu halkının Hacı Bektaş Veli'yi hangi göz-

le gördüğünü öne alıyoruz, önemsiyoruz. Belgelerin içerdiği olaylar da yabana atılamaz, onlarda halkın tutumunu yansıtan izler vardır kuşkusuz; ancak yazılı belge yaşatılan, sürdürülen gelenek niteliğinde canlı, etkileyici değildir. Bir gelenek ne denli geniş çevreye yayılırsa o oranda köklü, o ölçüde etkileyici olur. Olaylara böyle bir yaklaşımla girmeye çalışırsak, yaşatılan geleneğin yazılı kaynaklardan daha güçlü olduğunu görürüz. Anadolu insanı, bir gelenek varlığıdır, sevdiğini doğal olayların üstüne çıkararak yaşatmayı yeğler. Bunu yaparken de kendini yenilemeyi, günlük başarılarından yararlanmayı bilir. Bir yerde gelenekler taşılaşırsa, esneklikten yoksun kalırsa, düşünsel gelişmeden söz edilemez. İmdi, yaşayan-yaşatılan bir geleneğin tabanına, doğduğu ortama inilirse, hangi düşünce öğelerinin onu beslediği, geliştirdiği daha kolay anlaşılır. Önceleyn, Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde toplananların İslam inançlarına bağlı kimseler oldukları, ancak bütün katılıklardan, değişmezliklerden sıyrıldıkları, yaşamla tarikat geleneğini uzlaştırdıkları yadsınmaz bir olaydır. Öte yandan, bu İslam geleneklerine, inançlarına aykırı düşen kimi eylemlerin benimsendiği de açık bir gerçektir. Sözgelisi çalgı, içki, çalgılı-içkili toplantı, söyleşi, Allah-Muhammed-Ali üçlüsü, Aliye verilen büyük değer, özellikle şeriatın getirdiği *değişmezlikler*'e karşı yaşamsal değişkenliği yeğleme, namaz-oruç-hac bg. kesin görevlere istenç özgürlüğüyle yaklaşma çok önemlidir. Bu konuda Hacı Bektaş Veli'nin kesin tutumu bilinmiyorsa da ona bağlananların yürüdükleri yol bellidir. Bu yolun Hacı Bektaş Veli'yle başladığı da kesindir, tartışmaya yatkın kaynaklar bulunmamaktadır. Bunun gibi, Bektaşilik adı verilen kurumun, Hacı Bektaş Veli'yi dışladığı, ona aykırı, onu yadsıyan bir yol tuttuğu gündeme getirilip tartışılmaz, elde açık seçik yazılı belge yoktur. Sözgelisi Hacı Bektaş Veli'nin çalgıyı, içkiyi, töreni yasakladığını, şeriat koşullarından başka kural tanımadığını kim, hangi yazılı kay-

nağa dayanarak söyleyebilir. Öte yandan, Bektaşilik'in sonradan değiştirildiğini, kaynağına aykırı bir yola getirildiğini, saptırıldığını hangi kesin belgelere göre söyleyebiliriz? Bunlar, ilk bakışta önemli görülmesi bile, kuruluşun yapısı-içeriği yönünden çok mu çok ilginçtir. Bektaşilik, bir inanç kurumu olarak, Anadolu uygarlığının kökensel izlerini taşımaktadır demiştik. Bu izlerin çoğu, Hacı Bektaş Veli'nin sağlığında kurumlaşmaya başlamış, belirgin çizgilerini kazanmıştır. Özellikle çalgılı-ıçkili söyleşiler, kadın-erkek eşitliği, törenlerde erkek dişi ayrımının bulunmayışı, üzüme saygı, toprak sevgisi Anadolu ilkçağında düzenlenen toplantıları yansıtmaktadır, törene bir *Dionysos eğlencesi* niteliği kazandırmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin soykütüğünü Ali'ye ya da ona yakın bir kişiye bağlamak, On İki İmam'ı benimsemek gelişigüzel bir olay değildir, bunda eskiçağ Anadolu'sunda bile kutsal sayılan "12" sayısının izlerini bulmak güç değildir.

Hacı Bektaş Veli adına söylenen, anlatılan olaylarda çevresel etkilerin izlerini bulmamak elde değil. Hırsan'dan, koyu şeriatçı bir "Yesevi dervişi"nin yalnızca Anadolu'ya özgü birtakım gelenekleri yanında getirmesi kolay açıklanamaz. En yalını, Türkistan'da öyle bir ortam yoktu. Türkistan'ın bitki örtüsüyle Anadolu'nunki bir değildir, oranın yaşama koşullarıyla Anadolu arasında özdeşlik bulma olanaksızdır, burada doğal yapı ayrılığı vardır. Bu ayrılık düşünme eylemini de etkiler, kimse doğal yaşama ortamında bulunmayan bir nesneyi soyutlaştıramaz, balığı bilmeyen bir kişinin *Denizkızı* düşünmesi de olanaksızdır.

İmdi, Hacı Bektaş Veli'nin izinde yürüyen, onu kurumun odağı durumuna getiren bir inanç birikimin sonradan, gelişigüzel değiştirilmesi kolay olmaz. Sözgelishi Bektaşilik'te çok kadın almak, kadın boşamak kesinlikle yasaktır. Oysa şeriatın değiştirilmek istenmeyen, çağımızda yürürlükten kaldırılması düşünülmeyen ilkele-

rinden ikisi de bunlardır: Çok kadın almak, kadın boşamak. Bu konuda Kur'an buyrukları, peygamber sözleri ortadadır. Peki, hangi etkenler altına, Horasan'dan gelen bir "Yesevi dervişi", birdenbire Kur'an'ın, hadislerin dışına çıkmakla kalmadığı gibi, onlara büsbütün ters düşen bir uygulamayı yürürlüğe koyabiliyor, birçok "dini bütün Müslüman" onun çevresinde toplanabiliyor? Katı şeriat yanlısı bu olayda da kendine uygun bir suçlama bulmakta gecikmiyor: "Hacı Bektaş Veli'nin izini sürenler, sonradan onun getirdiği inanç birikimini değiştirdiler." Güvenilir bir kaynak göstermeden, inandırıcı odak bulmadan bu tür savlara önem vermek yanlıya düşmekten öte bir anlam taşımaz. İslam ülkelerinde yaygın tarikatların sayısı, bugün, dört yüzün üstündedir. Bunların içinde, ilk öncüsünün düşüncelerini, önerilerini olduğu gibi uygulayan, değiştirmeden koruyan birini bulmak olanaksızdır. Tarikatlar, birinci öncülerinden çok sonra kurumlaşır. İlk öncüsünün adı çevresinde bir söylence ayası oluşmadan kurulup son biçimini almış tarikat bilmiyoruz. Öncü, eylemleriyle, davranışlarıyla düşünsel ağı örür, yeterli çevreyi oluşturur, ardından gelenler onun kurumlaşmasını, düzenlenmesini sağlarlar. Bunun en açık, nesnel örneği Mevlevilik'tir.

Vilâyet-nâme'nin bir yerinde, Hacı Bektaş Veli öleceğini sezince, "Benden sonra Fâtıma Ana (Kadıncık) oğlu Lâle Cüvan yerime geçsin" (s.90) dendiğine göre Bektaşilik'in, yönetsel alanda, ilk örneğini verdiği vurgulanır. Öyleyse bu kuruluşun, sonradan saptırıldığını söylemek doğru değildir, diyebiliriz. Bu olay, bir öncünün, ilk öncü eliyle atanması demektir. Kuruluşa yön veren, gideceği yolu gösteren, ilk ilkelerini yaşayarak açıklayan Hacı Bektaş Veli'dir. Bu kuruluş, sonraları çağın duruma-gereksiminlerine göre, kesin biçimini almış genel kurallarını, belirleyici özelliklerini kazanmıştır. Yolun geçeceği alanı gösteren, aydınlatan Hacı Bektaş Veli; onu toplumsal bir yapıya dönüştüren de sonradan gelen

yetkilidir (Balum Sultan). Şurasını kesinlikle söyleyebiliriz: Bektaşilik, son biçimini aldığı anda, ona Hacı Bektaş Veli'nin düşüncelerine aykırı düşen bir bölüm eklenmiştir.

Hacı Bektaş Veli, adına kurulan tarikata, son biçimini vermedi, yalnızca öncül ilkelerini geliştirdi dedik. Bu sözlerden, bu kuruluş katılaşıp kaldı, ilerlemedi anlamı çıkmaz. Kuruluş gelişmiş, büyümüş yaygınlaşmış, etki alanı genişlemiş, ancak düşünsel özünde çelişkili bir durum ortaya çıkmamıştır. Burada şöyle bir soru gündeme getirilebilir: Peki düşünsel yapıda bir değişme olmamışsa, Bektaşilik'te görülen dallanma budaklanmanın kaynağı nedir? Bunun yanıtı kolay: Dallanma budaklanma başka gövdeden çıkmamış, Hacı Bektaş Veli'nin biçimlendirdiği özsudan beslenmiştir, kök Hacı Bektaş Veli'dir, toprakta bir yozlaşma olmamıştır. Nitekim *Vilâyet-nâme*'yi ilgiyle okuduğumuzda, bütün olayların, söylencelerin Hacı Bektaş Veli'ye indirgenildiğini anlarız.

Yeni bir soruna geçelim: *Vilâyet-nâme* ile *Makalât* arasında, özellikle Bektaşilik'in iki kaynağı olma bakımından, inanç ayrılıkları görülüyor. Birincisi, olabildiğince yaşama açılmış, değişmez kural, şaşmaz ilke getirilmemiş, ikinci yapıt (*Makalât*) ise tabana şeriatı oturtturarak tasavvufu süslemeyi yeğlemiştir, bütün dayanağı da Kur'an ile peygamberin sözleridir. Bize kalırsa, bu iki yapıtı, kolayca bağdaştıramayız, bu olumsuz özellik yazıcıların inaçlarından doğmuştur.

Bektaşilik konusunda düşünenlerin çözemedikleri bir sorun vardır: Yunus Emre, Türk şiirinin Anadolu'da öncüsü durumundadır, Bektaşidir, şiirlerinin incelenmesinden bu sonuç çıkıyor. Öte yandan, yine bu ozanın şiirlerinde Saltuk, Tapduk gibi Hacı Bektaş Veli yolunda olan, onunla eş inanç ortamında bulunan kişileri saygıyla anar, onlardan ışıklandığını söyler de Hacı Bektaş Veli'nin adını bir kez bile anmaz. Yunus Emre'nin şiirinde tasavvufun bütün sorunları, kavramları yer alır. Onun

bu alanda sağlıklı bilgisi olduğu anlaşılıyor, bir şiirinde Mevlânâ'nın adını özlemle anıyor, Hacı Bektaş Veli'den söz etmiyor.

*Fakih Ahmed Kutbüddin Sultan Seyyid Necmüddin
Mevlânâ Calâlüddin ol kutb-i cihan kanı*

dizelerinde geçen adlar, Yunus öncesi çağın ünlüleridir. Buna karşın Geyikli Baba, Seydi Balum gibi, az çok kendisiyle çağdaş sayılabilen kişileri saygıyla, sevgiyle anar. Bu andıklarının hepsi de Hacı Bektaş Veli yolundadır. İmdi, Yunus Emre gerçek bir Bektaşî ise, ona bu inancı aşlayan, onu yola çeken etken nedir, Hacı Bektaş Veli'den önce böyle bir yol var mıydı?

*Seydi Balum ilinden şeker taman dilinden
Dost bağçesi yolundan eve dervişler geldi*

dizeleri aktarma bir anının anlatımı değildir, daha içten gelen bir duygunun ürünüdür. Önce sorulan soruyu burada da yineleyebiliriz, Seydi Balum Bektaşî olduğuna göre, bu ışığı nereden-kimden aldı? Bu konu üzerinde duran bir araştırmacı şunları söylüyor: "Yunus Emre'nin Tapduk Emre, Barak Baba, Sarı Saltuk, Geyikli Baba'yı anmasını, Hacı Bektaş'ın adını bir kez bile anmasını göz önünde tutarsak, şu sonucu çıkarabiliriz: Hacı Bektaş hayattayken o kadar önemli bir kişi değildi; bu çağın bütün kaynaklarınca böyledir bu, sözün gelişi tasavvuf şairi Âşık Paşa tek, Eflâki ancak ikinci sırada bir yer vermiştir ona... (Prof.Dr. Melikoff İrine, *Bildiriler* 1971, s.300)... Yazarın bu kanısına katılmak kolay değildir. Bir kişinin kaynaklarca, gerektiği gibi anılmaması, çağında önem taşımadığının kanıtı sayılmaz. Osmanlı kaynakları, genellikle önyargılıdır, yantutucudur, bu da onların şeriata bağlılıkları yüzündendir. Sözgelisi Şeyh Bedreddin'i hangi niteliklerle andıkları, ne yolla nitele-

dikleri biliniyor. *Sünbülzade Vehbi* "Sühan Kasidesi"nde halk ozanlarını yerer, alaya alır, önemsemez. *Osmanzade Taib*, çağının en ünlü ozanı *Nedim*'in adını bile anmaz. Yunus Emre'nin *Saru Saltuk*'u anması, Barak Baba'dan saygıyla söz etmesi, Tapduk Emre'ye bağlanması özel bir anlam taşır, duygusal içeriklidir (tarikat ışığı bakımından). Bu kimselerin hepsi de Hacı Bektaş Veli çevresindedir, yaşadıkları dönemde, Hacı Bektaş Veli'den daha etkili, daha önemli sayılsalar tarikat (Bektaşilik) onlardan birinin adına kurulur, günümüze *Bektaşilik*'ten başka bir adla kalırdı.

Yunus Emre bir gönül eridir, sevdiklerini anar, ulular, önemser, sevmediklerine ilgi duymaz pek. Yunus Emre'nin Bektaşi olmasına, öyle nitelenmesine karşılık Hacı Bektaş Veli'nin adından söz etmemesi bir değerlendirci kanıt diye görülmemelidir. Bize kalırsa, Yunus Emre'nin Bektaşiliği bütün kuralları-koşulları belirli bir tarikat anlayışına dayanmamaktadır, bir eğilim niteliğindedir, bu da adını andığı kimselerden gelenek yoluyla edinilmiş, kulağa dayalı bir dil olayıdır. Onun saygıyla andığı kimselerin hep "baba" sanını taşımaları da önemlidir. Nitekim: "...(Yunus Emre)..XIII'üncü yüzyılın son yarısında yetişen Bektaşilerdendir...onun Hacı Bektaş halifelerinden Tapduk Emre'ye bağlı olduğu kesindir... Yunus Emre tanıdığımız ilk Bektaşi şairidir...(S.N.Ergun, *Bektaşi Şairleri ve Nefesleri*, 1955,c.1,2,s,11)"...

Hacı Bektaş Veli adının, bir tarikat kurucusu olarak yaygınlaşması, Balum Sultan'dan sonra olmuştur. Hacı Bektaş Veli, sağlığında, böyle bir kuruluşun ilkelerini, kurallarını, koşullarını saptamamış, yalnızca eylemsel öğelerinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu nedenle 13'üncü yy sonlarında, 14'üncü yy başlarında yaşamış kimselerin "Bektaşilik" kavramını bilmemeleri doğaldır. Bu kavramın yayılmasında, güncel olaylar içinde yer almasında başlıca etken, Osmanlı yönetiminin benimsediği yasaklı, baskıcı "şariat uygulamaları"dır. Bu

uygulamaların ortaya çıkmasına, yürürlüğe konmasına yol açan da İran'den gelen Şiilik'tir. İran yönetimi, Şiilik'i bir "devlet mezhebi" olarak benimseyince, Osmanlı yönetimini bir "inanç düşmanı" gördü. Nitekim "Hatayi" takma adıyla koşuk düzenleyen *Şah İsmail Safevi*, kendini İran'da Şiilik'in koruyucusu olarak gördü, Osmanlı ülkesinde inançlarını yaymaya koyuldu, bunda salt Türkçe koşukları (nefesleri) aracılığıyla etkili de oldu. Hatayi'nin Hacı Bektaş Veli'ye bağlılığını işleyen etkili nefesleri (koşukları) Anadolu'nun kırsal kesimlerinde büyük bir yandaş topluluğu oluşturdu. Hayati (1486-1524) çok genç bir hükümdar olmasına karşın, yandaşları dolayısıyla, büyük bir güç birikimi sağlamıştı. Onun, Osmanlı yönetimine karşı giriştiği eylemler, Anadolu'da Bektaşilik'in korkulur bir kuruluş diye görülmesine yol açtı. Hatayi'nin izini sürenlere, Anadolu'da, "Kızılbaş" deniyordu. Kısa sürede bütün Bektaşiler de bu nitelemenin kapsamı içine sokuldu, sakıncalı kişiler sayılıverildi.

Hacı Bektaş Veli Etkisi

Anadolu'nun, özellikle kırsal kesimlerinde, koyu şeriat anlayışının egemen olamadığı yörelerde, Hacı Bektaş Veli'nin yaygın bir etkisi, geniş bir saygınlığı vardır. Bu durum, onunla ilgili yazıların okunması, düşüncelelerinin incelenmesi sonucu değil, dilden dile, topluluktan topluluğa aktarılagelen bir gelenek aracılığıylaadır. Onun etkisini, daha iyi anlayabilmek için, iki ayrı doğrultuda yürüyerek, tabanda, araştırmak, görmek gerekir. Bu doğrultulardan biri söylentilerle, aktarmalarla biçimlenmiştir. İkinci doğrultuyu çizen, Bektaşilik denen kurumla onun beslediği yazın türüdür.

Hacı Bektaş Veli'yle ilgili söylentilerin başlangıcı belli değildir, yaşadığı dönemde söylenenler bile söylenmelerle süslenmiştir. Bu söylentilerin çoğu, sonradan, yazın alanına geçerek şiir, öykü, ezgi, resim gibi ürünlerin oluşmasına, gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu nedenle Hacı Bektaş Veli'yi konu edinen şiir, resim, ezgi, öykü ortaya konmuştur. Bektaşilik'te büyük yer tutan bu yaratı ürünlerinin genel konusu Hacı Bektaş Veli'nin yaşamı, onunla ilgili olaylardır. Bunlar, belli alanlara göre, Türk ekininin gelişmesine, yayılmasına katkıda bulunmuş, Anadolu uygarlığının değişik türde başarıları olarak süregelmiştir. Bu nedenle Bektaşilik'in yayıldığı yörelerde yabancı düşünce öğeleri aramanın, "kökü dışarda" savı-

na kapılmanın gereği yoktur. Anadolu uygarlığında "kökü dışarda" olanın Güneyden gelen, bütün gelişmelerin, ilerlemelerin karşısına dikilen yoğun karanlığın taşıyıcısı biliniyor. İmdi, Hacı Bektaş Veli etkisinin alanlarını, türlerini açıklamaya çalışalım.

Resim, Anadolu'da çok eski, tarihin ötesine giden bir geçmişin kökleştirdiği, bir başarıdır. İslam dinine bağlanan toplulukların egemenliği döneminde resim yasaklanmış, suçlanmış, yerilmiştir. İran, İslam dininin getirdiği bu yasalara aldırmamış, onların sağlıklı bir tabana oturmadığını, nedensiz bir duygulanmanın sonucu olduğunu ileri sürmüş, eski yaratı geleneğine bağlı kalmıştır. Uygarlık bakımından resim çok değişik anlamlar içeren bir sözcüktür, günümüzdeki gibi değildir. Ancak, kişinin çizgilerle, gelişigüzel boyalarla diri yaratıkların örneklerini çıkardığı, kayalara, mağaralara çizdiği biliniyor. İslam dini bunları, kesinlikle, yasaklamıştır. Hacı Bektaş Veli'ye bağlananlar bu yasakların yüzeysel nedenlere dayandırıldığını ileri sürerek, eski geleneği sürdürdüler, "yazı-resim" türünü geliştirdiler. Bu olay, çağlar boyunca sürüp halk kesiminde tutundu, benimsendi, nice köy evlerinin odaları, Hacı Bektaş Veli anısını dile getiren çizimlerle süslendi. Kimi "Köy Odaları"nda, yine bu konularla ilgili çizimlerin birer süsleme aracı olarak bulundurulduğuna tanık oluyoruz. Eski yazıların kıvrımlı, eğrili biçimlerinden yararlanılarak üretilen *çizgisel betimler* (gerçekte yazıdır) Hacı Bektaş Veli'syle ilgili olayları görüntüler, görselleştirir.

Ülkemizde "Halk resimleri" diye bilinen ürünlerin büyük bir bölümü Hacı Bektaş Veli yolunda yürüyenlerle ilgili olayları yansıtır. Bu ürünlerde "Ya Pir Hacı Bektaş Veli Hazretleri" sözleriyle güvercin, geyik, arslan yan yana getirilir. Kimi betimlerde Ali ile kılıcı "Zülfıkar" konu edinilmiştir. Bu konular; anlamı bilinsin bilinmesin, kırsal kesimde köy kahvelerini, kimi evleri, dahası gelin-güvey odalarını süsleyen yaratı ürünlerinin kaynağıdır.

Türk resim yaratısının gelişmesinde değilse de, halkın resme duyduğu doğal ilgide bir kıymılda sayılabilen bu ürünler, Anadolu insanının eğilimlerini tanımada önemli bir öge niteliği taşır. Bu olay Hacı Bektaş Veli çevresinde oluşan düşünceyi anlama bakımından önemlidir. Anadolu'da etkinlik gösteren tarikatlar arasında resimden ürkmeyen iki kuruluştan birincisi Bektaşilik, ikincisi Mevlevilik'tir. Nitekim Hacı Bektaş Veli ile Mevlânâ'nın betimleri çizilmiş, sonra koyu şeriatçı tarikat kurucularının kiler ortalıkta görünür olmuştur. Bu olaylarda Hacı Bektaş Veli'ye değgin düşüncenin etkisi yadsınamaz. Hacı Bektaş Veli izinde yürüyen kuruluşlar, şeriatın yasakladığı resmi, daha sonra şeriatın benimsediği bir ürün durumuna getirmiştir.

Hacı Bektaş Veli izini sürenlerin geliştirdikleri, halk arasında yayılmasına olanak sağladıkları yaratı türlerinden biri de ezgidir kuşkusuz. Şeriat ezgiyi kesinlikle yasaklamış, ezan okumayı bile, Habeş Bilâl'in söyleyişle bağlantılı kılmış, belli bir düzenle yükümlü saymıştır. Çalgı, ezgi, türkü gibi nesnelere gereksiz şöyle dursun suç sayılmıştır. Oysa Abbasi saraylarında çalgı, ezgi, şarap, oyun yasak dinlememiş, günün tadını çıkarmak için başlıca geçiş sayılmıştır. Nitekim Halife İkinci Yezid "... her şeye karşı kayıtsız bir durumda, önce güzel *Sellameti'l-Kas*, sonra güzel sesi ile ün yapmış *Habâbe* adındaki cariyeleri ile günlerini geçiriyordu. Ülkenin her yönünden gelen şikâyetçiler günlerce, haftalarca saray kapısında beklerlerken, o, güzel Habâbe ile şiir, musiki ve şarap âlemleri tertiplemeden çekinmiyordu. Halifenin Habâbe'ye olan eğilimi o dereceydi ki, devletin bütün işlerini onun eline bırakmakta bir sakınca görmemişti; Habâbe istediklerini istediği yere atayabiliyor, istediklerini azledabiliyordu. Bu durumdan sıkılan, Halifenin kardeşi *Mesleme bin Abdülmelik* onu boş yere uyarmaya çalıştı. Habâbe elindeki ut ve güzel sesiyle Halifeyi o kadar kendine bağlamıştı ki, II. Yezid cuma namazlarında

imamet vazifesini bile kardeşi Mesleme'ye bırakmıştı. Güzel Habâbe'nin bir nar tanesi yüzünden ansızın ölmesinden Halife o denli büyük bir üzüntüye kapıldı ki, on on beş gün sonra 25 Şevvâl 105/27 Mart 724'de öldü" (Doç.Dr.Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler-Abbasi-ler*, 1979.s.76-77)... Bu alıntının yer aldığı yapıtın kaynakları, şeriat yanlılarının tartışılmaz birer yetke diye benimsedikleri Müslüman tarihçilerden *Mes'udi*'dir. İmdi, bu tartışılmaz İslam kaynaklarının açıklamaları karşısında sesi çıkmayan şeriatçı yazarların, özellikle de tarihçilerin, Hacı Bektaş Veli konusunda ne denli olumsuz bir tutumu benimsedikleri biliniyor. Şeriat, halifenin şarap içmesine, çalgılı-oyunlu tören düzenlemesine, dahası *Habâbe* gibi kadınları oynatmasına ses çıkarmıyor, "Asr-ı saadet" denen dönemde dökülen kanlar, söndürülen ocaklar konusunda dilini yutuyor, Hacı Bektaş Veli'nin izini sürenlerden söz edilince Kur'an buyruklarına, hadislere sarılıyor, şaşılacak iş doğrusu. Tarihçi Mes'udi'nin yapıtını okuyanlar, İslam tarihinde "Dört Halife Çağı" denen dönemin ne denli kanla, kandırmacalarla, birbirlerine kuyu kazmalarla dolu olduğunu öğrenirler. Bunun benzeri olaylar, Hacı Bektaş Veli'nin izini sürenlerce de yaşanmıştır.

Öykü türünde ortaya konan ürünlerin hepsi halk kesiminde aranmalıdır. Halk kesimi, Hacı Bektaş Veli'yi benimsediğinden, onunla ilgili birçok öykü üretmede de başarı göstermiştir. Bu başarının biricik, örnek kaynağı *Vilâyet-nâme*'dir. Bu yapıt, halkın Hacı Bektaş Veli'yi hangi gözle, hangi niteliklerle gördüğünün örneği olmaktan öte Anadolu insanının söylence türünde hangi eğilimde, hangi düşünsel ortamda bulunduğunu da gösterir. Halk öyküleri incelendiğinde, en yaygın konunun Ali olduğu anlaşılır. Bu tür öykülerde yiğitlik, eliaçıklık, konukseverlik, bilgelik, ermişlik, yardımseverlik, doğruluk, iyilik, güzellik, komşuluk, sözüne bağlılık bg. konuların geniş bir yer tuttuğu biliniyor. Bu konular, Ana-

dolu uygarlığının geçmişi boyunca işlenmiş, tanrısal birer eylem olarak nitelenmiş, ayrı ayrı tanrıların, tanrıçaların görevleri diye betimlenmiştir. Ufak çaplı bir karşılaştırma-inceleme, Hacı Bektaş Veli yolunda gidenlerin yarattıkları öykülerle, eski Anadolu inançlarına özgü öyküler arasında, içerik bakımından bir bağlantının bulunduğunu ortaya koyar. Öykülerde geçen hayvanların çoğu Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde de görülür. Bunlar arasında geyik, arslan, güvercin önde gelir. Yine bu öykülerde geçen hayvanların uğurlu-uğursuz diye ikiye ayrıldığı, kimine yaklaşıp kiminden kaçıldığı açıklanır. Halk öykücülüğünün hızla yayıldığı Anadolu'da öykünün içeriğiyle yörenin doğal durumu arasında bağlantı göze çarpar.

Hacı Bektaş Veli çevresinde toplanan, ölümünden sonra izini sürerek düşüncelerini kurumlaştıran kişilerin yazın alanında sağladıkları başarı, Türk yazın tarihinin büyük bir bölümünü kapsar. Kimi araştırmacıların *Bektaşî yazını* ya da *Bektaşî şiiri* diye adlandırdıkları bu yaratı türü, kendi içinde, bölümlere ayrılır, birine *Kızılbaş şiiri* denir. Hepsine birden *Alevî şiiri* diyenler de vardır. Bu şiir türlerini, burada incelemeyeceğiz, o ayrı bir çalışmayı gerektirir. Bektaşî şiirinin biricik özelliği köylerde çalgı eşliğinde okunan bir türünün de bulunmasıdır. Birer saz eşliğinde, içten geldiği gibi okunup söylenen bu şiir türü, Anadolu halk yazınının en verimli bölümünü oluşturur. Bu tür şiirlerin çoğunda Hacı Bektaş Veli adı geçer, onunla ilgili olaylar işlenir, sergilenir. Bu şiirin ölçüsü de yerlidir (çoğunlukla), Arap-Acem ölçüsüyle (aruz'la) yazılanlar çokluk illerde görülür. Öte yandan divan yazını geleneğini sürdüren Bektaşî ozanları da çoktur. Ancak, halk kesiminde, kırsal yerleşme yörelerinde tutunan, yayılan parmak sayısına (hece ölçüsüne) göre düzenlenen koşuklardır. Bu koşuklarda yergi, övgü, sevgi, alay, gülmece, öykü, yiğitlik, özlem, ayrılık, Kerbelâ olayı, On iki İmam gibi genellikle Bektaşîlik'i il-

gilendiren konular güncelleştirilir. Şeriat bunları, kesinlikle yasaklamış, suç saymıştır. Bektaşî geleneğini bir inanç olarak işleyen koşukların en yaygın nefes adıyla bilinir. Bektaşî ulularının ölümüyle ilgili türe *ağıt* ya da Arapça bir sözcükle *mersiye* denir. Şiirin yanında, çok yaygın bir yazın ürünü de gülmecelerdir. Bektaşî gülmecelerinde ince alaya, katılığı, bağınazlığı yermeye ağırlık verilir. Bunlarda iki örnek karşı karşıya getirilir: Anlayışlı-kavrayışlı Bektaşî ile katı-asık yüzlü şeriatçı. Bektaşî güler, inceden inceden alaya alır, şeriatçı yüzünü asar, kaşlarını çatar, saldırır. Bu gülmecelerde işlenen konuların hepsi de uyarıcı, öğretici, eğitici niteliktedir.

Gülmecelerin yaratıcılarını da ikiye ayırabiliriz. Birinciler Bektaşî tekkelerinden yetişen, Bektaşîlik'i bir yol olarak benimseyen, sürdüren kimselerdir. İkinciler ise adı sanı bilinmeyen, halk içinde yaşayan kişilerdir; bu alan daha yaygın, daha verimlidir. Bu gülmecelerin hepsi de belli bir düşünceyi, belli bir amacı vurgular, boşlukta asılı kalmaz. Bu gülmeceler, anlam bakımından, yine bir halk ürünü olan Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gülmecelerine benzemez, içerikleri daha sağlıklı, daha doludur. Bu özellik de Bektaşî anlayışının yaşamsal yapısından kaynaklanır. Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde oluşan topluluğun: çağdan çağa aktarılan, düşünce ürünleri yöresel beğencin boyasına bürünerek değişik nitelikte sergilenirken halkın hangi gülmece türüne ilgi duyduğu anlaşılır. Anadolu insanı, Hacı Bektaş Veli hangi kılıkta görmüş gördürmüştü gülmecelerini de ona göre biçimlerdirir. Sözgelisi *Vilâyet-nâme*'de domuz yavrusuyla ilgili bir öykü vardır (s.53). Burada domuz yavrusunun boynuna takılan çingırağın doğurduğu üzücü durum kınanır. Gülmecelerde buna benzer, başka içerikli bir olay sergilenir:

"Bektaşî'nin biri camiin önünden geçiyormuş, bir gürültü duymuş, kapının karşısında durmuş. Bir de ne görsün, cami görevlilerinden biri, elinde kalın bir değ-

nekle bir domuzu döverek camiden dışarı çıkarıyor. Bektaşî dayak yiyen hayvana acımış, görevliye neden bu hayvancığı acımasızca gövdüğünü sormuş. Görevli öfkeyle: Görmüyor musun baba, sıcaktan bunalınca başka yer bulamamış gelmiş camiye girmiş. Bektaşî gülümsemiş, subhanallah, demiş, softanın domuzunu çok gördüm de domuzun softasını ilk görüyorum, görmemiştim."

Bu gülmecece biri yergi, öteki hayvana acıma duygusu sergileniyor. Görevlinin katı, acımasız tutumu karşısında sıcaaktan bunalan hayvana duyulan sevgi: Acımasızlık-hayvan sevgisi yan yana getirilmiş. Katılık yerilirken hayvanlara uygulanan gereksiz işlem öğretici-eğitici bir nitelikte ortaya konmuş. Bu tür gülmececelerin, toplantılarda söyleşileri süsleyen birer dil ürünü olduğu da unutulmamalı. Söyleşi Hacı Bektaş Veli geleneğinin toplumsal bir öğesidir. Bu söyleşilerde anlatılan gülmececeler toplantının tadı tuzu niteliğindedir. Gülmece, kimi koşukların da konusu olabilir, bu tür dil ürünleri, çokluk, kırsal kesim ozanlarında görülür.

Anadolu'da "halk şiiri" denen yaratı ürünlerinin kökensele bir içeriğı vardır. Bu kökensellik de Anadolu ilkeçağından buyana süregelen geleneğe dayanır. Anadolu insanının göze çarpan özelliklerinden biri de düzyazıdan çok şiire eğilim duymasıdır. Halk ozanları arasında dileğini, ölçülü uyaklı bir koşukla "dilekçe"ye dönüştürenler görülür. Bu olay, yine Anadolu insanının koşuğa duyduğu yakınlıktan, sevgiden kaynaklanmaktadır. Günümüz Anadolu halk şiirinde, Bektaşilik'e bağılı olmadığı bilinen ozanların bile, Hacı Bektaş Veli izini sürenlerden esinlendikleri anlaşılıyor (koşuklarının incelenmesinden). Halk ozanı, şeriatın şiiri, çalgıyı suçlaması nedeniyle, istenen-sevilen bir kimse değildir (koyu şeriatçı çevrelerce). Buna karşın, dış görünüşüyle, şeriata bağılı sayılan ozanlar vardır. Hacı Bektaş Veli ışığından esinlenen ozanların çoğı Sivas dolaylarında çıkmıştır diyebi-

liriz. Bu ozanlardan *Ruhsati* (öl.1927) ile ondan ışıklanan Feryadi, Mesleki, Münhaci, Kusuri, Noksani gibi halk ozanlarını sayabiliriz. (Bu konuda ayrıntılı örnek için bk. E. Cem Güney, *Ruhsati*, 1963, *Mesleki*, 1953).

Halk şiirinin, çağlar boyunca, bütün ürünlerini toplama, düzenleme, bir bütün olarak okuyucuya sunma olanağı yoktur. Baştan beri önemsenmeyen, özellikle Hacı Bektaş Veli yolunu tutanların yerilmesiyle sonuçlanan olaylar nedeniyle, bu yaratı alanını yeterince tanımıyoruz. Bu yüzden, Hacı Bektaş Veli'den esinlenen ortam konusunda da kesin yargıya varma güçtür...

Derviş Mehmed, *Hacı Bektaş çırağı*
Herkes bilür bu dünyada gereği
Ulu Hak'kın eğlendiği durağı
Diyen bilmez bilen demez ne seyran...

(M.H. Bayrı, *Halk Şairleri*, 1937.s.122)

Hacı Bektaş Veli'nin İzini Sürenler

Elimizdeki yazılı kaynaklara göre, Hacı Bektaş Veli 1271 dolaylarında öldü (bunun 1272 olduğunu söyleyenler de var). Öleceğini sezince Saru İsmail'i çağırdı, yerine geçeceklerin adlarını, görev sürelerini bildirdi. Bu, adları bildirilen ardıllar şunlardır: Hızır Lâle Cüvan (görev süresi elli yıl), Mürsel (Hızır Lâle Cüvan'ın oğlu görev süresi kırk sekiz yıl), Yusuf Bali (Mürsel'in oğlu, görev süresi otuz yıl), *Vilâyet-nâme*'nin onuncu bölümünde (s.90) yer alan bu açıklamaya göre, Hacı Bektaş Veli sağlığında üç kişiyi, adlarını sayarak, toplam yüz yirmi sekiz yıllık bir görev süresiyle belirleyip atamış, gidilecek yolu göstermiştir.

Yine *Vilâyet-nâme*'de (s.81) onun "halifeler"i şu adlarla verilmiştir: Cemal Seyyid, Saru İsmail, Kolu Açık Hacım Sultan, Baba Resûl, Pir Ebi Sultan, Receb Seydi, Sultan Bahaeddin, Yahya Paşa, Barak Baba, Ali Baba, Saru Kadı, Atlas-Pûş Sultan, Dust-ı Huda, Hızır Sâmit... Ancak, *Vilâyet-nâme* bu adları sayılan kişilerden Cemal Seyyid, Saru İsmail, Kolu Açık Sultan, Resûl Baba ile Pir Ebi Sultan'ın özelliklerini anlatır, ötekilerden açıklayıcı nitelikte söz etmez (s.81-89).

Biz, burada, bu adlarla ilgili yeterli açıklamalar yapabilecek durumda değiliz, ancak bu adı geçen kişilerin, Bektaşî yazınında yüzyıllar boyunca saygıyla anıldıkları

rını, kendilerine birtakım olağanüstü nitelikler verildiğini söyleyip geçelim (ayrıntılı bilgi için bk. İsmet Zeki Eyuboğlu-*Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, 1980)...

Hacı Bektaş Veli'nin ölümünden sonra, ışığını sürdürenlerin sayısı hızla çoğalmış, kısa bir süre içinde yerleşik bir kurum niteliği kazanan Bektaşilik, bu ışığın başlıca odağı oluvermiştir. Özellikle 1516 dolaylarında göçtüğü söylenen *Balum Sultan* bu ışığı kurallı-koşullu bir ocağa dönüştürerek kurum durumuna getirmiştir. Bu nedenle Bektaşilik'in "ikinci kurucusu" sayılır, saygı görür, ululanır. Ancak, Hacı Bektaş Veli ışığının yayılmasını, yalnızca Bektaşilik'in bir kurum niteliği kazanmasında aramamalı. Görünüşte, bu kurumun dışında kalan, ancak gönülden Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan ozanların, yazarların bu işte büyük emeği, çabası vardır. Hacı Bektaş Veli'yi sevip saymak, ışığından yararlanmak için kuruma üye olmak, belli görev aşamalarından geçerek yetişmek gerekli değildir. Kimilerine göre, Hacı Bektaş Veli'ye bağlanmak, onun yolunda yürümek "tarikât"tan çok gönül işidir, Hacı Bektaş Veli bir kurum değil bir gönül eridir, ermişliği de bu nedenledir. Anadolu'da, ermişlere, ululara inanma geleneği çoktanrıci dönemlerden kalmış, çağına göre kılık değiştirmiş bir inançtır. Bunun izlerini bugün bile görmekteyiz. Van'da, Kale'nin bitişiğinde oyulmuş, oluklandırılmış kayalar vardır. Kimi günler, yöre kadınları aralarında bir topluluk oluşturarak oraya gelir, erkelerden kaçınıp birtakım işlemlere girişirler. Bunların sayrılıkları, acıları giderme, çocuğu olmayan genç kadınları doğurtma, sütü kesilen genç annelerin sütünü çoğaltma bg. inançlarla bağlantılı olduğunu biliyoruz. Kadınlar buralara yamalar bağlar, iplikler asar, kendilerince birtakım sözler mırıldanır, dilekler diler, adaklar sunarlar. Oysa bu kayaları oyanlar, yapanlar günümüzden en az iki bin sekiz yüz yıl önce yaşamış Urartulardı. Bu eski Anadolu insanları çoktanrıçılığın en güçlü döneminde yaşamışlardı, onlara göre doğa tan-

rılarla, tanrıçalarla doluydu, hepsinin gönlünü almak, kimseyi kızdırmamak, tanrıların öcünü-öfkesini çekmek gerekirdi. Bu nedenle törenler düzenlenir, oyunlar oynanır, adaklar-sungular sunulur, dilekler dilenirdi. İşte günümüzün Anadolu insanı da bu eski geleneği sürdürürken kökenini araştırma gereği duymamış, olduğu gibi benimsemiştir.

Hacı Bektaş Veli'nin izini sürmek, özellikle onun do-laştığı söylenen yörelerde, bir duygusal eğilimdir. Osmanlı yönetiminin inanç dayanağı "şeriat" tı, bu dayanak hangi yönden bakılırsa bakılsın, Hacı Bektaş Veli çizgisine karşıtı. Birincisi yasal yönlendirme, ikincisi gönül eri yetiştirme yolunu tutmuştu. Yasal yönlendirmenin arkasında, en yüksek aşamada bulunan yönetim kurulunun buyruğuna bağlı ordu vardı. Oysa gönül eri yetiştirme yolunu tutanın elinde insan sevgisini geliştirmeden öte bir güç yoktu. Nitekim, Osmanlı yönetiminin suçladığı, inanç bakımından sakıncalı görerek ortadan kaldırdığı kişiler arasında, koyu şeriat yanlısı bir aydın bulma olası değildir, varsa o da görevinden-Padişahla ters düş-tüğünden dolaydır. Buna karşın, yine Osmanlı yönetiminin ölümlük suç saydığı olayların başında şeriata aykırı davranma gelir. Bu suçu işleyenlerin nitelenmesinde de iki sözcük kullanılır: *Kızılbaş-Alevi*... Tarih açısından soruna bakılırsa, Osmanlı devletinin kurulmasına yardımcı olan güçlerin, büyük bir çoğunluğunun, Asya'dan gelip Anadolu'nun belli yörelerine yerleşen *Türkmen* (kimi kaynaklar bütün Türklere bu adı verirler) boylarınca oluşturulduğu görülür. Nitekim Selçuklular döneminde bile kırsal kesimde oturan, tarımla uğraşan toplulukların çoğu Asya'dan göçüp gelen Türk soyundandı (sonradan gelenlerin, eski yerliler burada sözkonusu değildir). Dahası, 16'ncı yüzyıl bilginlerinden, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin bir açıklaması (fetvası) üzerine Yunus Emre'nin koşuklarını okuyarak tanrıyı anmak ölümü gerektiren suç sayılır! Oysa bu ozan Türk-

men'dir, Hacı Bektaş Veli ışığında aydınlanmıştır. Nitekim, yazılı kaynaklarda sergilenen bir geleneğe göre Tapduk Baba, Saru Saltuk, Barak Baba gibi erlerin hepsi Hacı Bektaş Veli'yle özdeş inanç ortamındadır, onun yolundadır (A. Gölpınarlı, *Yunus Emre*, 1947, s.1.)...

Burada, az önce adı geçen kişilere yakınlığı nedeniyle, Yunus Emre'nin de Hacı Bektaş Veli suyundan içtiği biliniyor. Onun şiirlerinde, Hacı Bektaş Veli'yi yücele-yen bölümler yoksa da , yürüdüğü yolu aydınlatan ışığın ondan geldiği bellidir. İşte, Anadolu'da, Hacı Bektaş Veli'nin saygınlığına katkıda bulunanlar arasında odak ozanın Yunus Emre olduğunu söyleme gereği, bu inanç yakınlığından doğuyor. Yunus Emre'nin Bektaşi olduğu tartışma götürmez. Bektaşi olması nedeniyle onu Hoca Ahmed Yesevi'ye bağlama olasılığı da görülmüyor; ikisinin koşukları da elimizdedir...

*Yunus'a Tapduk'tan oldu hem Barak'tan Saltuk'a
Bu nasib çün cûş kıldı ben nice pinhân olam*

dizelerinde sergilenen düşünce Yunus Emre'nin hangi yolda yürüdüğünü, kimi izlediğini gösteriyor. Yunus Emre'nin etkisini, Hacı Bektaş Veli yolunda yürüyen ozanları ne denli ışınladığını tartışmayacağız, o ayrı bir konudur yeri burası değil, ancak Türk yazınında şiirle inancı özdeşleştirip halk diliyle söylemenin öncüsü olduğuna değinip geçeceğiz. Yunus Emre'yi Türkçe konuş-turan başlıca neden Hacı Bektaş Veli'nin kırsal kesim insanlarına seslenmesidir, bize göre. *Yunus* sözcüğü, Türk yazınında, tartışmalı bir konudur. Elimizde "Yunus" adını taşıyan çok koşuk vardır. Bunların hangisi Yunus Emre'nin, hangileri ondan esinlenenlerin ayır-mak, seçmek güçtür. Elimizde bulunan kaynaklar (Yunus Emre adına yazılı olanlar) birbirini tutmuyor. Bu alanın en güvenilir uzmanı, A. Gölpınarlı'nın yayımladığı "*Yunus Emre*, 1947" adlı yapıtta, sözkonusu Yunus

Emre'nin olduğuna kesinlikle bakılan 2880 dolayında ikilik (5760 dize) vardır. Bu yapıt da, Yunus Emre'nin ölümünden yetmiş yıl sonra derlenmiştir. Oysa, bugün "Yunus", "Yunus Emre", "Aşık Yunus" adlarıyla ortaya konmuş koşukların sayısı 467 dolayındadır. Bunlardan 157'si Yunus Emre'nin (A.G., *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 1961), ötekiler Yunus adını taşıyan başka ozanlarındır (A.G. *Yunus Emre* c.2.1948)..

*Daşdun yine deli gönül sular gibi çağlar mısın
Akdun yine kanlu yaşum yollarımı bağlar mısın
Nidem elüm irmez yare bulunmaz derdüme çare
Oldum ilümden avare beni bunda eğler misin
Yavu kıldum ben yoldaşı unulmaz bağrımın başı
Gözlerimün kanlu yaşı ırmağ olub çağlar mısın
Ben toprak oldum yoluna sen aşuru gözedürsin
Şu karşıma göğüs gerüb taş bağırlu tağlar mısın
Harami gibi yoluma arkurı inen karlı tağ
Ben yarımından ayru düşdüm sen yolumu
bağlar mısın*

*Karlı tağların başunda salkım salkım olan bulut
Saçın çözüb benümiçün yaşın yaşın ağlar mısın
Esridi Yunus'un canı yoldayım illerim kanı
Yunus düşde gördi seni sayru mısın sağlar mısın*

(A.G. *Yunus Emre*, s. 252).

Bu içli, güçlü şiir bütün kaynaklarda *Yunus Emre* adına yazılıdır. Oysa halk ağzında "aruz" değil parmak sayısına göre söylenir.

*Taşkın yine dertli gönül
Sular gibi çağlar mısın
Akdın yine kanlı yaşım
Yollarımı bağlar mısın*

dörtlüğü parmak sayısıyladır, ilk örneğin dört dizesini oluşturur (ilk dizede *deli* sözcüğü, halk ağzında

dertli olarak geçer). Burada, kısa soluklu bir tartışma açalım: Birinci örneğin dili, Yunus Emre'nin yaşadığı çağın söyleyişine uymuyor. "Daşduñ" diyen bir ağız "bulunmaz" değil ancak "bulınmaz" diyebilir, "yoluma" değil "yolıma", "karlı" değil "karlu", "yarımdan" değil "yarumdan", "bulut" değil "bulıt", "illerim" değil, "illerüm" olabilir. Bu ağız ayrılıkları, eskiden yazıcıların tutumundan, yöresel ağız başkalığından kaynaklanıyordu kuşkusuz. İşte bu nedenle, kimi yapıtların saptanmasında "en eski, en doğru olan budur" denemez. Nitekim birinci örnekte dördüncü dizede "ilümden" sözcüğü on üçüncü dizede "il-lerim kanı" biçiminde söyleniyor, hangisi doğru?

Burada, bize göre, en önemli konu *Vilâyet-nâme*'nin Türkçesiyle Yunus Emre'nin dilinde görülen yalnlık, akıcı söyleyiştir, kırsal kesim ağzıdır. Hacı Bektaş Veli'yi izleyen, onu halka tanıtmak isteyenlerin başarısı bu dilde görülüyor. Yunus Emre, bir şiirinde, tanrıya sığınaarak yaptığı işlerden kıvanırken

Varduğumuz illere şol safâ gönüllere
Baba Tapduk manisin saçduk elhamdülillah

dizelerini söyler, böylece Hacı Bektaş Veli yolunda yürüdüğünü, dolaylıca söyleyiverir. Onun, kendisinden bir kuşak önce yaşamasına karşın, Hacı Bektaş Veli'nin adını anmaması üzerinde durulmaya değer bir konudur. Daha önce de sözü geçen bu konuya değinirken başka sorular ortaya çıkıyor: Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu söylenen Bektaşilik'e bağlananlar, kurucusunun adını anmıyor, bilmiyor, önemsemiyorlarsa, bu kuruluşun ilkelerini ne yolla benimsiyorlar? Bu tarikatı Hacı Bektaş Veli kurmamışsa (onun adından gelmiyorsa) kim kurdu, bu "Bektaşilik" sözcüğü nereden çıktı? Dahası, Yunus Emre'yi hangi güvenilir verilere dayanarak Bektaşî sayıyoruz? Bu sorulara, açık seçik yanıt bulmak kolay değildir (Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli adından gelmiyorsa). Baş-

ka bir konu gündeme gelir: Yunus Emre'nin yaşadığı dönemde, *Bektaşilik* diye bir kuruluş oluşmamışsa, o da Bektaşi değildir. Oysa, başta Fuad Köprülü olmak üzere, bu konuyu işleyen yazarların-araştırmacıların hepsi, Yunus Emre'yi "bektaşi" saymaktadır, dolaylıca Hoca Ahmed Yesevi'ye bağlamaktadır (bunu ileri sürmeyenler de var). Böyle bir kaniya varınca, Yunus Emre ile bağlandığı ermişleri Bektaşi değil Yesevi sayma gereğindedir.

Oysa, bu düşünceleri çürüten, çelişkili duruma düşüren başka bir belge vardır. *Vilâyet-nâme*'ye göre Yunus Emre tarımla geçinen yoksul bir köylüdür, yaşamını güçlkle sürdürür. Bir gün Hacı Bektaş Veli'nin ününü duyar, ondan yardım ister, buğday ister. Hacı Bektaş Veli ise "nefes mi ister buğday mı?" sordurur, Yunus buğday der durur. İsteği yerine getirilir, sonra düşünüp taşınıp buğdayı geri götürür, "nefes" ister, dileği onaylanır, Hacı Bektaş Veli'ye kapılır... bu arada Tapduk Emre'nin de adı geçer (s.48-49). Hacı Bektaş Veli'nin bu iyiliğine karşın Yunus Emre'nin koşuklarında adı geçmez...

Bu çalışmanın Yunus Emre'yle ilgisi, içeriği bakımından, azdır. Bu nedenle sözü burada kesiyoruz, söyleyebileceğimiz, şimdilik, yalnızca şudur: Yunus Emre, geleneksel olarak, Bektaşilik'e girmemiş, o toplulukta gerekli aşamalardan geçmemişse de, bu kuruluştan etkilenmiş, Hacı Bektaş Veli soluğundan esinlenmiştir. Daha açığı Bektaşi olmamışsa da Bektaşilik'in ozanı diye benimsenmiş, bu topluluk içinde özel bir yer edinmiştir (kendisine böyle bir yer verilmiştir). Burada, yinelenmesinde yarar gördüğümüz başka bir konuya değinelim:

Bu çalışmamızın, ilgili bölümünde, Anadolu insanı sevdiğini istediği kılığa sokar, özlediği gibi görmek-göstermek ister demiştik. İşte, kimi araştırmacıları yanıltan, değişik yorumlara sürükleyen olay budur. Araştırmacı, sorunlara halkın yüreğinde kökleşen inançlardan, eski geleneklerden yola çıkarak, çözüm aramıyor, daha açığı yaşayan olaylara inmiyor, yalnızca yazılı kaynaklara daya-

narak olumlu sonuca varabileceğini sanıyor. Bize kalırsa bu yanıltıcı bir tutumdur, sorunun çözümünü sorunu yaşıyanlarda, sürdürenlerde aramak gerek. Bu yöntem uygulanmadıkça inandırıcı sonuca varma olanağı da kalmaz (bu tür uygulamaların son örneklerinden biri de 6-7-8 Eylül 1971'de İstanbul'da düzenlenen Uluslararası *Yunus Emre Semineri*'nde okunan *Bildiriler*'dir. Bu bildiriler incelendiğinde, yalnızca yazılı kaynaklara dayandığı, Anadolu'da Hacı Bektaş Veli ile Yunus Emre'den başlayan bir geleneği yaşatan yörelere önem verilmediği anlaşılır.)...

Yine bu konuda, "Yunus Emre, halk ozanı değil halkın ozanıdır" (Sabahattin Eyuboğlu) biçiminde bir açıklamaya dayanan A. Gölpınarlı da "Yunus halk şairi değildir, fakat halkın şairi olmuştur" (*Yunus Emre ve Tasavvuf*, 1961.s.132) diyerek tanımlamayı sürdürmüştür. Bu tür yorumlarda aydınlatıcı bir öge bulunabilir, ancak tartışma kapısı da açılır. Bir ozanın halkça benimsenmesi, tutunması halkın diliyle, halkın sorunlarını gündeme getirmesine dayanır. Halkın diline, sorunlarına yabancı kalan, yaklaşmayan bir kimsenin halk katında önem kazandığı pek görülmemiş değildir, kanımıza göre. Söz gelişi halka üstten bakan, onunla alay eden divan ozanları içinde "halkın şairi" diyebileceğimiz bir kimse çıkmamıştır. Söz gelişi "*Mevlid*" yazarı Süleyman Çelebi, kim ne derse desin, halkın değil, çıkar karşılığı halkı sömüren kimi dincilerin ozanı olmuştur.

Yeni Bir Sorun

Yıllardır, ülkemizde, "Türk felsefesi" var mı yok mu sorunu gündeme getirilir, yeterli bir açıklama yapılamadan kaldırılır, kıyıya itilir. Bu sorunu gündeme getirenler, Batı uygarlığının büyük düşünce çıgırları, öğretileri karşısında, onlarla boy ölçüşebilecek bir ürünün ortaya konmasından, Türk geçmişinde de böyle bir yaratının varlığından söz edenlerdir. Onlara göre bağımsız, özgün bir "Türk felsefesi" vardır, ancak Batıya yönelen aydınlarımız, düşünürlerimiz bu konuya önem vermiyorlar, Doğunun üstünlüğünü görmezden geliyorlar. Sözgelişi Farabi, İbn Sina, Beyruni gibi nice doğu İslam bilgini Türkür, onların yapıtlarını öğrenim kurumlarında okutmamız, öğretmemiz gerekir. İmdi bu konuyu biraz deşelim.

Yeryüzünde, belli kapalı bir ortamda doğan, yalnızca "ulusal" diye nitelenebilen bir uygarlık yoktur. İlkçağın bütün uygarlıkları ortak kaynaklardan beslenen yaratı ürünleridir. Uygarlıkların "ulusallaştırılması" yakın dönemlerin düşüncesidir. Uygarlıklar evrenseldir, kimsenin tekelinde değildir. "Ulusal" yaratmalar da vardır, ancak bunlar uygarlığın bütünü içinde yer alır, uygarlığa katkıda bulunur. Bu tür yaratmalarda taban ilke dildir. Bir ürün hangi dille ortaya konmuşsa, önce o dili konuşan, yaşatan ortamda düşünülür, görülür. Öte yan-

dan, ortaçağ uygarlıklarının başlıca özelliği de "ulusal" damgasını taşımayıştır. Bu çağda ortaya konan bütün ürünler yoruma, açıklamaya, daha önce yaratılanları anlayıp anlatmaya dayanır. Avrupa'nın ortaçağ uygarlığı, genelde, Hıristiyanlığın damgasını taşır, Doğu İslam uygarlığı da İslam dininin doğduğu alanda ortak bir ürün olarak görülür. "Ulusal" damgasını taşıyan uygarlık varsa yine de uyanış döneminden sonradır. Uluslar, kendi yetiştirdikleri büyük düşünürlerle, aydınlarla, sanatçılarla uygarlığa katkıda bulunurken kendi adından bir "ulus" olarak söz ettirir. Burada, "ulusal" diye nitelenebilecek bir yaratı, ancak "ulusun diliyle" ortaya konursa önem taşır. Bu yaratı ürünü özgün bir düşünce, özgün bir öğreti olmadıkça "ulusal" damgasını taşıyamaz. Sözel gelişimi bir Fransız felsefesi vardır, bir Alman felsefesi vardır, bir İngiliz felsefesi vardır da Arap felsefesi yoktur. Alman felsefesi denince, Alman bilgelerinin ortaya koydukları özgün buluşlar topluluğu anlaşılır. Bu buluşların başka uluslarda bulunmaması gerekir. Sözel gelişimi Alman bilgesi *Kant*'ın düşünceleri (öğretisi) özgündür, başka uluslarda özdeşi yoktur; *Descartes* bir Fransız bilgesidir, getirdiği öğreti özgündür, komşu uluslarda benzeri yoktur. İngiliz bilgilerinden *Bacon*, *Hume* da öyledir, öğretileri özgündür. Bu öğretileri besleyen kaynakların Yunan, Roma, Anadolu uygarlık ürünlerinden esinlenmesi kaçınılmazdır, ancak onların anlamsız, emeksiz bir çocuğu da sayılamaz. Durum doğa bilimlerinde, yazın türlerinde, ezgide, resimde, yontu-mimarlık alanlarında da öyledir. Ortaya konan buluş özgünse, yalnızca bir ulusun ürünüyse "ulusal" niteliğini kazanabilir. Buna karşın, bu "ulusal" sözcüğü, o özgün buluşun evrenselleşmesine engel olamaz. Olayları böyle bir bakış açısından görürsek, İslam uluslarında "ulusal" denebilecek ozanlar, yazarlar, araştırmacılar vardır da bilgiler yoktur. İşlenen konuların hepsi ortaktır, ilkçağ Anadolu-Yunan kökenlidir (özellikle felsefede). Kimi uygarlık ürün-

lerinde, "din ortaklığı" ulusal olmaya engel değildir. Sözleşimi İran şiiri, Mısır şiiri, Arap şiiri öyledir. Bu da şiirin yalnızca dille (sözcüklerle) ortaya konabilen bir yaratı türü olmasından kaynaklanır.

İmdi, yukarda söylenenlere dayanılarak, İslam ülkelerine, yurdumuza gelirsek, bambaşka bir durumla karşılaşırız. Bu ülkelerde din ortaklığı, bilimsel alanda dil ortaklığını gündeme getirmiştir. Özellikle tapım işlerinin yalnızca Arapça ile sürdürülmesi, ulusal dillerin gelişmesini engellemiş, kimi toplumlarda gereksiz kılmıştır. Avrupa, bu işi bundan dört yüz yıl önce kesin sonuca bağlamış, ulusal dil sorununu çözmüştür. Bu da aydınlar, yazarlar, düşünürler, ozanlar aracılığıyla olmuştur. Bizim ülkemizde dil sorununa karşı çıkanlar ise bir yandan dinin, öte yandan Osmanlılık tutkusunun etkisinde kalanlardır. Onlara göre dilde yenileşme, Türk dilini yabancı sözcüklerden arındırma kuşaklar arasında kopukluk yaratmadır, geçmişi yadsımadır. Bu savların ileri tutar yanı yoktur. Bu durumda, yaratının doğal kaynağı olan arınmış ulusal dille ortaya çıkma olanağı kalmamış demektir, bütün başarı karmaşık bir dile bağlanmakta aranır, bu da verimli bir olay gibi görünmüyor, Osmanlı egemenliği boyunca örnekleri bilinmektedir. Peki, "ulusal" olmanın başat koşulu dil midir? Tartışmanın gereği yok, dil dışında ulusal bir kaynak bilmiyoruz, bütün ulusallıkları doğuran dildir, ulusal olmayan bir kaynaktan ulusal sayılan varlık doğmaz kuşkusuz. Öyleyse yapılacak ilk önemli iş, dilin ulusallığını sağlamaktır. Bunları söyledikten sonra, bu bölümün girişinde ileri sürülen soruna dönelim, "özgün bir Türk felsefesi" var mı?

Bu sorunun yanıtını, ancak özgün bir Türk dilinin varlığını saptamak verebilir. Osmanlıca özgün bir dil değildi, oysa Türk dili kökeni bakımından özgündür, başka dillerden türememiştir. Başka dillerden sözcükler almışsa da, Osmanlıcada olduğu gibi, yozlaşmamıştır, özünü

korumuştur. Oysa Osmanlıca için böyle düşünemiyoruz, onda bir "Türk dili özü" bulamıyoruz. Peki bunlarla Hacı Bektaş Veli'ye değgin bir çalışmanın ne ilgisi vardır? Şimdi bu sorunun yanıtlarını arayalım.

Hacı Bektaş Veli, Anadolu'da, halk içinde yaşamanın, halkın ermişi olmanın tadına varmıştır. Onun çevresinde toplananların, izini sürenlerin çoğu Türkçe konuşmuş, Türkçe yazmış, halkın söyleyişini benimsemiş kimselerdir. Hacı Bektaş Veli'nin yolunu sürenlere baktığımızda, hepsinin halkın belleğinde yaşayan inançlara, geleneklere, törelere bağlı kaldıklarını görürüz. Özellikle *Vilâyet-nâme*'de anlatılan öyküler, söylenceler bu görüşümüzü pekiştiriyor. İmdi bu tür öykülerde, söylencelerde işlenen konuların Türk halkının özgün değilse de, çağlar boyunca biriktirdiği bir yaşama inancından, davranış biçiminden kaynakladığı bellidir. Anadolu'nun pek çok yerinde bu düşünsel ürünler bulunmaktadır. Bunların benzerleri, Anadolu'ya gelmeden önce Asya'da yaşayan Türklere de vardı, onlarla ilgili yazın ürünlerinden bunu anlamak-çıkarmak kolaydır. Burada, araştırmacıya bir görev düşüyor: Türk düşüncesinin ilk ürünlerini, değiştirmeden, özgün biçimiyle toplamak, eleştiri süzgecinden geçirmek, karşılaştırmak, düzenlemek. Bunu yaptıktan sonra, bu ürünleri konularına göre öbeklere ayırarak belli birikimler oluşturmak. Böylece Türkün aktöre, töre, tüze, erdem, doğruluk, iyilik, güzellik, saygı, sevgi, bilgi, yardım, dayanışma, gönüldeşlik, komşuluk, yiğitlik, barış, tin, evren, tanrı, yaratılış, düşünce, özgürlük, bağımsızlık, özgünlük, dirim, denge, ölçü, ölçülülük, inanç, yücelik, kötülük, aydınlık, karanlık, ölüm, öteevren bg. uygarlığın genel kavramlarını oluşturan dil varlıklarından ne anladığını saptamak. Bunlarla ilgili saptamalardan sonra, yine bu kavramları ayrı ayrı dizinleyerek, Türkün bunlara getirdiği tanımlamaları, nitelermeleri açıklığa kavuşturmak. Kuşkusuz bu yorucu, uzun süre isteyen, kılı kırk yararcasına ölçülü davran-

mayı-düzenli çalışmayı gerektiren bir iştir. Ancak, Türk'ü anlamak, onun düşünsel yapısını açıklamak, yetilerini tanımak için başka yol yoktur. Bu çalışma, bize, bir Türk felsefesinin (en ilkel biçimde de olsa) var olup olmadığını gösterir. Buna çağdaş anlamda "felsefe" denezse bile, Türk'ün hangi sorunlarla ilgilendiğini, hangi sorunlara eğilim duyarak ağırlık verdiğini öğretmesi bakımından bir birikim, bir "anlayış" denebilir. Bütün uluslarda, *felsefe* denen alanın çatısını kuran bu kavramlardır. Bir topluluğun felsefesi, bu kavramlara getirdiği tanımlarla anlaşılabilir.

Bugün, şurada burada, ulu-orta konuşarak bir Türk felsefesinin varlığından söz edenler arasında, yukarıda dizilen kavramlara Türk'ün ne gibi bir yorum getirdiğini bilen yoktur diyebiliriz. Onlar felsefe denince İbn Sina, Farabi bg. ortaçağın ortak sorunlarını, Aristoteles yöntemiyle işleyen düşünürleri anlarlar. Oysa, onların işlediği sorunlar Türk'ün değil, bütün İslam ortaçağın ortak ürünüdür. Farabi'nin aktöre, tüze, bilgi, doğruluk gibi kavramlardan ne anladığını bilmek kolaydır. Bu kavramların birçoğuna Kur'an tanım getirmiştir, Farabi, ortaya atılarak, Kur'anın içeriğine aykırı bir tanım ortaya atamaz, atmamıştır da. Oysa "Türk düşüncesi"nin bu kavramlara bakışı, yorumu ayrı olmak gerekir; yaşama ortamı, yaşama koşulları öyle gösteriyor. En ilkel toplulukta bile, yaşama konusunda bir ortak görüş, üzerinde anlaşmaya varılmış gelenek vardır. Bu sayılan kavramlar aydınlığa kavuşturulduktan sonra Türk düşünürünün kim olduğu, ne yaptığı, "felsefe" adı altında hangi soruna yorum getirdiği ortaya çıkar. İşte o ortamda Türk denen kişi, kendine göre bir düşünme yolu seçer, onun koşullarını, kurallarını belirler, daha açığı kendine özgü bir "görüş" sergiler. Uygarlık alanında felsefe bu kavramlara karşı ortaya konan tanımlarla, açıklamalarla başlamıştır. Ancak bunun inançlardan bağımsız yapılması, yalnızca usun-bilincin ışığında yürünerek düzenlenmesi ge-

rekir. Felsefe, özgür düşünme soru sormakla başlamıştır, soruya getirilen yanıtla gelişme yoluna girmiştir. Kendisinden felsefe beklenen kişiye önce soru sorma özgürlüğü, sorulan soruya yanıt verme olanağı tanımak gereklidir.

İşte bir "Türk felsefesi vardır" diyenlerin, düşüncelerini kanıtlamak için bu dizilen soruların yanıtlarını bulmaları, başkalarına öğretmeleri, yalnızca dinle ilgili yapıtlara dayanarak, bu ortaçağın ortak ürünlerinden övünmelikler çıkarmamaları gerekir. Burada, Hacı Bektaş Veli dolayısıyla sergilenen çalışmada bu konuya yer vermemizin nedeni şudur: Hacı Bektaş Veli çevresinde toplananların birleştikleri odak düşünceler vardır. Bu düşünceleri yansıtan kavramlar, felsefenin de kavramlarıdır, ancak ortaktır. Hacı Bektaş Veli çevresinde toplananların odaklaştığı düşüncede yer alan kavramları, daha önce ilgili bölümlerde açıklamış, doğruluk, sevgi, yardım, iyilik, saygı bg. ayırarak anlatmıştık. Türklerin de felsefesi vardır savında bulunan araştırmacı ilkin bu kavramları ele alacak, onlarla yönlendirilen toplulukların eğilimlerini, davranışlarını, karşılıklı ilişkilerini saptayacak, sonra hepsi üzerinde ayrı ayrı durarak ortak tanımlarını bulacak, başka çıkar yol yoktur. Bu tür çalışmalar geleceğin felsefe araştırmacısına konu oluşturacak, yeni bir uğraş alanı açacaktır. Felsefenin gökten tanrısal bir bildiriyle indiği ülke bilinmiyor. Felsefenin ocağında çevreyi ısıtacak sıcaklık yoksa, ondan yarar beklemenin de anlamsızlığı düşünülmelidir. Hacı Bektaş Veli'yle ilgili yapıtlarda geçen düşünceler, kuşkusuz, izinde yürüyenlerin ona söyledikleridir. Demek, Anadolu insanı, ona söyledikleri gibi düşünüyor; düşünmese, inanmasa onun ardından gitmez. Burada, ilginç bir soru ortaya çıkarır: Anadolu insanı izinden yürüdüğü kişilerin düşüncelerini biliyor mu, onları özümlemiş midir? Bu sorunun yanıtı şudur: Anadolu insanı, sevdiği bir kimseyi kendi diliyle konuşturmuşsa, onun düşünceleri

kendinin düşünceleridir, onları biliyor demektir. Öte yandan Anadolu insanı, bir kişinin eylemsel etkisinde kalarak, yalnızca onun söylediklerini, yazdıklarını dinlemeye alıştırılmışsa yaptığını bilmiyor demektir. Sözgeşi Anadolu insanı İslam dinini, kendi konuştuğu dille öğrenemediğinden, hep başkalarının söylediklerini dinlemeye alıştırıldığından, bugün bile, davranışlarının çoğu Kur'anın özüne aykırıdır. Sözgeşi halk, İslam dininin özünü bilmediğinden camilerde, mescitlerde dilencilere akça verir, oysa bu yasaktır, suçtur. Nitekim Şeyhülislam Ebussuud Efendi, bir açıklamasında bunun suç olduğunu, akça verenin suç işlediğini bildirir (*Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları*, 1972,s.179, M. Ertuğrul Düzdağ)... Bu, pek önemli olmayan bir örnektir, ancak halkın birtakım işleri, din adına iyilik sanarak yapmasında, yanılığa düşerek suç bile işlediği görülüyor. Yine İslam inançlarına göre ölülerden yardım dilemek, mum dikmek, adak sunmak, dilek dilemek bg. eylemler yasaktır. Oysa halk bunların iyilik olduğunu sanarak seve seve yapar, din adına bunlara engel olan da çıkmaz. Bu tutum, bilinmeyen, içeriği yeterince anlaşılmayan, yalnızca başkalarına inanmakla sürdürülen bir inançtan kaynaklanıyor. İşte bunda da, Anadolu insanının bir özelliği ortaya çıkıyor: İncelemeden, araştırmadan inanmak, kendinden çok başkalarının bilinç egemenliği altına girmek. Burada bilinç özgürlüğü, us egemenliği söz konusu edilemez, bir değer de taşımaz. Başka bir olay da halkımızın anlamadan dinlemesidir, anlamadığına yürekten bağlanmasıdır. Dili bilinmeyen, bu nedenle de anlaşılabilen bir yapıtı okumak, Anadolu insanının ayrı bir özelliğidir.

İmdi, burada, Hacı Bektaş Veli izini sürenlerin neden geniş bir alanda başarı sağladıklarının nedeni ışığa çıkıyor. Öyküleriyle, söylenceleriyle, koşullarıyla halkın anladığı dille söyleşenler genellikle Hacı Bektaş Veli ardıllarıdır, izleyicileridir. Kırsal kesim insanının önem-

li bir eğilimini yakalayan bu ermişin çevresinde toplananlar, Anadolu'da yeni bir topluluğun, anlamadığına önem vermeyen bir öbeğin oluşmasına olanak sağladılar. Bu yeni topluluk, Hacı Bektaş Veli izini sürdüğü söylenen kırsal kesim insanları, davranış bakımından daha gerçekçidir. İşte, Türk'ün yaşama anlayışını, çevresine bakış biçimini, olaylarla ilişkilerini bu toplulukta ara-mak, yeni bir açıklama örneği getirebilir; çağdaş felsefeyle değil de "felsefe" kavramıyla anlatılmak istenen genel düşünme türüne değgin veriler elde edilebilir. Bu verilerin birer "felsefe sorunu" diye anlaşılması, ancak felsefe düşüncesinin konusu olabilir. Kuşkusuz, felsefe böylesine kolay bir iş değildir; burada söylenmek istenen de felsefenin ne olduğu anlamında alınmamalı.

Bir toplumda felsefe düşüncesinin oluşması, başka düşünsel kurumların varlığını gerektirir. Önce, ortamın yeteneğine göre, bilimsel bir tabanın bulunması, bilimsel çalışmaya elverişli olanakların sağlanması kaçınılmazdır. Bilimin gelişme olanağı bulamadığı yerde felsefenin adı edilmez; felsefe kendi çalışma yöntemine dayalı bilimsel bir dizgeyi gerekli kılar. Bilimle felsefenin yöntemleri ayrıysa da doğrultuları birdir, ikisi de karşılıklı bir dayanışma içindedir. Bilimin elverişli ortam bulamadığı yerde felsefe kavramlarına yeni içerikler kazandırmak sözkonusu olamaz. Öyleyse yapılacak iş, önce bilimsel çalışmaya yarayışlı bir taban bulmak, öğretim-egitim kurumlarını ona göre düzenlemek, sonra bu kurumlarda uygulanan bilimsel yöntemlere göre Anadolu insanını geçmişten günümüze değin tanıyıp düşüncelerinin hangi ürünleri üretmeye elverişli olduğunu saptamak. Bunlar başarıldıktan sonra, Türk insanı, kendi geçmişi içinde oluşup biçimlenen düşünsel varlığının bilincine varabilir. Hacı Bektaş Veli'ye, ilgili bölümde, "bir tepkidir" dememizin nedenlerinden biri de buydu. Bu tepki, Anadolu insanının kendisinden olanı koruma, kendisinden olmayanı denetim altına alarak sakıncasız duruma ge-

tirme güdüsünden kaynaklanmıştı. Burada, Hacı Bektaş Veli'yi Asya'ya götürüp Hoca Ahmed Yesevi'ye bağlamanın şöyle bir yararı olabilir: Asya'dan gelen katı şeriatçı inanç Anadolu'da yeniden yoğurulup biçimlendirilerek yaşama, doğaya uygun bir kılığa sokulmuştur. Bu konuda, Asya'ya gitmek, Asya Türklerinin İslam dinini benimzedikleri yıllara dayanmak yetmez. Bu yıllarda, Türkçeye çok sayıda Arapça-Farsça sözcük girerek, Türk dilinin yozlaşmasına yol açan bir gelişme olmuştur. Türkçe bir yana itilerek, Arapçadan din, Farsçadan yazın kavramları aktarılmıştır. Gerek *Ahmed Yuknaki*'nin, gerekse *Yusuf Hac Hacib*'in dili bu konuda açık birer örnektir. Pek çok Türkçe sözcük bulunmasına karşın, bu iki ozan din kavramlarını Arapçadan almayı yeğleyerek, Türkçenin gelişmesini, az da olsa, engellemişlerdir. Oysa, daha önce ortaya konan ürünler üzerinde çalışılırsa Türk düşüncesinin belirgin öğeleri bulunabilir. Orkun Yazıtlarında, öteki Türk yazıtlarında, İslamdan önceki Türk şiirinde bu konuda önemli örnekler vardır. Eski Türk şiiri (Reşid R. Arat, *Eski Türk Şiiri*, 1965) içerdiği Türkçe kavramlar dolayısıyla, Türke özgü bir düşüncenin ortaya çıktığını, bunun özgün bir içerik taşıdığını gösteren kanıtlarla doludur. "Türk felsefesi"nin varlığından söz eden kişilerin, Arapça yazan Türkleri değil de, bu eski yapıtları incelemeleri gerekir. Bu eski ürünlerde, dağınık olarak sergilenen düşünceler, yukarıda söylediğimiz gibi derlenip toparlanır, düzenlenirse Türk düşüncesinin ilk verileri elde edilir. Bu ilk veriler, Anadolu'da ortaya konanlarla karşılaştırılırsa, özellikle kırsal kesimde çok eski kökenli bir geleneğin süregeldiği anlaşılır. Bir düşünce ürünü olan bu gelenek sonradan Anadolu'da yeni bir biçim almış, yeni verilerle beslenmiş, daha olumlu bir yapı kazanmıştır. Bu kazanılan yapıyı, tasavvuf anlayışıyla karıştırarak, ancak çokluk Türkçe sözcüklerle, Türk diliyle açıklayanların hepsi Hacı Bektaş Veli yolundadır. Bu bölümün başlarında ve-

rilen Türkçe kavramların hepsini, Hacı Bektaş Veli yolunda yürüyen ozanlarda buluyoruz...

Türk düşüncesinin doğması, gelişmesi kavramların Türkçe olmasına bağlıdır. Divan yazınında Türkçe kavram bulma olanağı yoktur, bu nedenle kırsal kesim yazısına yönelmek gerekiyor; o yazının en başarılı ürünlerini verenler de Hacı Bektaş Veli izinde. Bu söylediklerimiz bir övgü değil; halk şiiri ortadadır. Bu söylenenlerden, Türklerde de, Avrupa'da olduğu gibi bir felsefe öğretisi geliştirilmiştir, onu bulup ortaya koymak anlamı çıkarılmamalı. Anlatılmak istenen, felsefe düşüncesinin doğmasında toplumu, kişinin yaşadığı ortamı, hepsinden önce kendini bilmesinin önemidir. Bilgin yetiştiremeyen bir toplumdaki bilge de çıkmaz.

Sonuç

Bu çalışmamızda, Hacı Bektaş Veli'yi, özellikle *Vilâyet-nâme*'de sergilenen, anlatılan olayların ışığında inceledik, onun bir Anadolu insanı olduğunu göstermeye uğraştık. Burada başarılı olmak-olmamak sözkonusu değildir, öneli olan sorunlara bakış biçimidir. Bizim, vurgulamak istediğimiz sorunlar bellidir, uyguladığımız çalışma yöntemi de öyle, kendimize göredir. Şimdi vardığımız sonucun başat çizgilerini ayrı ayrı gösterelim:

1— Hacı Bektaş Veli, Anadolu'ya genç yaşta Doğu'dan, Horasan'dan gelmiş gösteriliyor, buna karşı çıkıp inandırıcı kanıtlar getirebilecek durumda değiliz. Ancak, onun bütün başarılarını, becerilerini, etkisini Doğu'dan gelişine bağlamak, onu içine öteberi doldurulmuş bir çıkın, bir yerden başka bir yere taşınmış-aktarılmış gibi göstermek de bilimsel anlayışla bağdaşmaz, bu olsa olsa bir doğu kandırıcılığı sayılabilir.

2— Hacı Bektaş Veli, ilk gençlik yıllarında yetiştiği çevre gereği, Hoca Ahmed Yesevi'nin izini sürenlerden etkilenebilir, onun düşüncelerini benimseyebilir, Anadolu'ya o düşüncelere katılanların oluşturdukları toplulukla gelebilir. O, Anadolu'ya geldikten sonra bambaşka bir ortamla karşılaşmış, eski düşüncelerinin geçersizliğini görmüş, bu yeni ortamın geliştirdiği inanç ürünle-

riyle beslenmiştir. Bu nedenle onun bir "Yesevi dervişi" sayılması gereksizdir, soruna açıklık getirmez. Daha açığı, Hacı Bektaş Veli Anadolu'da bir "Yesevi yandaşı" değildir, onunla ilgisi kalmamıştır. Hacı Bektaş Veli'nin davranışları, düşünceleri, ona yüklenen eylemler, insan ilişkileri bg. olayları Yesevilik'le uzlaştırma olanağı yoktur. Bu konuda direnenler ancak kendi kendilerini kandırabilirler. Yine bu konuda inandırıcı kanıt arayan kaynaklar yanılığ içinde.

3— Hacı Bektaş Veli adına kurulan Bektaşilik'le Yesevilik arasında bağlantı yoktur, ikisinin de yönleri, yapıları, içerikleri ayrıdır, birbirine aykırıdır, biri aksa öteki karadır, biri yeşilse öteki sarıdır. Koyu Sünni olup katı bir şeriat yanlısı görünen Yesevilik bozkır yaşamına uygun bir niteliktedir, oysa On İki İmam inancına bağlanan, eski Anadolu uygarlığının ürünlerinden beslenen Bektaşilik yerleşik yaşama düzeniyle bağlantılıdır, bozkır ortamına elverişli değildir. Yesevilik'te bir yenilik yoktur, üstelik kimi uygulamaları da İslam dininin ilkelere aykırıdır. Sözgelisi İslamda tarikatçılık, aşırı ölçüde içekapanış, toplumdaki uzaklaşma (riyazet, çile) gibi uygulamalar yoktur, yasaktır. Yine İslam dininde, Kur'anda tanrıdan bir nesneye "kutsallık" yüklenemez, ne denli önemli, ne denli yüce sayılırsa sayılsın yaratılmış bir nesne "kutsal" sayılamaz, sayılırsa tanrıya ortak koşmak (şirk) demektir, ağır suçtur, şeriata göre ölümü gerektirir. Oysa tarikatlarda şeyhin eli, eteği, ayağı, giysisi, ayakkabıları, bastığı yer, yemek yediği araç bile kutsal sayılır. İslam dininde yatır yoktur, ona mum dikmek, adak sunmak, dilekte bulunmak Kur'ana aykırıdır, Yesevilikte, öteki Sünni tarikatlarda bunların hepsi geçerlidir.

4— Hacı Bektaş Veli'nin izini sürenleri, onların çevrelerini Asya'ya bağlamak, özellikle Yesevilik'in bir uzantısı saymak da yanıltıcıdır. Bu savı ortaya atanların

Türkçülük-Turancılık düşüncesinden yola çıktıkları, İslamcılık-Osmanlılık görüşlerine karşı böyle bir eğilimle eyleme geçtikleri bellidir. Bu nedenle, Anadolu'da doğan çığırın kaynağını Asya'da aramak, bilimsel değil yönetimsel bir düşüncedir, tabanında Asya Türklerinin Anadolu'ya üstünlüğü savı durmaktadır. Öte yandan, yine Hacı Bektaş Veli-Hoca Ahmed Yesevi arasında kurulmak istenen nesnel bağlantı da yanlıştır, arada 43 yıllık bir süre vardır (Hoca Ahmed Yesevi 1166'da öldü, Hacı Bektaş Veli 1209'da doğdu). Bu nesnel bağlantının kaynağı, Bektaşilik'i Yesevilik'ten üretmeye yöneliktir; bu yönelme Anadolu'da yetişen Bektaşî-Alevî ozanların koşuklarında, eski bir geleneğe uyararak, Hoca Ahmed Yesevi'yi "pir" saymalarına dayanır. Bu eğilimin kökünde, tarikatı dolaylı olarak Ali'ye bağlama, tarikat kurucularının onun soyundan getirme geleneğinden doğmuştur.

5— Hacı Bektaş Veli konusunda sürdürülen araştırmalar-çalışmalar genellikle Osmanlı kaynaklarına dayanmaktadır. Bu kaynaklar koyu Sünnî yazarların elinden çıkmıştır, yansız değildir, önyargılıdır. İşte bu kaynaklara güvenen yeni araştırmacılar, belli bir sorun çevresinde dönerek eski yorumları yinelemekten öte bir başarı gösterememişler. Bu tür çalışmalarda yanılmaya yol açan iki neden vardır:

A— Dayanılan kaynak nesnel bir belgedir, yalnızca dışa vuran olayları anlatmakla yetinir, olaya kendi eğilimine göre bir anlam verir. Özellikle eylemciyi inancına göre niteler: Dinsiz, kızılbaş, kâfir, Müslüman, mümin, veli bg.

B— Konu edinilen kişinin düşüncelerini besleyen kaynaklar aranmaz, düşünce belli bir inanç odağına bağlıdır, bütün nesnel etkenlerden arındırılır. Bir kimsenin düşünceleriyle yaşadığı ortamın bilgisel durumu arasında bağlantı bulunduğu gözden kaçırılıyor. Düşüncenin de bir nesnel tabanı vardır, yalnızca başkalarından edi-

nilmış aktarmalardan oluşmaz. Özellikle Anadolu'da ortaya çıkan düşünce kurumlarının, inanç öbeklerinin kökeni yine eski Anadolu uygarlığıdır, o uygarlığın toprağından beslenen ürünlerdir. İşte Türk araştırmacılar, yabancı uzmanlar bu olayları kulak arkası etmişlerdir (Hacı Bektaş Veli konusunda)...

6— Hacı Bektaş Veli adıyla bağlaşımlı inançların Anadolu'da beslediğı bir düşünce vardır; bu düşünce, yerleşik yaşama düzeninin çok eski bir geçmişten gelen uzantısıdır. Bu uzantı, yüzeysel araştırmalarla açıklanamaz, kurucu öğelerin bilinmesini gerektirir. Bu nedenle, Hacı Bektaş Veli'yi gelişigüzel bir "ermiş" sayarak geçiştirmenin anlamı yok. Nitekim, onunla ilgili söyleneler-söylentiler derinlerden yükselen bir özlemin, bir yaşam gereğinin yüzeye çıkan yansımalarıdır. Anadolu ortaçağının belli bir kesimi, Hacı Bektaş Veli'nin kişiliğinde nesnelleşen inançların izleyicisidir.

7— Anadolu'da, özellikle ortaçağdan kaynaklanan, bir düşünsel varlığa değgin araştırmaların, sağlıklı sonuç alabilmesi, ortaçağın ötesine, ilkçağ'a değin uzaması gerekir. Bu olay Anadolu'nun özel bir durumdur, başka uluslar için geçerli olmayabilir.

8— Anadolu uygarlığında *Ana-Tanrıça*'nın (Kübele/Kybele) yerini, önemini bilmeyen bir araştırmacı *Kadıncık Ana*'nın kişiliğinde nesnelleşen gizemi anlayamaz. Kadıncık Ana, yüzyılların oluşturduğu düşünce ortamında, Ana-Tanrıça'nın yeniden doğuşudur. Bu konu, Anadolu insanını, özellikle kadını, anlamak için derinleş kapsamlı bir araştırmayı gerektirir. Anadolu'yu egemenliği altına alan Türk toplumunda kadın-erkek eşitliğinin ilk örneklerini veren Hacı Bektaş Veli çevresidir, Kadıncık Ana da bu alanda yönlendirici öğedir. Kadıncık Ana örtülü, kapalı, eve tıkılmış bir kişi değil; açık konuşan, erkeğin karşısında çekimser kalmayan bir insandır. Hacı Bektaş Veli'nin bulunduğu tapınma yerine

girerken erkeğinin önündedir. Oysa, İslam dininin "Sünni" koluna bağlı dört büyük yoldan (mezhepten) kadını erkeğin önüne geçirerek saygı göstereni yoktur. Şeriat bir erkeğe dört kadın, gücü yettiğince odalık verir, kadının dövülmesini (eşi isterse) uygun görür, odaya kapatılmasını onaylar. Buna karşın Hacı Bektaş Veli çevresinde böyle uygulamalar olamaz.

9— Hacı Bektaş Veli, günümüze değin, gerçek kişiliğiyle anlaşılmamış, Anadolu ugarlığı içinde sağladığı yer bilinmemiş bir kimsedir. Onu, yalnızca belli bir kuruluşun öncüsü, Asya'dan göçen sınırlı bir inancın yayıcısı olarak görmek yanıltıcıdır.

10— *Vilâyet-nâme*'de geçen olaylar incelendiğinde, hepsinin belli bir inanç odağında birleştiği, Anadolu insanının yüzyıllar boyunca sürdürdüğü geleneklere dayandığı görülür-anlaşılır. Oysa, konuya bu olayların içeriğini-kaynağını göz önünde bulundurarak bakan olmadı, yalnızca Osmanlı yazarlarının söyledikleriyle ilgili yorumlar gündeme getirildi, böylece Hacı Bektaş Veli'nin kendisiyle değil, kendisi üstüne söylenenlerle yetildi. Bu, bilimsel bir çalışma değildir, belli kaynakları yeniden yorumlayarak sergilemektir...

Bu bölümde dizilen açıklamalar, çalışmamızın bir özeti niteliğindedir. Bu çalışma, Hacı Bektaş Veli konusunda, kesin yargıya vardıracak bir içerik taşıyor, taşıyamaz da. Hacı Bektaş Veli, önyargılı araştırmacılara, Anadolu uygarlığının bütün başarılarını Asya'ya bağlamayı ülkü edinmiş soyutlayıcı bilginlere san kazandırıcı, ün sağlayıcı bir konu değildir. Hacı Bektaş Veli'yi anlamak için birtakım "kütüphaneler" in tozlu odalarına kapanmak yeterli değildir; Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan, Hacı Bektaş Veli sevgisiyle dolup taşan yurttaşlarımızın gönlüne girmek, onun sıcaklığında ısınmak,

Anadolu'yu "kitap"tan uzak durup yaşanan olaydan tanımak gerekir. Anadolu "Osmanlı" olmamış, Osmanlı da on milyon kilometrekarelik bir alanda egemenlik kurmasına karşın, Anadolu insanının bir yumruk byklgnde yüreğine girebilecek gücü bulamamıştır.

*şalvarı şaltak Osmanlı
Eyeri kaltak Osmanlı
Ekende yok biçende tek
Yemedede ortak Osmanlı...*

KAYNAKLAR

YAPIT ADLARINA GÖRE

I

- 1— *Anadolu Halk Resimleri*, Malik Aksel, 1960...
- 2— *Ariflerin Menkıbeleri*, Ahmed Eflâki, çev. Prof.Dr. Tahsin Yazıcı, 1953...
- 3— *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, yay. Atsız, 1970...
- 4— *Bektaşilik ve Edebiyatı*, Besim Atalay, 1340...
- 5— *Bektaşi Şairleri ve Nefesleri*, Sadeddin Nüzhet Ergun, 1955 (üç cilt)...
- 6— *Bektaşilik*, İsmet Zeki Eyuboğlu, 1980...
- 7— *Bildiriler*, Uluslararası Yunus Emre Semineri, 1971...
- 8— *Bizans Devleti Tarihi*, Georg Ostrogorsky, çev. Prof.Dr. Fikret İşıltan, 1981...
- 9— *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Prof.Dr. Kemal Eraslan, 1983...

- 10— *Felsefe Tarihi*, Prof.Dr. Macit Gökberk, 1967...
- 11— *Gülşehri ve Felek-nâme*, Doç.Dr. Saadettin Kocatürk, 1982...
- 12— *Hellenizm Tarihinin Anahatları*, Prof.Dr.C. Bosch, çev. Dr. Afif Erzen, Dr. Sabahat Atlan, 1942-3 (iki cilt)
- 13— *İslam Medeniyeti Tarihi*, Prof. Dr. W. Barthold, çev. Prof. Dr. Fuad Köprülü, 1984 (2. baskı)
- 14— *İslam Tarihi*, Doç.Dr. Bahriye Üçok 1979 (Emeviler-Abbasiler bölümünü içerir)...
- 15— *Kul Nesimi*, Cahit Öztelli, 1969...
- 16— *Kur'an-ı Kerim ve Meali*, 1986 (Diyanet İşleri Başkanlığı)...
- 17— *Makalât*, Hacı Bektaş Veli, çev. Prof.Dr. Esat Coşan, 1988...
- 18— *Oğuzlar-Türkmenler*, Prof.Dr. Faruk Sümer, 1972 (2.bası)...
- 19— *Osmanlı Tarihi*, Ord. Prof.İ.H. Uzunçarşılı, TTK..
- 20— *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. Claude Cahen, çev. Yılmaz Moran, 1984...
- 21— *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri*, derleyen: Abdullah Uçman, 1982...
- 22— *Sanatın Öyküsü*, E.H. Gombrich, çev. Bedrettin Cömert, 1976...
- 23— *Şeriat ve Kadın*, Prof.Dr. İlhan Arsel, 1988...
- 24— *Tarama Sözlüğü*, TDK...
- 25— *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Prof.Dr. Fuad Köprülü, 1966 (2.bası)

- 26— *Türk Edebiyatı Tarihi*, Prof.Dr. Fuad Köprülü, 1980 (2.bası)...
- 27— *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Prof.Dr. Mustafa Akdağ, 1976...
- 28— *Vilâyet-nâme*, Hacı Bektaş Veli, yay. Abdülbaki Gölpınarlı, 1958...
- 29— *Yunus Emre ve Tasavvuf*, Abdülbaki Gölpınarlı, 1961...

II

- 1— *Atebetü' l- Hakayık*, Edib Ahmed Yüknaki, yay. R.R. Arat, 1951...
- 2— *Bektaşî Gülleri*, Cahit Öztelli, 1973...
- 3— *Eski Türk Şiiri*, R.R. Arat, 1965.
- 4— *Folklor ve Edebiyat*, Prof.Dr. Pertev Naili Boratav, 1982 (2 cilt)
- 5— *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, İbrahim Aslanoğlu-Aydın Oy- İ. Gündoğ Kayaoğlu-M. Sabri Koz, 1984-1985 (2 cilt)...
- 6— *Hatayi Divanı*, yay. Sadeddin Nüzhet Ergun, 1956 (2. bası)...
- 7— *Türkiye Folkloru Elkitabı*, Tahir Alangu, 1983...
- 8— *Yunus Emre Divanı*, yay. Abdülbaki Gölpınarlı, 1948 (iki cilt bir arada)...

Yedi yüz yıllık bir süreyi kapsayan dönemde, Anadolu insanının barış, kardeşlik, sevgi-saygı, içtenlik duygularını besleyen, yoksul kesimlerin ışığa susamış insanlarına aydınlık saçan, yol gösteren, halkın diliyle konuşup söyleşen Hacı Bektaş Veli, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Türk dilinin kıyıya itildiği, önemsenmediği, Farsçanın başüstünde yer ettiği bir çağda ortaya çıkan Hacı Bektaş Veli, bir inanç kişisi, bir kurum öncüsü olmaktan çok bir uyarıcı, bir öncüdür. Çağdaşları gibi varlıklı, üretmeden tüketmeye alıştırmış çevrelerin "adam"ı olmamış, Anadolu toprağının verimli öğeleriyle beslenmiş bir düşüncenin yayıcısı olarak etkinliğini sürdürmüş bir gönül eridir Hacı Bektaş Veli. Onu ancak kendi diliyle, kendi duygularıyla yoğurulup biçimlenen kimse anlayabilirler. Bu nedenle Hacı Bektaş Veli Anadolu'nun insan kokuşlu, ışık gülüşlü dilidir, güçlendiren soluğu, gönülden gönüle sevgi boşaltan olğudur. Ne mutlu bu serin, bu duyarlı, bu pırl pırl oluktan içenlere, esenliğe kavuşanlara.